

İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORLARI ÇERÇEVESİNDE HALEP KENTİ'NİN SOSYO- İKTİSADİ VAZİYETİ (1873-1878)

SOSYO-ECONOMICAL LIFE IN ALEPPO PROVINCE
ACCORDING TO THE BRITISH CONSULAR REPORTS
(1873-1878)

Emel DEMİR GÖRÜR*

Makale Bilgisi

Başvuru: 22.04.2021

Kabul: 16.03.2022

Article Info

Received: Apr, 22, 2021

Accepted: Mar, 16, 2022

Özet

Halep Kentinde İngiliz Konsolosluğu'nun teşkili, bölgenin iktisadi önemine binaen İngiltere'nin Osmanlı ülkesindeki ilk İngiliz Büyükelçisi William Harborne'un öncelikli icraatlarındandı. Halep'te İngiliz ticari-siyasi varlığı, İngiltere'nin Osmanlı topraklarında kurulan ilk konsolosluklarından Halep merkezli yeni konsolosluğun teşkili ile başlamıştı. Halep Kenti'nin ticari potansiyeli, bununla bağlantılı olarak İngiltere'nin ve diğer ithalat-ihracat yapan ülkelerin ekonomik çıkarları İngiliz Konsoloslarının yazışma ve raporlarına yansımıştır. İlgili belgeler, kentin ticari faaliyetiyle ilgili çok fazla detay ve istatistiki bilgiler ihtiva etmekte, aynı zamanda sosyal hayatına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışma, sınırlı bir dönemi (1873-1878) ihtiva etmekle birlikte, Halep ekonomisine dair zengin bilgiler içeren, iktisadi ve yerel tarihimize bakımından mühim olan İngiliz Konsolosluk belgeleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halep, İngiltere, Osmanlı Devleti, İngiliz Konsolosluğu, ticaret, siyaset, sosyo-iktisadi hayat

Abstract

The establishment of the British Consulate in Aleppo City was one of the primary actions of William Harborne, Britain's first British Ambassador in the Ottoman country, based on the economic importance of the region. The British commercial-political presence in Aleppo had started with the establishment of the new consulate centered in Aleppo, one of the first consulates of England established in the Ottoman lands. The commercial potential of Aleppo City, the economic interests of Britain

* Dr, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, emeldemirgorur@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1408-1377, Diyarbakır, Türkiye.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

and other countries in the region were included in the correspondence and reports of the British Consuls. These documents contain a lot of details and statistical information about the city's commercial activity, and provide important information on the economic and social life of the city.

This study, which includes a limited period (1873-1878), has been handled within the framework of the British Consulate documents, which contain full information about the Aleppo economy and are important for our economic and local history.

Key Words: *Aleppo, England, Ottoman Empire, British Consulate, trade, politics, social-economic life*

Giriş

Halep¹, Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girdiği 1516 tarihinde doğu ve batı ticaretinin önemli bir merkezi olarak gelişme göstermekteydi. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Halep, büyük bir ilerleme devrine girmiş ve bu süreç, Halep tarihinin birçok bakımdan en önemli devrini teşkil etmişti². Kentin Osmanlı hâkimiyeti altında bir ticaret merkezi olarak önemi, hem coğrafi konumundan hem de tarihsel gelişmelerden kaynaklanmıştı. Zira kent, M.Ö. iki bin yılın başlarında da önemli bir bölgesel pazardı. Coğrafi açıdan kentin etrafını saran küçük tepeler ve höyük, bölgenin savunmasını kolaylaştırmaktaydı. Savunulması kolay konumun yanında Kuveyk Nehri ve yer altı kuyuları kent için bol ve güvenilir su kaynakları sunmaktaydı. Ayrıca bölgenin geniş coğrafyası Halep'in bir ticaret merkezi olarak teşkiline hizmet etmiş, verimli geniş araziler bu oluşuma katkı sağlamıştı³. Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında bulunan Halep Kenti⁴, Anadolu'yu Mısır, Hicaz ve bütün Afrika'ya bağlayan önemli bir

¹ Çalışmada değerlendirilen raporların mekânsal olarak sınırı, Osmanlı idari taksimatı dâhilindeki Halep Vilayeti hududu ile birebir örtüşmemektedir. Bölgedeki İngiliz Konsolosluk yapılanmasında Halep, Kuzey Suriye Konsolosluk bölgesi dâhilinde yer almış, bu bölgenin içerisinde Adana ile Halep'in doğusunda kalan çöl bölgesine de yer almıştır. Çalışma dâhilinde ise Halep kısmı ele alınmıştır.

² Bruce Masters, "Halep", *DİA.*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 1997, s. 245. Bruce Master başka bir çalışmasında, Venedik Senatosu'nun Halep'in 14. yüzyıl sonlarında Timur tarafından yağmalandığı dönemde Halep'e bir konsolos vekili atadığını ve bu teşkilatın 1422'de tam bir konsolosluk konumuna yükseltildiğini belirtmiştir. Bkz; Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Ed: Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Çev. Sermet Yalçın, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 23.

³ Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan", s. 22.

⁴ Tâlib Yâzıcı, "Halep", *DİA.*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 1997, s. 239.

merkezdi⁵. Kentin, baharat yolu⁶ ve de Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ticaret yollarının üzerinde bulunması⁷ bölgenin büyük devletlerarasında hâkimiyet sahası haline gelmesinde önemli bir etken olmuştu⁸. Kuzey Suriye'nin ticari merkezi olan Halep Kenti⁹, Doğu Arabistan'ın Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmesiyle birlikte, Doğu Akdeniz'in önemli bir ticari merkezi oldu ve Avrupalıların ticari faaliyetleri XVI. yüzyılda Şam'dan Halep'e doğru yön değiştirdi¹⁰. Dönem itibarıyla Halep, İstanbul ve Bursa'nın yanı sıra İran ipeği ve Avrupa'ya diğer önemli ihraç kalemleri için başlıca antrepolardan biriydi. 1600 yılına doğru Halep, Levant'taki en önemli ipek ihracat pazarı konumuna geldi¹¹. 1620'lerde Avrupalılar tarafından Halep'te satın alınan bütün malların toplam değeri yaklaşık 1.465.002£'di. Malların yüzde 41'ini ise ham ipek oluşturmaktaydı¹². İpek dışında çeşitli kumaşların Anadolu ve Balkanlara sevkinde bir dağıtım merkezi rolü üstlenen kent, Körfez ve Basra yoluyla gelen Hint kumaşları, baharatı ve boyalarının başlıca deposuydu. Halep'teki altın, gümüş ve bakır sikke darphanelerinin faaliyet hacmi, bu kentin hem Küçük Asya, Balkanlar ve Karadeniz ile hem de Suriye, Mısır, Arabistan, Hindistan ve İran arasında bir alışveriş kavşağı olarak kazandığı ekonomik önemi yansıtmaktaydı¹³. Halep'te Basra, İran ve Hicaz ile yapılan kervan ticareti, 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında zirve noktasına ulaştı¹⁴. Bu dönemde Halep gümrük gelirleri yılda 300.000 düka altını gibi rekor bir düzeye çıktı. Suriye'nin İstanbul'a aktardığı yılda 460.000 düka altını tutarındaki gelir fazlasının büyük bir kısmı Halep gümrüğünden sağlanmaktaydı¹⁵. Bu

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Halep*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2018, s. 47.

⁶ Hasan Karaköse, "Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, Ağustos 2017, s. 300.

⁷ Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 6.

⁸ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep*, s. 6.

⁹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 49.

¹⁰ Masters, "Halep", s. 244.

¹¹ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, Çev. Halil Bertkay, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 65-66, 299.

¹² Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Ed: Halil İncalcık, Donald Quataert, 2. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 630.

¹³ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik*, s. 65-66.

¹⁴ Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 627. Bir cazibe merkezi olan Halep'e, 1600'lü yılların başlarında büyük bir kısmı Anadolu'dan olmak üzere çeşitli kentlerden gelip yerleşen kişilere sıklıkla rastlanmaktaydı. Bkz; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *OTAM*, S. 8, 1997, s. 265-266.

¹⁵ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik*, s. 300.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

gelişmelerin nişanesi olarak Halep'te 1548'de Venedik Konsolosluğu ve 1557'de Fransız Konsolosluğu kuruldu¹⁶. İngiltere ise Osmanlı ülkesinde ilk temsilcisini bulundurmaya başladığı 1583 yılında, Halep Kenti'nde konsolosluğunu açtı¹⁷.

İngiltere'nin bölgeye nüfuzu, bu vesilenin başlangıcı olarak İngiltere'nin devlet kanalıyla Osmanlı Devleti ile ilk resmi teması¹⁸, Kraliçe I. Elizabeth döneminde gerçekleşti. Kraliçe tarafından Osmanlı Sarayına İngiliz temsilcisi olarak tayin edilen William Harborne, 3 Mayıs 1583'te Sultan III. Murad Han tarafından ilk İngiliz Büyükelçisi sıfatıyla huzura kabul edildi¹⁹. Harborne'un büyükelçi olarak ilk icraatı, İngiltere'nin Osmanlı ülkesindeki ticari ilişkilerini düzenlemek üzere belli merkezlere konsolos tayin etmek oldu. Harborne, 20 Haziran 1583'de Halep merkez olmak üzere Şam, Amman, Trablusşam, Filistin, Kudüs ve Suriye civarındaki bölgeye İngiliz ticaretini düzenlemek üzere Richard Forster'ı konsolos olarak atadı²⁰. Bu başlangıçla birlikte Halep, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ticaret sahasına girdi. Devam eden 17. yüzyılda Levant Kumpanyası'nın ve İngiliz ticaretinin tüm Levant Sahasında (Doğu Akdeniz'de) zirve yaptığı bir yüzyıl oldu²¹. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin en önemli ticari merkezlerinden olan Halep ve İzmir'de yapılan ticari faaliyetler, İngilizlerin Akdeniz sahasında rakibi olan diğer devletlerin önünde olduklarını açık bir şekilde gösterdi²². Ancak 18. yüzyılda bölgesel ve uluslararası ticaretin değişken durumu, diğer kentlerde olduğu gibi Halep Kenti'nde de gözlemlendi²³. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Kumpanya'nın Levant'taki ticaret hacmi geriledi ve bu gerileme aynı ölçekte Halep'te de yaşandı. Zira 1783'de ölen Halep Konsolosunun yerine yeni bir atanma yapılmadı ve Halep'teki İngiliz İş Hanı da 1790

¹⁶ Masters, "Halep", s. 244.

¹⁷ Richard Hakluyt, *The Pricipal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Vol. V (In Twelve Volumes), James McLehose and Sons, Glasgow 1903, p. 260-261.

¹⁸ 1396 yılı Niğbolu Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ilk münasebet için bkz; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar" *Belleten*, C. XIII, S. 51, s. 573; Erdal İter, "Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", OTAM, S. 6, 1995, s. 155-156.

¹⁹ M. Epstein, *The Early History of the Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London 1908, p. 12-13; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten*, C. 13, S. 51, Temmuz 1949, s. 575.

²⁰ Hakluyt, *The Pricipal Navigations*, p. 260-261.

²¹ Christine Laidlaw, *Levant'taki İngilizler, 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Ticaret ve Siyaset*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 39-40.

²² Mehmet Bulut, "XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, S. 39, 2000, s. 29-32.

²³ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Çev. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 190.

yılında kapatıldı. İş Hanı, 1803 yılına kadar kapalı kaldı²⁴. Dönem itibariyle Fransa, Halep'teki ticari faaliyetlerini arttırdı ve 1780'de 7 milyon livreyi aşan ticaret hacmiyle, kentin Avrupa ticaretinin yarısını kontrol eder hale geldi. Bölgede Fransızların payı büyüdükçe, İngilizlerin payı azaldı²⁵. Ancak 1789 Fransız İhtilali ve ardından yaşanan kargaşa ortamı İngiliz ticareti için bulunmaz bir fırsat oldu, Akdeniz'de Fransızların düşüşü, İngiliz ticaretini harekete geçirdi²⁶. Levant Şirketi, 1820'lere kadar Doğu Akdeniz'de önemli ticaret potansiyelini elinde bulundurdu²⁷. Halep dâhil olmak üzere pek çok Osmanlı kenti, İngiliz ticaretinin önemli ticaret merkezleri haline geldi²⁸.

Halep, 19. yüzyılın ilk yarısını iktisadi ve siyasi açıdan oldukça karışık geçirdi. Anaza Bedevileri, Raşvan ve Şeyhli Kürtleri ve Türkmenler, kervan ticaretini tehdit eden tarzda kente saldırılarda buldukları bir dönemdi. Ayrıca kentte yeniçeriler ile eşraf arasındaki silahlı çatışmaların yarattığı kaos ortamı hakimdi. Bu kaos ortamında ciddi bir nüfuz elde eden yeniçeriler, valilerin padişahın buyruklarını yerine getirme noktasında girişimlerine karşı direnç gösterdiler. Bu siyasi belirsizlik atmosferi, önde gelen Hıristiyan ve Yahudi tacirlerin faaliyetlerini İzmir, İstanbul, Musul ve Bağdat gibi başka mekânlara kaydırmaya zorladı. 1819 yılı Ekim ayında kentin yoksulları ayaklandı. Avrupalı konsolosların arabuluculuk çalışmaları sonrası sükûnet ortamı tam olarak tesis edilmeden, insan eliyle yaşanan felaketlerin yaraları sarılmadan 1822 yılı Ağustos ayında deprem meydana geldi ve kent yerle bir oldu. Deprem felaketi neticesinde, yaşanan kayıplarla ilgili birbirinden farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte 20.000 ila 50.000 kişi arasında insanın öldüğü ifade edilmektedir. Verilen en az rakam dahi kent nüfusunun yaklaşık onda birine tekabül etmektedir. 1826 yılı Vak'a-i Hayriye ise başkente kıyasla büyük çaplı idamlar olmaksızın gerçekleşti. Ayrıca kent, önceki yüzyıllarda yaşanan veba ve kolera salgınlarıyla yeniden yüz yüze geldi. Önceki salgın hastalıklardan farklı olarak yaşanan nüfus kaybı, köylerden gelecek yeni nüfus ile telafi edilemedi, zira köylerde de nüfus epeyce azdı. Halep kentinin nüfusu Osmanlı dönemindeki en düşük düzeye geriledi. Bu fiziki azalma ve tekrar tekrar yaşanan krizler kentin

²⁴ Laidlaw, *Levant'taki İngilizler*, s. 44-45.

²⁵ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde*, s. 194.

²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 66-67.

²⁷ Laidlaw, *Levant'taki İngilizler*, s. 45.

²⁸ Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, (Çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 246-56. Osmanlı iktisat tarihi açısından konsolos raporlarının önemine dair ayrıntılı bilgi için bkz; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 1982, s. 151-166.

Avrupa ile yaptığı ticarete yansımakla birlikte Halep önemli bir bölgesel pazar merkezi ve devletin önemli üretim merkezlerinden biri olmayı sürdürdü²⁹. Yaşanan bunalımlar ne olursa olsun Halep Kenti, büyük bir ticaret ve endüstri merkezi olarak kalmaya devam etti³⁰.

Bu çalışma, 1873-1878 yıllarını kapsayan beş yıllık süreçte, bölgenin en önemli kentlerinden biri olan Halep'in İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Yunan, Avusturya ve diğer Osmanlı kentleri arasındaki ticari münasebetlerinin hacmini, niteliğini gözler önüne sermeyi ve de bu hareketliliğinin iktisadi ve sosyal hayata etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışma, Osmanlı-İngiliz ticari münasebetlerinin yanında Osmanlı Devleti'nin ticaret yapmış olduğu diğer devletlerin istatistiksel verilerini, kentin üretim-tüketim durumunu ve sosyal yapısını içeren İngiliz Konsolosluk raporlarına dayalı olarak hazırlanmıştır.

Çalışmada istifade edilen Hilmi Bayraktar'ın 2004 yılında Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları arasından çıkan, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti* adlı eseri, 1999 yılında Prof. Dr. Mustafa Öztürk danışmanlığında hazırlanan doktora tez çalışmasına dayanmaktadır. Daha ziyade Osmanlı Arşiv Vesikalarına dayalı olarak hazırlanan eserde, kendisinin de belirtmiş olduğu üzere İngiliz Arşiv vesikalarına müracaat edilmemiştir. Bu eser dışında bölgeye daha geniş bir perspektiften bakılmasına yardımcı olan Charles Issawi'nin 1988 yılında neşredilen *The Fertile Crescent 1800-1914, A Document Economic History* adlı eserini zikretmek gerekmektedir. Genel itibarla 19. yüzyıl Ortadoğu ekonomisinin ele alındığı eser, Ortadoğu ekonomisinde Bereketli Hilal, genel ve sosyal gelişmeler, ticaret, ulaşım, tarım, endüstri, finans ve kamu maliyesi başlıklarından müteşekkildir. Eser, İngilizce, Fransızca, Arapça, Rusça, Almanca, İbranice, Türkçe ve İtalyanca literatürden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma, mekânsal olarak geniş bir alanı, tarih aralığı olarak geniş bir dönemi kapsamaktadır. Abraham Marcus'un 1989 yılında, *The Middle East on the Eve of Modernity; Aleppo in the Eighteenth Century* adı ile Columbia Üniversitesi Yayınları arasından çıkan eseri, 2013 yılında Küre Yayınları tarafından *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep* adı ile Türkçeye tercüme edilerek yayın hayatına kazandırılmıştır. Marcus eserini, Osmanlı, İngiliz ve Fransız arşivlerinden ve bunun yanında birçok yerel arşivden yararlanarak hazırlamıştır. Eser, özellikle 18. yüzyıl Halep Kenti'nin ekonomik özellikle de sosyal hayatına tüm yönleriyle ışık

²⁹ Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan", s.74-78.

³⁰ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C. II, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019, s. 308.

tutmaktadır. “İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti’nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)” adlı bu çalışma ise Halep Kenti’nde Osmanlı-İngiliz ticareti münasebetlerinin yanında Osmanlı Devleti’nin ticaret yapmış olduğu diğer devletlerin istatistiksel verilerini, kentin üretim-tüketim durumunu ve sosyal yapısını içeren İngiliz Konsolosluk birimlerinin yazışmalarını, raporlarını esas alarak hazırlanmıştır. Halep Kenti’nin iktisadi ve sosyal hayatına dair yapılan genellemelerin ötesinde kentin sosyo-iktisadi tarihinin özellikle spesifik bir kesiti, yıl yıl tüm ayrıntılarıyla sunulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, başlıklara göre değişmekle birlikte yukarıda zikredilen tüm çalışmaları kapsayan zengin kaynak çeşitliliği ile ilmi titizlik düsturlarına sadık kalınarak ele alınmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, kökleşmiş ekonomik ve mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ülkesinin hemen hemen tüm önemli kentlerinde ekonomik bunalım baş göstermişti, sanayi ve iç ticarete durgunluk hat safhaya çıkmıştı. Çalışmada, Halep Kenti’nin bu süreçten nasıl ve ne kadar etkilendiği, ticaretteki durgunluğun sebepleri, aşağı yönlü seyrin 93. Harbi sırasında nasıl bir ivme kazandığı gibi sorulara yanıt aranmıştır.

Çalışma nitel yöntemlerle tasarlanmış olup doküman incelemesi tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın veri kaynağını; İngiliz Arşiv Belgeleri, Osmanlı Arşiv Belgeleri, salnameler oluşturmaktadır. Bu dokümanlar dışında dönemin kaynakları, yerli-yabancı literatürü içeren kitap, makale, tezlerden yararlanılmıştır.

1. 1873 Yılı Halep Kenti’nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti

1.1. Ticaret, Seyrüsefer, İthalat-İhracat

Uluslararası ticaret merkezi olan Halep Kenti, bir liman kenti değildi. Avrupalı tacirler, Halep’teki ticari faaliyetleri için başlangıçta Trablusşam’ı liman kenti olarak seçmişlerdi ancak sonraki süreçte yakınlığı, emniyet ve konaklama açısından daha elverişli olması nedeniyle limanlarını, Trablusşam’dan İskenderun’a kaydırmışlardır. 16. yüzyılın sonları itibariyle Avrupalı tacirler, liman olarak daha ziyade İskenderun’u kullanmış ve 1612 yılında İskenderun’daki gümrük merkezi yeniden canlanmaya başlamıştı³¹. İç kısmında kalan Halep Kenti’nin Avrupa’ya açılan satış kapısı, artık İskenderun limanı olmuştu. Halep ile İskenderun arasındaki güzergâhta batıdan gelen ürünler ile Avrupa’ya gidecek olan bölge ve doğu mallarının taşınması yük hayvanlarıyla yapılmıştı. Ters istikametindeki yollar

³¹ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ed: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer, Orsam, Ankara 2020, s. 58-59.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Bağdat, Musul ve Basra'ya kadar uzanmakta; Arap, İran ve Hint mallarını bünyesinde toplamış olan bu kentlerle oldukça kapsamlı bir alışveriş sürdürülmüştü. Kenti, kuzeyde Antep, Urfa ve Diyarbakır gibi Anadolu'nun belli ticaret merkezlerine bağlayan yollar da oldukça yoğun olmuştu. Güneye doğru inen yol da Suriye'nin Filistin, Mısır ve Arabistan'la temel bağı olan Şam'a uzanmaktaydı³².

1873 yılına gelindiğinde İskenderun limanı üzerinden yürütülen ticari faaliyetler, önceki yıllara kıyasla önemli oranda artış gösterdi ve bu artış, orantılı olarak İngiliz ticaretiyle bağlantılıydı. 1873 yılı kapsamında tahıl, özellikle de Halep için yeni ihracat maddesi olarak piyasaya sürülen mısır, dikkat çekici bir emtia oldu. Ürün iç kesimlerden, maliyetli ve emniyetsiz yük hayvanları aracılığıyla İskenderun Limanına taşınmasına rağmen, Avrupa'da fiyatların yüksek olması nedeniyle tacirler ürünün satışından çok fazla kâr elde etti. Ancak yine de mısır ihracatı, ürünün nakliyesi için kullanılan katır ve deve eksikliği nedeniyle sınırlı sayıda kaldı. 1873 yılında tahıla olan talep fazlalığı nedeniyle ihracat için limana getirilen tahıl, sevkiyat için hazır bekleyen gemilerin tonajını aştığı için 1873 yılı sonunda 5.000 torba buğday limanda nakledilmeyi bekledi. 1873 yılı öncesinde ihracatın değeri, nadiren ithalatın yarısını aşmakta iken 1873'te, ithalat ve ihracat neredeyse eşit değerlere ulaştı. 1873 yılında ithalat ve ihracatın eşit değerlere ulaşması, Halep'te banka olmaması sorununu yani ithalat ve ihracat değeri arasındaki farkın havale edilmesi problemini ortadan kaldırdı. Bu ilerleme özellikle, Kuzey Suriye ticaretinde yeni bir ihracat maddesi olarak mısırın satışından kaynaklanmaktaydı³³.

Tablo 1: 1873 yılı İskenderun Limanı'na giren gemilerin ülkelere göre dağılımı ve yük kapasiteleri³⁴

Ülke/Taşıdığı Bayrak	Buharlı Gemi	Tonaj (Yük Kapasitesi)	Yelkenli Gemi	Tonaj
İngiliz	74	44.566	2	724
Fransız	69	58.884	1	483
Rus	54	32.452
İtalyan	9	1.944
Avusturya	6	1.295
Yunan	7	967
Mısır	12	2.858	66	6.736
Türkiye	2	783	112	8.478

³² Marcus, *Modernliğin Eşiğinde*, s. 48.

³³ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 15 (1874), Printed By Harrison and Sons, London 1874, p. 930.

³⁴ Ibid, p. 931.

Amerika	1	454
Toplam	211	139.543³⁵	204	21.081

İskenderun Limanı'na 1873 yılında İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Avusturya, Yunan, Amerika, Mısır ve Osmanlı Devleti'nin buharlı ve yelkenli gemileri giriş çıkış yapmışlardır. 1872 yılında İskenderun Limanı'na giren İngiliz vapurlarının sayısı 37 iken 1873'te bu sayı 74'e ulaşmıştır. Navlun bedelinin de 20.000 sterlinden az olmadığı bilinmektedir. Ticaretteki bu artış ve yüksek kârlar, büyük ölçüde mısır ticareti nedeniyle gerçekleşmişse de koyun ve öküz sevkiyatının da artışa katkıda bulunduğunu söylemek gerekir. Tamamen tahıl ihracatı nedeniyle Fransız vapurlarının sayısı 58'den 69'a, Rus vapurlarının sayısı 48'den 54'e çıkmıştır. 1872 yılında Mısır'ın 7 vapuru İskenderun Limanı'na girerken, 1873 yılında İskenderiye'ye sevk edilmek üzere büyük bir kısmı canlı hayvanla dolu 12 vapur seyrüsefer yapmış, aynı ticaret için 1872 yılında hiç yelkenli gemi kullanılmamışken 1873 yılında 60 yelkenli³⁶ istihdam edilmiştir. Yunan yelkenli gemilerinin sayısı 39'dan 7'ye düşmüştür. Bu gemiler sadece taşıma ticareti için kullanıldığından, sayısal olarak bu düşüş, Yunanistan ile ihracat veya ithalat ticaretinde herhangi bir azalma anlamına gelmemektedir. Ancak Yunan gemilerinin 1873 yılında artan vapur trafiği ile rekabet edemedikleri, zarar ettikleri aşikârdır³⁷.

Tablo 2: 1873 yılı İskenderun Limanı'na giren gemiler vasıtasıyla ithal edilen emtia³⁸

Mamul Ürünler		Kumaş	
İngiliz Gemisi	21.680	Fransız Gemisi	300
Fransız Gemisi	3.429	İtalyan Gemisi	101
Rus Gemisi	5.995	Mısır Gemisi	130
Toplam	31.104 (balya)³⁹	Toplam	531(balya)
Keten		Fes	
Fransız Gemisi	110	Fransız Gemisi	62
Türk Gemisi	537	İtalyan Gemisi	258
Toplam	647 (balya)	Mısır Gemisi	484
İpek		Türk Gemisi	143

³⁵ Yük kapasitesinin toplamı 139.533 iken sehven 139.543 yazılmıştır.

³⁶ Tabloda bu sayı 66 olarak verilmiştir. 66 yelkenli sayısı toplam rakamla da örtüşmektedir. Bu kısımda ise sehven 60 yazıldığı düşünülmektedir.

³⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

³⁸ Ibid, pp. 931-936.

³⁹ Charles Issawi, 1 balyanın 100 kg'a denk geldiğini belirtmiştir. Bkz; Charles Issawi, *The Fertile Crescent 1800-1914, A Document Economic History*, Oxford University Press, 1988, p. 308. Issawi, ortalama bir rakam vermekle birlikte, bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere ürünün cinsine göre balyalarda kilogram farkları olduğu görülmektedir.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Fransız Gemisi	12	Toplam	947(balya)
Mısır Gemisi	91		Kenevir
Türk Gemisi	223	Türk Gemisi	389 (Balya)
Toplam	326 (balya)		Kahve
	İpekli Kumaş	İngiliz Gemisi	20
Fransız Gemisi	34	Fransız Gemisi	554
Rus Gemisi	12	Rus Gemisi	75
Mısır Gemisi	26	Mısır Gemisi	757
Türk Gemisi	40	Türk Gemisi	367
Toplam	112 (kasa)	Toplam	1.773(balya)
	Şeker		Pirinç
Fransız Gemisi	1.678	İngiliz Gemisi	280
Mısır Gemisi	1.024	Fransız Gemisi	448
Türk Gemisi	940	İtalyan Gemisi	210
Toplam	3.642 (fiçı)	Avusturya Gemisi	50
	Biber	Rus Gemisi	2.371
İngiliz Gemisi	297	Türk Gemisi	736
Fransız Gemisi	266	Toplam	4.095 (torba)
Rus Gemisi	6		Kırmız⁴⁰
Mısır Gemisi	272	İngiliz Gemisi	2
Türk Gemisi	248	Fransız Gemisi	149
Toplam	1.089 (torba)	Mısır Gemisi	346
	Çivit	Türk Gemisi	110
İngiliz Gemisi	10	Toplam	707 (kasa)
Rus Gemisi	996		İlaç
Toplam	1.006 (kasa)	İngiliz Gemisi	121
	Kızıl Boya (Bakkam Ağacından)	Fransız Gemisi	116
İngiliz Gemisi	10.393	Rus Gemisi	419
Fransız Gemisi	373	Mısır Gemisi	346
Rus Gemisi	209	Toplam	1.002 (kasa)
Toplam	744 (paket)		Nişadır (Sal Ammoniac)
	Zaç	İngiliz Gemisi	114 (Kasa)
İngiliz Gemisi	356		Şap
Fransız Gemisi	203	İngiliz Gemisi	90 (Kasa)
Mısır Gemisi	185		Kına
Toplam	744 (kasa)	Mısır Gemisi	673
	Cam	Türk Gemisi	54
Fransız Gemisi	71	Toplam	727 (kasa)
Avusturya G.	109		Tuz
Rus Gemisi	328	Türk Gemisi	2.500 (Torba)
Türk Gemisi	664		Bakır
Toplam	1.172(kasa)	İngiliz Gemisi	1.696
	Çelik	Fransız Gemisi	99
İtalyan Gemisi	117	Avusturya Gemisi	1
Mısır Gemisi	292	Mısır Gemisi	128

⁴⁰ Kırmızı, kırmızı boya olarak da adlandırılmaktadır. Bkz; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 14. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 265.

Türk Gemisi	186	Türk Gemisi	51
Toplam	595 (cwt⁴¹)	Toplam	1.975 (cwt)
Çinko		Demir	
İngiliz Gemisi	405	İngiliz Gemisi	2.131
Fransız Gemisi	306	Fransız Gemisi	950
Rus Gemisi	198	İtalyan Gemisi	2
Toplam	909 (cwt)	Avusturya Gemisi	59
Kâğıt		Rus Gemisi	841
Fransız Gemisi	414	Türk Gemisi	782
İtalyan Gemisi	113	Toplam	4.765 (cwt)
Avusturya G.	432	Kalay	
Mısır Gemisi	344	İngiliz Gemisi	160 (cwt)
Türk Gemisi	166	Hırdavat	
Toplam	1.626 (kasa)	İngiliz Gemisi	290
Kurutulmuş Meyve		Fransız Gemisi	322
Türk Gemisi	719 (kasa)	Rus Gemisi	206
Erzak		Mısır Gemisi	224
Fransız Gemisi	72	Türk Gemisi	1.561
Avusturya G.	4	Toplam	2.603 (kasa)
Mısır Gemisi	75	Zeytin Yağı	
Türk Gemisi	118	Fransız Gemisi	2
Toplam	269 (kasa)	Türk Gemisi	30
Şarap ve Alkollü İçecekler		Toplam	32 (varil)
Fransız Gemisi	138	Un	
İtalyan Gemisi	21	Fransız Gemisi	51
Avusturya G.	107	Rus Gemisi	61
Yunan Gemisi	15	Mısır Gemisi	17
Mısır Gemisi	181	Toplam	129 (fiç)
Türk Gemisi	362	Petrol	
Toplam	1.124 (fiç)	Rus Gemisi	6.350
Kibrit		Mısır Gemisi	3.830
Fransız Gemisi	11	Toplam	10.180 (kasa)
Rus Gemisi	264	Yaprak Sigara	
Mısır Gemisi	198	Fransız Gemisi	7
Toplam	593 (kasa)	Mısır Gemisi	21
Kömür		Türk Sigarası	48
İngiliz Gemisi	2.987 (ton)	Toplam	76 (kasa)
Mücevher		Peruk	
Fransız Gemisi	7	Fransız Gemisi	3
Rus Gemisi	1	İtalyan Gemisi	2

⁴¹ İngiliz ağırlık ölçü birimlerinden olan cwt, 50.802 kg'a denk gelmektedir. Bkz; Ronald Edward Zupko, *A Dictionary Of Weights and Measures For The British Isles: The Middle Ages To The Twentieth Century*, American Philosophical Society, Philadelphia 1985, p. 192; *The Public General Statutes Passed In The Forty-First & Forty-Second Years Of The Reign Of Her Majesty Queen Victoria 1878*, With a Copious Index, Tables, &C, by Great Britain, Publisher by George Edward Eyre and William Spottiswoode, Queen's Printing Office, London 1878, p. 336.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Toplam	8 (kasa)	Rus Gemisi	1
Amber ve Mercan		Toplam	6 (kasa)
İtalyan Gemisi	47	Hazır Giyim	
Avusturya G.	7	Fransız Gemisi	5
Toplam	54 (kasa)	Rus Gemisi	33
Çeşitli Eşyalar/Öteberi		Mısır Gemisi	12
İngiliz Gemisi	248	Toplam	50 (kasa)
Fransız Gemisi	1.177	Mobilya	
İtalyan Gemisi	11	Fransız Gemisi	111
Avusturya G.	104	İtalyan Gemisi	2
Mısır Gemisi	1.263	Mısır Gemisi	44
Türk Gemisi	2.118	Türk Gemisi	53
Toplam	4.931 (paket)	Toplam	210 (kasa)⁴²

İngiliz Konsolosluğu'nun 1872 yılına ait raporunda, mamul ürünlere ilişkin yapılan açıklamalar 1873 yılında da teyit edilmiştir. Manchester'dan ithal edilen malların miktarındaki artış, önceki yıllara göre daha güvenli ve avantajlı olan kısa süre önce benimsenen yeni İngiliz ticaret evleri (mercantile houses)⁴³ sistemin getirileri olmuştur. Halep'e 1872 yılında İngiltere'den 23.659 balya, 1873 yılında büyük bir kısmı İngiltere'den olmak üzere toplamda 31.104 balya pamuklu kumaş ithal edilmiştir⁴⁴. 31.104 balyanın toplam ağırlığı 8.404.000 libre (lb)⁴⁵, parasal değeri ise 736.564£'dir⁴⁶. Malların satışından önemli kârlar elde edilmiştir. Kumaşın büyük bir kısmı Fransa ve Almanya'dan ithal edilmiş, İngiltere'den kumaş ithalatı yapılmamıştır. 1872 yılında 276 balya kumaş ithal edilmişken, 1873 yılında balya sayısı 531'e çıkmıştır. 100.948 libre ağırlığında ve 23.000£ değerinde kumaş ithal edilmiştir. 1873 yılında Halep gümrük kayıtlarında ilk defa keten kaydı tutulmuştur. Artan refah, nüfus içindeki varlıklı kesimin

⁴² Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 931-936.

⁴³ İngiliz ticaret evleri, malların ithalatı ve ihracatıyla ilgilenen özel olarak finanse edilen ticari işletmelerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Vera Blinn Reber, *British Mercantile Houses in Buenos Aires, 1810-1880*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

⁴⁴ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁴⁵ İngiliz ağırlık ölçü birimi olan libre (lb), diğer adıyla pound 453.5 grama, diğer bir ifade ile 0.453 kilograma denk gelmektedir. Bkz; Zupko, *A Dictionary Of Weights*, p. 192; *The Public General Statutes Passed*, p. 336.

⁴⁶ Hazırlanan raporların büyük bir kısmında rakamlar İngiliz Sterlini (£) cinsinden verilmiştir. Şevket Pamuk 1850-1914 yılları arasında Osmanlı ülkesinde 1 sterlinin 110 kuruşa tekabül ettiğini belirtmiştir. Bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", Çev. Serdar Alper, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914, C. II, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 1084. İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosu John George Taylor, 1864 yılında hazırladığı raporunda 1 sterlinin 110 kuruşa tekabül ettiğini belirtmiştir. Bkz; Emel Demir Görür, "İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosu John George Taylor'ın Diyarbakır Eyaleti'ne Dair İthalat-Ihracat İstatistikleri ve Değerlendirmeleri (1853-1863)", *TAD*, C. 37, S. 64, 2018, s. 328.

pamuklu malzemelerden ziyade keten giymeyi tercih etmesi nedeniyle ketene talep olmuştur. Fransa ve İsviçre'den 128.520 libre ağırlığında, 7.600£ değerinde keten ithali yapılmıştır. 1873 yılında Avusturya üretimi kırmızı fesin ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Avusturya'dan ithal edilen fes fiyatların düşük olması, oryantal üretimli fesin tamamen ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir. 171.340 libre ağırlığında 39.440£ değerinde 947 balya kırmızı fes ithal edilmiştir⁴⁷.

Halep'te üretilen ipeğin iyi kalitede olmaması, ipeğin iyi ürünlere dönüştürülmesine engel olmaktadır. Bu nedenle yerli imalatçılar Avrupa ipeğini tercih etmekteydiler. 1873 yılında Fransa ve İtalya'dan 51.240 libre ağırlığında, 61.480£ değerinde 326 balya ipek ithal edilmiştir. İpek dışında ipekli kumaşların ithali de yapılmıştır. 1873 yılında 12.194 libre ağırlığında 11.360£ değerinde 112 balya⁴⁸ ipekli kumaş Marsilya ve Trieste'den ithal edilmiştir. Kenevir, Kuzey Suriye'de yetiştirilenlerden daha kaliteli ürünlerin yetiştirildiği Türk Vilayetlerinden ithal edilmiştir. 1873 yılında 70.020 libre ağırlığında, 1.400£ değerinde 389 balya kenevir, Halepli ip üreticileri için ithal edilmiştir. Kenevir ithali hem miktar olarak hem de kâr olarak, Avrupalı tacirlerin dikkatini cezbedecek oranlarda değildi⁴⁹. Kenevir, ip yapımında; tohumu yağ üretiminde ve kümes hayvanları için yem olarak; sapları ise yakıt olarak kullanılmıştır⁵⁰. 1873 yılında kahve ithalatı, bir önceki yıldan kalan kahve stokunun da etkisiyle önemli ölçüde azalmış ve 1873 yılında yalnızca 1.773 balya kahve ithal edilmiştir. 191.930 libre ağırlığında, 9.840£ değerinde kahve Liverpool'dan ithal edilmiştir⁵¹.

İngiltere, Kuzey Suriye'ye yapılan şeker ihracatında liderliği Belçika ve Fransa'dan devralmıştır. Ancak 1873 yılı ticareti sonucunda bu liderlik tekrar diğer ülkelere geçmiştir. 1873 yılında Halep'e getirilen toplam şeker miktarı 3.652 varil, 977.120 libre ağırlığında ve 19.434£ değerindedir. Bu emtiada ülkelerin miktar ve maliyet olarak ne kadar ihracat yaptığını net bir şekilde ifade etmek zordur. Bu husus ile ilgili Konsolos Skene, Fransız, Rus, Mısır ve Türk gemileri ile gelen şeker varillerinin İskenderiye'de Suriye kıyılarına yanaşmayan İngiliz gemilerinden ya da şekerin ithal edildiği bir diğer kent olan Trieste'den gelen Avusturya gemilerinden aktarılmış olabileceğini belirtmiştir. 1873 yılında 163.350 libre ağırlığında, 6.535£

⁴⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁴⁸ Raporda yer alan tabloda miktar olarak kasa ifadesi kullanılmışken, açıklamada balya ifadesi kullanılmıştır. Bkz; Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 932, 943.

⁴⁹ Ibid, pp. 930-957.

⁵⁰ Arthur Ruppın, *Syria: An Economic Survey*, Translated and abridged by Nellie Straus, Published by The Provisional Zionist Committee, New York 1918, p. 18.

⁵¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

değerinde 1.089 çuval biber ithal edilmiştir. Bu miktar 1872 yılı miktarından oldukça fazladır. Ürün, İngiliz ticaret tekelinde olmasına rağmen ticareti çok kârlı değildi. 1873 yılında 97.890 libre ağırlığında, 13.690£ değerinde 707 varil kırmız, neredeyse tamamı Fransa'dan ithal edilmiştir. Bir önceki yıl ile kıyaslandığında kırmız ithalatı, 1873 yılında yaklaşık iki katına ulaşmıştır. Talebin azalması veya artması, yerel modaya göre tercih edilen elbiselerin renklerine bağlı olarak değişmiştir⁵². “*Ticaret ekonomiyi döndüren çarktır*” düsturunu “*Moda, ekonomiyi döndüren çarktır*” şeklinde ifade eden Halil İnalıcık'ın da dediği gibi, moda, zanaat ve ticaret dalını geliştiren yahut yıkan bir güç olmuştur⁵³.

1873 yılında, Rus ve İngiliz gemileri ile Kalküta'dan sevk edilen İskenderiye'den gemiye bindirilen 1.006 varil çivit İskenderun Limanı'na indirilmiştir. Bu miktar, 1872 yılı ithal edilen miktarın on katından fazladır. Bu talep, tıpkı kırmızda olduğu gibi Mısır, Küçük Asya ve Vilâyât-ı Şarkiye pazarlarındaki yerel üretim faaliyetlerinden kaynaklanmaktaydı. Toplamda 217.080 libre ağırlığında, 78.125£ değerinde çivit ithal edilmiştir. İngiliz konsoloslğunun yetkisi altındaki Hindistanlı Yahudilerinin tekelinde olan bu ticaret, tacirler için oldukça kârlı olmuştur.

1872 yılında oldukça fazla miktarda ilaç ithal edildiği için pazar kısa süre içinde aşırı stok ile dolmuştur. 1873 yılında, 1872 yılının altı da biri kadar ilaç ithalatı yapılmıştır ve satışı yavaş ve dezavantajlı olmuştur. 135,668 libre ağırlığında 1.080£ değerinde 1.002 kasa ilaç, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan ithal edilmiştir. 1873 yılı sonu itibariyle dahi bu ürünlerin satışı yapılamamıştır. 1873 yılında 211.860 libre ağırlığında, 1.020£ değerinde 10.975 paket bakkam/bakam, tamamı İngiltere'den ithal edilmiştir. Bu miktar 1872 yılında ithal edilen miktarın neredeyse üç katı kadardır. İthalatı kazançlı olsa da kullanım alanı yaygın olmayan bakkam, dönem itibariyle Halep'te boya olarak kullanılmıştır. 1873 yılında 148.800 libre ağırlığında, 569£ değerinde 744 kasa zaç (copperas) İngiltere'den ithal edilmiştir. Bu miktar, 1872 yılında ithal edilen miktardan yedi kat daha fazladır. Halep'e aynı yıl, 15.960 libre ağırlığında ve 560£ değerinde 114 kasa nişadır (sal amoniak), Liverpool'dan ithal edilmiştir. Dönem itibariyle kullanım sahası artmakta olan bu ürünün ithalatı tacirler için oldukça kazançlı olmuştur. 18.000 libre ağırlığında 824£ değerinde 90 kasa şap, İngiltere'den sevk edilmiştir. Ürünün ithalatı tacirler için çok avantajlı olmamıştır.

⁵² Ibid, pp. 930-957.

⁵³ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, s. 265.

Cam ithali, camın başlıca üretim şehri olan Venedik'ten yapılmıştır. İzmir ve İskenderiye'de Avusturya ve İtalyan gemilerinden Mısır ve Türk gemilerine transfer edilerek Halep'e getirilmiştir. 141,260 libre ağırlığında, 5.960£ değerinde, 1.172 kasa ürün ithal edilmiş, satışı kârlı olmamıştır. 1872 yılına oranla 1873 yılında daha fazla kına ithal edilmiştir. 2.460£ değerinde, 123.510 libre ağırlığında 727 kasa kına ithal edilmiştir. 1872 yılı kışının kurak geçmesi, yerel tuz bataklıklarında tuz üretiminin azalmasına neden olmuş ve bu da 1873 yılında tuz için olağan dışı bir talebin yaşanmasına sebep olmuştur. 1873 yılında 579.500 libre ağırlığında, 1.200£ değerinde 2.500 torba tuz ithal edilmiştir⁵⁴. Normal şartlarda Halep'te üretilen tuz, dâhili tüketim için yeterli olmakta, hatta kalan kısmı ihraç edilmekteydi. Tuz, Halep'in güneyinde çöl taraflarında irili ufaklı birçok gölden çıkarılmakta, kışın Zeheb Nehri'nin doldurduğu suların yazın çekilmesinden sonra bölgeden önemli miktarlarda tuz elde edilmekteydi⁵⁵. Bu göllerden en büyüğü al-Cabbul (Jabbul/Jebull) gölünden tuz ve bazen de soda getirerek Araplar tarafından Halep'te satışı yapılmıştır⁵⁶.

1873 yılında 1.975 cwt ağırlığında, 24.280£ değerinde bakır ithal edilmiştir. Bakır genellikle İngiltere'den ithal edilmiş, ithalatçılar satış sonuçlarında memnun kalmışlardır. 1872 yılında çeliğe yapılan yatırımlardan elde edilen kâr oldukça fazla olmuştur. 1873 yılında Liverpool ve Trieste'den olmak üzere 595 cwt ağırlığında ve 920£ değerinde çelik ithal edilmiştir. 1873 yılında 909 cwt ağırlığında çinko, Liverpool'dan ithal edilmiştir. Fransız ve Rus vapurları İskenderiye'den sevk edilmiştir. 1873 yılında 1872'de sevk edilen miktarın iki katı kadar demir sevk edilmiştir. 4.765 cwt ağırlığında ve 2.780£ değerinde ithalat yapılmıştır. 1873'te tamamı İngiltere'den olmak üzere, yalnızca 160 cwt ağırlığında, 288£ değerinde kalay ithal edilmiştir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya'dan ithal edilen hırdavatlar İskenderiye ve İzmir'e transit olarak inen Mısır ve Türk gemileri ile Halep'e getirilmişlerdir. 1873 yılında 2.603 kasa, 387.446 libre ağırlığında ve 14,336£ değerinde hırdavat ithalat edilmiştir. Bölgede ucuz ve sıradan kâğıtlar tercih edildiği için 233.690 libre ağırlığında, 11.120£ değerinde 1.626 kasa kâğıt, Trieste ve Marsilya'dan, çok az miktarda İngiltere'den ithal edilmiştir. 1873 yılında diğer Osmanlı Vilayetlerinden 719 kasa, 57.520 libre ağırlığında 680£ değerinde kurutulmuş meyve alınmıştır. Türk ticaretine özgü yerel ithalatçılara az da olsa fayda sağlayan bir ürün olmuştur. 1873 yılında 27.904 libre ağırlığında

⁵⁴ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁵⁵ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep*, s. 87-88.

⁵⁶ J. Sauvaget, "Haleb", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 122.

ve 1,312£ değerinde, 269 kasa erzak ithal edilmiştir. Erzak, Anadolu'daki Türk limanlarından gelmiştir⁵⁷.

Halep'te zeytinler iyi bir şekilde rafine edilmediğinden kente ikamet eden Avrupalı sakinlerin tüketimi için Fransa ve İtalya'dan 6.180 libre ağırlığında, 187£ değerinde 32 varil zeytinyağı ithal edilmiştir. 1873 yılında 156.634 libre ağırlığında ve 1.604£ değerinde 1.124 fiç şarap ve alkollü içecek ithal edilmiştir. 1873 yılında Trieste ve Marsilya'dan 26.710 libre ağırlığında ve 270£ değerinde 129 fiç ince öğütülmüş un ithal edilmiştir. Bölgedeki insanlar kalın öğütülmüş un kullandıkları için, bu ürüne pek fazla talep olmamıştır.

1872 yılında fazla petrol ithal edilmesi nedeniyle 1873 yılında petrol alımında herhangi bir artış yaşanmamıştır. 7.330£ değerinde, 738.100 libre ağırlığında, 10.180 kasa petrol ithal edilmiştir. Esas olarak Amerika Birleşik Devletlerinden ithal edilen petrol, İzmir ve İskenderiye üzerinden getirilmiştir. 1873 yılında Trieste ve Marsilya'dan 96.250 libre ağırlığında ve 2.826£ değerinde 593 kasa kibrit ithal edilmiştir. İskenderun'a yanan Buhar Seyrüsefer Şirketlerinin kullanımı için kömür ithal edilmiştir. Kömür satış için değil, gemilerin kullanımı için ithal edilmiştir. 1873 yılında 7.802 libre ağırlığında, 530£ değerinde 76 kasa, yaprak sigara Marsilya vasıtasıyla Trieste ve İsviçre'den ithal edilmiştir. 1873 yılında 446 libre ağırlığında ve 892£ değerinde 6 kasa peruk Fransa ve Almanya'dan ithal edilmiştir. Bu ürün, Mosaic inancındaki ritüellere uyan, saçını göstermek istemeyen evli Yahudi kadınlar tarafından talep edilmiştir. 1873 yılında 592 libre ağırlığında, 748£ değerinde 8 kasa mücevher Marsilya ve Trieste'den ithal edilmiştir. Dönem itibarıyla Kuzey Suriye'de oryantal değerli taşların yerini İsviçre'den tedarik edilen Avrupa üretimi altın mücevher almaya başlamıştır. 1873 yılında 4.920£ değerinde 54 kasa amber ve mercandan yapılan takılar, Trieste ve Cenova'dan ithal edilmiştir. Hazır giyim kıyafet ithalatı, girişimci Alman tacirlerin Halep Kenti'nde olağanüstü başarı elde ettiği bir iş koluna dönüşmüştür. Viyana'da üretilen 7.920 libre ağırlığında, 1.748£ değerinde 50 kasa kıyafet 1873 yılında Halep'te piyasaya sürülmüştür. Konsolos Skene, uzun cüppeli Asyalıların, Avrupalılara dönüştükleri mağazaları sık sık ziyaret ettiklerini belirtmiştir. 1873 yılında Halep'e ilk defa sandalye, masa, çekmeceli sandık ve aynadan oluşan mobilyaların ithalatı yapılmıştır. 27.402 libre ağırlığında mobilyalar Fransa ve Almanya'dan ithal edilmiş, oldukça avantajlı bir şekilde 2.710£'e satılmıştır. Sayılamayacak kadar çok küçük eşya, çeşitli öteberi İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre ve İtalya'nın

⁵⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

yanı sıra Mısır ve Türk limanlarından ithal edilmiştir. 1873'te 688.056 libre ağırlığında ve 43.584£ değerinde 4.931 paket öteberi ithal edilmiştir.

1872 yılı ile kıyaslandığında 1873 yılında daha az miktarda külçe altın ithal edilmiştir. Malların sevkiyatına ilişkin elde edilen imkânlar nedeniyle külçe altın miktarı 110.800£'den 33.025£'e düşmüştür. 1873 yılında İskenderun'dan ithal edilen ticari mal paketlerinin sayısı 94.931£'e ulaşmış, 1872 yılı ile kıyaslayınca ithalat bir buçuk kat artmıştır⁵⁸.

Tablo 3: 1873 yılında İskenderun Limanı üzerinden ithal edilen malların toplam değeri⁵⁹

Emtia	Değer (Sterlin)	Emtia	Değer (Sterlin)
Mamul Ürünler	736.564	Kumaş	23.000
Keten	7.600	Fes	39.440
İpek	61.480	İpekli Kumaş	11.360
Kenevir	1.400	Kahve	9.840
Şeker	19.434	Pirinç	5.820
Biber	6.535	Kırmız	13.690
Çivit	78.125	İlaç	1.080
Kızıl Boya	1.020	Zaç	569
Nişadır	560	Şap	824
Cam	5.960	Kına	2.460
Tuz	1.200	Bakır	24.280
Çelik	920	Çinko	10.000
Demir	2.780	Kalay	288
Hırdavat	14.336	Kâğıt	11.120
Kurutulmuş Meyve	680	Erzak	1.312
Zeytin Yağı	187	Şarap ve Alkollü İçecekler	1.604
Un	270	Petrol	7.330
Kibrit	2.826	Yaprak Sigara	530
Peruk	892	Mücevher	748
Amber ve Mercan	4.920	Hazır Giyim	1.748
Mobilya	2.710	Çeşitli Eşyalar/Öteberi	43.584
Toplam		1.161.026	

Kömür, İskenderun'a yanan Buhar Seyrüsefer Şirketlerinin kullanımı için ithal edildiği için tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 4: 1873 yılında İskenderun Limanı'na giren gemiler vasıtasıyla ihraç edilen emtia⁶⁰

⁵⁸ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁵⁹ Ibid, p. 946.

⁶⁰ Ibid, pp. 936-942.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Yün		Pamuk	
İngiliz Gemisi	3.442	İngiliz Gemisi	560
Fransız Gemisi	19.400	Fransız Gemisi	7.507
İtalyan Gemisi	418	İtalyan Gemisi	1.1311
Avusturya Gemisi	33	Avusturya Gemisi	1.098
Mısır Gemisi	82	Rusya Gemisi	14
Türk Gemisi	2.640	Mısır Gemisi	111
Toplam	26.015 (balya)	Türk Gemisi	1.865
Mazı		Toplam	12. 466 (balya)
İngiliz Gemisi	2.029	Cehri	
Fransız Gemisi	2.209	İngiliz Gemisi	324
İtalyan Gemisi	605	Fransız Gemisi	102
Avusturya Gemisi	424	Avusturya Gemisi	95
Rusya Gemisi	87	Rus Gemisi	47
Mısır Gemisi	456	Toplam	568 (çuval)
Osmanlı Gemisi	2.858	Sakız	
Toplam	8.668 (çuval)	İngiliz Gemisi	231
Balmumu		Fransız Gemisi	28
Fransız Gemisi	23	Rus Gemisi	16
Rus Gemisi	13	Mısır Gemisi	91
Mısır Gemisi	5	Toplam	366 (kasa)
Toplam	41 (kasa)	Zamk/Glue	
Susam		Rus Gemisi	24
Fransız Gemisi	16.185	Mısır Gemisi	45
Rus Gemisi	1.016	Türk Gemisi	867
Mısır Gemisi	346	Toplam	936 (kasa)
Türk Gemisi	192	Buğday	
Toplam	17.739 (kasa)	İngiliz Gemisi	24.312
Arpa		Fransız Gemisi	4.111
İngiliz Gemisi	684 (kasa)	İtalyan Gemisi	23.654
Hintyağı Tohumu		Avusturya Gemisi	450
Fransız Gemisi	136	Yunan Gemisi	7.000
İtalyan Gemisi	11	Mısır Gemisi	4.406
Rus Gemisi	89	Türk Gemisi	529
Toplam	236 (çuval)	Toplam	64.462 (kasa)
Türk Tütünü		Pers Tütünü	
Fransız Gemisi	9	Rus Gemisi	981
Avusturya Gemisi	2	Türk Gemisi	1.373
Mısır Gemisi	2.309	Toplam	2.354 (balya)
Türk Gemisi	135	Tuzlu Balık	
Toplam	4.455 (balya)	Yunan Gemisi	24 (balya)
Bal		Kuru Üzüm	
Fransız Gemisi	1	Fransız Gemisi	43
Türk Gemisi	4	Rus Gemisi	430
Toplam	5 (fiçi)	Mısır Gemisi	11
Sabun		Türk Gemisi	299
Mısır Gemisi	17	Toplam	883 (kasa)
Türk Gemisi	1.101	Tuzlu Tereyağı	

Toplam	1.118 (kasa)	Fransız Gemisi	1
Zeytinyağı		Rus Gemisi	6.007
Mısır Gemisi	33	Türk Gemisi	701
Türk Gemisi	8	Toplam	6.709 (tulum)
Toplam	41 (varil)	Erzak	
İpekböceği Tohumu		İngiliz Gemisi	76
Fransız Gemisi	9	Fransız Gemisi	84
İtalyan Gemisi	1	Rus Gemisi	29
Türk Gemisi	45	Avusturya Gemisi	3
Toplam	55 (paket)	Yunan Gemisi	1
İpek Kozası		Mısır Gemisi	1.131
Fransız Gemisi	102	Türk Gemisi	1.787
Rus Gemisi	482	Toplam	3.111 (paket)
Toplam	584 (çuval)	İpekli Kumaş	
Ham İpek		Fransız Gemisi	1
Fransız Gemisi	4	Mısır Gemisi	3
Mısır Gemisi	9	Türk Gemisi	30
Türk Gemisi	67	Toplam	34 (kasa)
Toplam	80 (balya)	Pamuklu Kumaş	
Keçe Kilim		Rus Gemisi	10
Mısır Gemisi	21	Mısır Gemisi	1.488
Türk Gemisi	15	Türk Gemisi	4.946
Toplam	36 (balya)	Toplam	6.444 (balya)
Tiftik		Halı	
İngiliz Gemisi	186	İngiliz Gemisi	4
İtalyan Gemisi	11	Fransız Gemisi	8
Türk Gemisi	697	Avusturya Gemisi	4
Toplam	894 (balya)	Mısır Gemisi	106
Post		Türk Gemisi	32
Fransız Gemisi	1.124	Toplam	154 (balya)
İtalyan Gemisi	200	Kürk	
Avusturya Gemisi	12	Mısır Gemisi	1
Mısır Gemisi	40	Türk Gemisi	3
Türk Gemisi	1.153	Toplam	4 (balya)
Toplam	2.529 (balya)	Deri	
Afyon		Mısır Gemisi	290
Türk Gemisi	6 (kasa)	Türk Gemisi	284
Paçavra		Toplam	574 (balya)
İngiliz Gemisi	37 (balya)	Mahmude Kökü	
Dövme Demir		İngiliz Gemisi	465
Türk Gemisi	37 (cwt)	Fransız Gemisi	2
İlaç		Toplam	467 (kasa)
Fransız Gemisi	10 (kasa)	Mahmude Özü	
Maden		İngiliz Gemisi	18
Fransız Gemisi	10	Fransız Gemisi	2
Mısır Gemisi	3	Toplam	20 (kasa)
Türk Gemisi	16	Şam Fıstığı	
Toplam	29 (paket)	Fransız Gemisi	37

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Safran		Mısır Gemisi	341
İtalyan Gemisi	6 (kasa)	Türk Gemisi	65
Kimyon		Toplam	1.143 (torba)
İngiliz Gemisi	16 (torba)	Un	
Öküz		Mısır Gemisi	177
İngiliz Gemisi	5.779 (baş)	Türk Gemisi	112
Koyun		Toplam	289 (fiç)
İngiliz Gemisi	81.892 (baş)	At	
Eşek ve Kattır		Fransız Gemisi	23
İngiliz Gemisi	223	Mısır Gemisi	143
Türk Gemisi	21	Türk Gemisi	65
Toplam	243 (baş)	Toplam	231 (baş)

1873 yılında 233.306£ değerinde külçe ihraç edilmiştir. Bu rakam, 1872 yılı ihraç edilen değer yaklaşık yarısından daha fazladır. Meblağın büyük bir kısmı tahsil edilen vergiler ve gümrük vergileri nedeniyle merkezi hükümet ve gümrük dairesi tarafından İstanbul'daki devlet hazinesine gönderilmiştir. Ödemeler, genellikle ticari senetler (poliçe) ile yapılmakla birlikte, ara sıra meydana gelen kayıplar yetkilileri tercihe göre külçe göndermeye sevk etmiştir.

1873 yılında İskenderun'dan ihraç edilen malların paket olarak toplam sayısı 162.841'e ulaşmıştır. Bu rakam, 1872 yılında ihraç edilen sayının yaklaşık iki katına tekabül etmiştir.

1872 yılı ile kıyaslandığında, 1873 yılında İskenderun'a gönderilen yün sevkiyatının azaldığı görülmektedir. Ancak bu durum yün ticaretini etkileyen herhangi bir nedenden değil, tahıl ihracatçılarının sunduğu daha yüksek nakliye ücreti ve her iki ürünü de alacak kadar geminin olmamasından kaynaklanmıştır. 1873 yılı içinde 6.087.600 libre ağırlığında ve 257.586£ değerinde 26.015 balya yün sevkiyatı yapılmıştır. Büyük bir kısmı Fransa'ya ihraç edilmiştir. 1873 yılında ihraç edilen pamuk balyalarının sayısı, mahsulün bol olması nedeniyle 1872 yılının yaklaşık iki katına ulaşmıştır. 2.815.330 libre ağırlığında ve 78.840£ değerinde, 12.466 balya ürün özellikle Fransa'ya sevk edilmiştir⁶¹.

1873 yılında daha önceki yıllara kıyasla daha fazla mazı toplanması ve talebin devam etmesi, bir önceki yıla kıyasla bir buçuk daha fazla ihracat yapılmasını sağlamıştır. 2.176.310 libre ağırlığında, 77.600£ değerinde 8.668 çuval ürün, neredeyse eşit oranlarda İngiltere, Fransa ve Almanya ihraç edilmiştir. 1872'de ihraç edilen cehri (yellow berries) miktarın iki katından fazlası 1873 yılında elde edilen bol mahsulün sonucu olarak ihraç edilmiştir.

⁶¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

Boya olarak kullanılan cehri, genellikle Liverpool'a ihraç edilmiştir. 1873 yılı kapsamında 109.880 libre ağırlığında, 9.840£ değerinde 568 çuval cehri ihraç edilmiştir. Alınan iyi verimden dolayı 1873 yılında ihraç edilen sakız miktarı iki kat artmıştır. 76.440 libre ağırlığında, 5.312£ değerinde 366 kasa ürün İngiltere'ye sevk edilmiştir. 1873 yılında, 1872 yılında ihraç edilen miktar kadar balmumu ihraç edilmiştir. Ancak Fransa ve İtalya'da kiliselerde kullanılan mumlara olan talebin azalması nedeniyle fiyat epeyce düşmüştür. Ürün genelde kiliselerde kullanılmak üzere ihraç edilmiş ve çoğu satılmamıştır. 3.960 libre ağırlığında 41 kasa ürün ihraç edilmiş ancak sadece 274£ değerinde alım olmuştur. Halep için yeni bir ihracat kalemi olan zambak/glue, diğer Türk vilayetlerine sevk edilmiştir. 161.400 libre ağırlığında, 11.298£ değerinde 936 kasa ürün sevk edilmiştir.

İlgili dönem itibarıyla susam sadece Fransa'ya ihraç edilmiştir. İhraç edilen tohum Fransa'da susam yağına dönüştürülmüştür. Hasatı oldukça verimli olan susam, talepte fazla olmuş, 1872 yılına kıyasla 1873 yılında dört kat daha fazla susam ihraç edilmiştir. 3.108.860 libre ağırlığında 63.952£ değerinde 17.739 çuval ürün ihraç edilmiş, ihracatçılar iyi kârlar elde etmişlerdir.

1872 yılında sadece 4.000£ değerinde buğday ihraç edilmiştir. 1873 yılında elde edilen bol mahsulün etkisiyle 13.812.260 libre ağırlığında, 70.188£ değerinde 64.462 çuval buğday ihraç edilmiştir. Avrupa'da ekme yapmak için kullanılacak tahıla olan talebin fazla olması nedeniyle, tacirler, büyük paralar harcayarak katır ve deve kervanları ile nakliye limanına kara taşımacılığı yapmışlardır. Sonuç ihracatçıların lehine olmuştur. Bu yenilik, İngiltere'nin Kuzey Suriye ile ticaretine yeni bir karakter kazandırmıştır, ihraç edilen toplam miktarın üçte biri İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Diğer üçte biri İtalya'ya ve kalan üçte biri Fransa, Avusturya ve Yunanistan arasında bölünmüş, Avusturya'ya ise diğer iki ülkeden daha büyük pay almıştır. 1873 yılında çok az miktarda arpa ihraç edilmiştir. Buğdayın bol olması, tahılın ihracatı için gemilerde yer bırakmamıştır. 150.500 libre ağırlığında, 560£ değerinde 684 çuval arpa İngiltere'ye ihraç edilmiştir⁶².

1872 yılında ihraç edilen hint yağı-tohumu kadar 1873 yılında Fransa, İtalya ve Almanya'ya ihracat yapılmış, her iki yılda da iyi bir getiri elde edilememiştir. Mısır'dan ithal edilen hint yağı-tohumlarının rekabeti nedeniyle fiyat düşmüştür. 49.444 libre ağırlığındaki 236 çuval mahsulden sadece 244£ değerinde hasılat elde edilmiştir. 423.420 libre ağırlığında ve 25.324£ değerinde 2.455 balya Türk tütünü ihraç edilmiştir. İskenderiye'ye sevk edilen tütünden büyük kârlar elde edilmiştir. Türk ürünleri ile aynı satış

⁶² Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

imkânına sahip Fars tütünü, Mısır'da da pipo olarak kullanılmıştır. 404.120 libre ağırlığında, 24.240£ değerinde ihracat yapılmıştır. Skene, Fars tütününün satışından önemli karar elde edildiğini, İskenderiye'de sahiplerini zenginleştirdiğini ifade etmiştir. Amik Gölü'nden tutulan 3.520 libre ağırlığında, 100£ değerinde 24 paket büyük koyu renkli yılan balığı benzeri tuzlu balık, Yunanistan'a ihraç edilmiştir. Ticareti pek kârlı olmamıştır. 144.630 libre ağırlığında 1.176£ değerinde 883 kasa kuru üzüm ihraç edilmiştir. Kuru üzüm, Karadeniz limanlarında hazır ve kârlı bir satış olanağı bulmasına rağmen düşük kalitede olduğu için Avrupa pazarlarında satış imkânı bulamamıştır. Bal ihracatı, Kuzey Suriye ticareti için pek önemli olmamakla birlikte Halep ticaretine tam bir bakış açısı sunulması amacıyla raporlarda yer verilmiştir. 690 libre ağırlığında, 27£ değerinde 5 fiçı bal diğer Türk kentlerine sevk edilmiştir.

Sabun üretimi, ürüne yüklenen yüzde 8'lik vergi nedeniyle sekteye uğramıştır. Sabun ihracatında yaşanan azalma ile birlikte 1873 yılında 221.240 libre ağırlığında, 5.273£ değerinde 1.118 kasa ürün diğer Türk kentlerine sevk edilmiştir. 1873 yılında 4.740 libre ağırlığında ve 104£. değerinde 41 varil zeytinyağı Mısır'a sevk edilmiştir. Büyük bir kısmı çöl bölgesinden temin edilen ikinci kalitede tuzlu tereyağı, diğer Türk kentlerine ve Karadeniz'e gönderilmiştir. 1.087.540 libre ağırlığında, 54.378£ değerinde 6.709 tulum tuzlu tereyağı, büyük kârlar elde edilerek sevk edilmiştir. Erzakin büyük bir kısmı Türk ve Mısır pazarlarına gönderilmekle birlikte çok az bir kısmını oluşturan bisküvi, sucuk vesaire gibi ürünler Avrupa'ya ihraç edilmiştir. 1873 yılında 495.198 libre ağırlığında ve 24.690£ değerinde 3.111 paket erzak ihraç edilmiştir⁶³. İpekböceğinde sık sık görülen hastalıklar⁶⁴, salgınlar, ipek yetiştiricilerinin zaman zaman başka yerlerden yumurta alarak cinsi değiştirmelerine sebebiyet vermiştir. Dönem itibariyle Antakya yakınlarında geniş dut tarlalarının sahibi olan İngiliz girişimci, 1870'li yılların başında Çin'den ipek böceği tohumu ithal etmiştir. Diğer mülk sahipleri, ipek böceğinde görülen salgın nedeniyle ipek verimlerini kaybettiği için bu girişimci, önemli kârlar elde etmiştir. 1873 yılında 7.600£ değerinde 55 paket ipek böceği tohumu ihraç edilmiştir. 1873'de verimin fazla olması nedeniyle 1872 yılında ihraç edilen 36 kasa ipek kozası, 1873 yılında 61.840 libre ağırlığında, 9.640£ değerinde 584 kasaya yükselmiştir. Mallar İtalya ve Fransa'ya ihraç edilmiştir. Mallar, Rus

⁶³ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁶⁴ İpek böceklerinde görülen Pebrine/Karataban ve Flacherie/Baygınlık salgınlarından bahsedilmektedir. Bu hastalıklarının Osmanlı ipek üretimine etkileri ve devlet'in bu hususta aldığı önlemler için bkz; Sacit Uğuz, "Karataban (Pebrine) Ve Baygınlık (Flacherie) Salgınlarının Osmanlı İpek Böcekçiliğine Etkileri", *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 3, s. 31-47.

buharlı gemileriyle İzmir’de bulunan İtalyan buharlı gemilerine sevk edilmiştir⁶⁵.

İngiliz Konsolos Skene, Halep’te ipek sarım metodunun ilkel yöntemlerle yapıldığını, ancak Antakya’nın bu durumun dışında kaldığını, ihracatçıların kozalarını Halep’te sarmak yerine ve daha düşük kalitede ham ipeği Avrupalı muhabirlerine iletmeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir. 80 balya ham ipek, ihraç edilmek üzere İskenderiye ve İzmir limanlarına gönderilmiştir. 12.670 libre ağırlığında, 13.820£ değerinde ham ipek ihraç edilmiştir. Mısır ve Küçük Asya pazarları için uygun olan yerli ipekli kumaşlar, 1873 yılında 3.430 libre ağırlığında, 1.840 değerinde 34 kasa ihraç edilmiştir. 1873 yılında Mısır dâhil diğer Osmanlı kentlerine 6.444 balyadan az olmamak üzere, 1.064.960 libre ağırlığında ve 180.560£ değerinde yerli pamuklu ve yünlü kumaş sevkiyatı yapılmıştır. Bu kumaşlar Halep, Antep ve Antakya’daki üreticilerden elde edilmiştir. Ürünün oldukça kapsamlı olan ticareti, tacirler için de kârlı olmuştur⁶⁶. Halep dokumaları, 19. yüzyıl başlarında eski önemini kaybetmeye başlamış olmasına rağmen, bu dokumalar hâlâ itibar edilen kumaşlar arasındaydı⁶⁷. Yüzyılın sonunda ise Halep’te imal edilen dokumalarda bir süreden beri görülen kalitesizlik nedeniyle Halep Valisinin reisliğinde bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyonun sorunu giderme noktasında aldığı tedbir ve teşebbüsler neticesinde Halep’te dokunan içerisinde kırmızı fes, masa örtüsü, iki renkli sırmalı döşemelik ve seccade örnek olarak merkeze gönderilmiştir⁶⁸.

Dönem itibarıyla Halep pazarlarında üç çeşit halı olduğu görülmektedir. Bunlar Bağdat’tan gelen İran halıları, Halep Vilayeti’ndeki Türkmen aşiretlerinin dokudukları halılar ile Toros ve Amanos Dağlarındaki Kürt köylülerin dokudukları halılardır. Bu halıların tamamı, Osmanlı Devleti’nin diğer vilayetlerine sevk edilmiştir. 1873 yılında 27.294 libre ağırlığında, 5.451£ değerinde 154 balya halı ihraç edilmiştir. Bir önceki yıla kıyasla halı ihracatı dört katına ulaşmıştır ve bu ticaret dalıyla uğraşan tacirlere önemli kârlar bırakmıştır. Halep’te adi bir malzemedan üretilen keçe kilim, maddi durumu iyi olmayan yerli halk tarafından evlerinde kullanmak üzere satın alınmıştır. 1873 yılında Mısır ve Küçük Asya illerine 7.280 libre ağırlığında,

⁶⁵ Reports from Her Majesty’s Consuls (1874), pp. 930-957.

⁶⁶ Reports from Her Majesty’s Consuls (1874), pp. 930-957.

⁶⁷ Rifat Önsoy, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye’nin Sanayi ve Ticareti”, *Belleten*, C. L, S. 198, Aralık 1986, s. 826.

⁶⁸ *Osmanlı Belgelerinde Suriye, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yayın Nu: 129, İstanbul 2013, s. 312-315 (Belge No. 76); BOA., Y.PRK.UM., 29/65, Lef 2, 23 Mart 1310/ 4 Nisan 1894; BOA., Y.PRK.UM., 29/65, Lef 1, 23 Mart 1310/ 4 Nisan 1894.

380£ değerinde 36 balya keçe kilim ihraç edilmiştir. Tiftik ihracatı, 1873 yılında 1872 yılına oranla dört kat daha fazla olmuştur. Ürünlerin tamamı İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Ürünler, İskenderiye'ye gönderilmek üzere sevkiyatı yapılmış, Türk gemileri tarafından İzmir'e kadar taşınmışlardır. 147.600 libre ağırlığında, 19.904£ değerinde 894 balya tiftik ihraç edilmiştir⁶⁹.

Fransa, İtalya ve Almanya'ya ihraç edilmek üzere 458.080 libre ağırlığında 19.650£ değerinde, 2.529 balya post bölgedeki gemilerle sevk edilmiştir. İskenderun'da postlar ile dolu Türk gemileri, İzmir'den öteye geçmemiş, İzmir'den ayrıca ihracatı yapılan ülkelere sevk edilmiştir. İhracatçılar için getirisi çok avantajlı olmamıştır. Rusya'dan kervanlarla getirilen kürkler, Halep pazarında stok fazlası olduğunda, küçük miktarlar şeklinde Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine sevk edilmiştir. 1873 yılında 436 libre ağırlığında, 200£ değerinde 4 balya kürk sevk edilmiştir. Dönem itibariyle yerli tabakhaneler, Osmanlı dışındaki diğer pazarlar için uygun deri üretmemişlerdir. Ancak yetenekleri ile ünlü Halep tabakçılarının işledikleri deriler ülkenin diğer kesimleri tarafından talep görmüştür. 1873 yılında 97.780 libre ağırlığında, 5.800£ değerinde 574 balya ürün İskenderiye'den ihraç edilmiştir.

Sağlık amacıyla kullanılan mahmude otu, sadece İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Alıcılar için çok yetersiz, göndericiler için ise kârlı bir ticaret ürünü olan mahmude otu, 1873 yılında 93.340 libre ağırlığında 362£ değerinde 467 kasa ihraç edilmiştir. Ancak mahmude otunun ihracatı, Halep'te çekilen ve özü çıkarılan mahmude otu ekstresi ihracatının sonunu getirmiştir. Mahmude otunun özü elde edilirken içerisine farkı maddeler karıştırılmasından ötürü, önceki yıllara kıyasla 1873 yılında çok az miktarda ihraç edilmiştir. Tamamı İngiltere'ye olmak üzere sadece 2.100 libre ağırlığında ve 1.680£ değerinde 20 kasa ürün sevk edilmiştir. Konsolos Skene, bu iş kolundaki insanların yaptıkları sahtekârlıktan dolayı ürün ihracatının azaldığını ve maddi olarak etkilenenlerinde bizzat kendileri olduğunu belirtmiştir. Zira 1872 yılında 737 kasa mahmude otu özü ihraç edilmişken 1873 yılında 20 kasadan fazla ihracatı yapılamamıştır. Kuzey Suriye tarımında yeni denenen afyon, 1873 yılında 530 libre ağırlığında, 520£ değerinde 5 kasa, İzmir'e gönderilmiştir. Konsolos Skene, Halep afyonunun kalite açısından Küçük Asya afyonu ile rekabet edemeyeceğini ve ihracatının muhtemelen bir daha denemeyeceğini belirtmiştir⁷⁰. 1875 yılı

⁶⁹ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁷⁰ Ibid, pp. 930-957.

verilerine bakıldığında Halep'te ilgili sezon itibariyle afyon yetiştirilmediği görülmektedir⁷¹.

1872 yılında 92 balya paçavra ihraç edilirken 1873 yılında sadece 11.000 libre ağırlığında, 16£ değerinde 37 balya ürün sevk edilmiştir. Bu ticaret, 1872 yılında umut vaat edici görünümünden sonra herhangi bir ilerleme kaydedememiştir. Düşüşün nedeni İngiltere'deki ticaret evlerinden gelen talebinin durması veya yaşanan herhangi bir kıtlık nedeniyle değil, bölgedeki insanların tamamının pamuklu kıyafetler giymesinden, esas olarak başka yerlerde paçavra ve benzeri ürünleri toplamak için istihdam edilen çalışkan yoksul sınıfının yokluğundan kaynaklanmıştır. Maraş demir madenlerinde dövme demirden çivi, at nalı, sapan kulağı, çapa ve diğer aletler yapılmış ve çevre illere ihraç edilmiştir. 1873 yılında 37 cwt ağırlığındaki 80£ değerindeki dökme demir İskenderun üzerinden sevk edilmiştir. Az miktarda ilaç, Basra Körfezi'nden getirilmiş ve büyük bir kısmı Fransa'ya ihraç edilmiştir. 1873'de 1.880 libre ağırlığında, 60£ değerinde 10 kasa ilaç ihraç edilmiştir. 1873 yılında maden kapsamında, Toros Dağı'nın güney havzasındaki iki ana maden bölgesi olan Argan'dan bakır bara ve Maraş'tan dökme demir, 7.220 libre ağırlığında, 29£ değerinde 29 paket sevk edilmiştir. 1873 yılında Halep'te üretilen safranın ihracat noktasında denemesi yapılmış, 500 libre ağırlığında ve 100£ değerinde 6 kasa safran İtalya'ya ihraç edilmiştir. 80£ değerinde, 4.040 libre ağırlığında 16 torba kimyon İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Verimin bol olduğu zamanlarda Şam fıstığı ihracatı da yapılmıştır. 1873 yılında 1872 yılında ihraç edilen miktarın üçte ikisinden daha az miktarda şam fıstığı sevk edilmiştir. Genellikle bu ürünün ihracatı İngiltere, Fransa ve Almanya'ya yapılmıştır. Şam fıstığı, İskenderun'da Mısır ve Türk gemilerine yüklenerek İskenderiye ve İzmir Limanlarına sevk edilmiş, ihracatı bu limanlar üzerinden yapılmıştır. 1873 yılında 203.240 libre ağırlığında, 11.600£ değerinde 1.143 torba fıstık ihraç edilmiştir. İhracatçılar üründen iyi kârlar elde etmişlerdir.

1873 yılında bazı tacirler, buğday ihraç etmek yerine un ihraç etmişlerdir. Ancak ihraç edilen unun kalitesi beğenilmediği için muhtemelen Avrupalıların kullandığı una göre kalın taneli olduğu için kısa süre içinde un ihracatından vazgeçilmiştir. 47.640 libre ağırlığında, 306£ değerinde 289 fiç un ihraç edilmiştir. Un, Avrupa'ya gönderilmek yerine İskenderiye'de zararına satılmıştır. 1873 yılında toplam değeri 6.400£ olan 23 Arap atı, İtalyan Hükümeti için İtalya'ya, 208 sıradan at ise Mısır'a gönderilmiştir.

⁷¹ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 9 (1876), Printed By Harrison and Sons, London 1876, p. 985.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Aynı yıl Mısırlı tacirler, kesim için İskenderiye'ye gönderilmek üzere 28.000£ değerinde boğayı, İngiliz buharlı gemileriyle ihraç etmiştir. Mısır'da ete yüksek meblağlar ödendiğini duyan Halep'teki spekülörler, 81.892 baş koyunu İngiliz vapurlarıyla İskenderiye'ye göndermişlerdir⁷². Halep'te 64.000£ mal olan koyunlar, yatırımcılara muazzam kârlar bırakmıştır. 1873 yılında, 1.208£ değerinde 243 baş eşek ve katır, tarımda kullanılmak üzere İngiliz vapurlarıyla İskenderiye'ye gönderilmiştir. Ancak diğer hayvan türlerinin ihracatından elde edilen kâr kadar getirisi olmamıştır⁷³.

Tablo 5: İskenderun Limanı'na giren gemiler vasıtasıyla ihraç edilen malların toplam değeri

Emtia	Değeri(£)	Emtia	Değeri(£)	Emtia	Değeri(£)
Yün	257.568	Bal	27	Türk Tütünü	25.324
Pamuk	78.840	Sabun	5.273	İran Tütünü	24.240
Şam Fıstığı	77.600	Zeytinyağı	104	Tuzlu Balık	100
Cehri	9.840	Tuzlu Tereyağı	54.378	Kuru Üzüm	1.176
Sakız/Gum	5.312	Erzak	24.580	Halı	5.452
Balmumu	274	İpekböceği Tohumu	7.600	Keçe Kilim	380
Zamk/Glue	11.298	İpek Kozası	9.640	Tiftik	19.904
Susam	63.952	Ham İpek	1.840	Post	19.650
Buğday	70.180	Yerli İpeklili Kumaş	180.560	Hint Yağı Tohumu	244
Arpa	560	Yerli Pamuklu ve Yünlü Kumaş	13.920	---	---

1873 yılında İskenderun Limanı'na giren gemiler vasıtasıyla ihraç edilen malların toplam değeri 969.816£'e ulaşmıştır. En fazla yün, yerli ipeklili kumaş ve pamuk ihraç edilmiştir⁷⁴.

1.2.Gümrük Resmi

Konsolos Skene, Halep Vilayeti'nin nakliye limanı olan İskenderun'da bulunan gümrüğün, mal ithal ve ihraç eden tacirlerin çıkarları açısından verimli bir şekilde işletilmediğini bu noktada İstanbul'daki hazineye benzediğini ve bu durumun Halep Konsolosluğunun önceki raporlarında da teyit edildiğini ifade etmiştir. Skene, 1873 yılı itibarıyla hem hazine hem de İskenderun Gümrüğü açısından hiçbir iyileşmenin gözlenmediğini belirtmiştir. Zira artan ticari faaliyetlere rağmen 1873 yılında gümrük gelirlerinde bir önceki yıla oranla neredeyse hiç artış yaşanmamıştır. Skene, ticari faaliyetlerin artmasına rağmen, gümrük gelirlerinin azalmasını gümrük

⁷² Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁷³ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁷⁴ Ibid, p. 951.

görevlilerinin keyfi kötü yönetimine bağlamıştır. Bu kişilerin ticari gelişmelere engel oldukları ve kamu gelirinin azalmasına sebebiyet verdiklerini belirtmiştir. 1872 yılında 8.172.000 kuruş gümrük geliri elde edilmişken 1873 yılında sadece 500 kuruş elde edilmiştir. Skene, Türklerden ziyade Rum, Ermeni ve Yahudilerin gümrük dairesinde çalışmak için daha uygun olduklarını, sadece ticari faaliyetler noktasında değil aynı zamanda vergi toplama hususunda da başarılı olduklarının daha önce tecrübe edildiğini belirtmiştir. Skene, yetenek ve dürüstlük sorunlarının yanı sıra, Gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi, gümrük dairesinde işlerini yapan tacirlere yönelik otoriter bir şekilde aşağılamada bulunmayacaklarından, Müslümanlara göre önemli bir avantaja sahip olacaklarını ifade etmiştir. Raporun devamında “*Bir devletin nüfusu, farklı milli eğilimlere ve bireysel özelliklere sahip çeşitli ırklardan oluştuğunda, devletin tüm hizmetlerde mümkün olan en büyük avantaja elde etmek için her birini en uygun çizgide kullanması, kesinlikle mantıklı bir politika olacaktır.*” ifadelerine yer vermiştir⁷⁵.

1.3.İç Ticaret

1873 yılında tarımsal ürünlerinin ihracatından elde edilen büyük kârlar, kırsal ve ticari olmak üzere nüfusun çeşitli kesimlerinin meskenlerini daha konforlu hale getirmelerini sağlamıştır. Halep’in iç kesimlerindeki kasaba ve köylere taşınmak üzere Halep Kenti’nden daha önce görülmemiş ölçüde halı satın alınmıştır. İç ticaretin bu dalı için 1873 yılında Bağdat, Türkmen Aşiretleri ve Toros Dağlarındaki Kürt Köylerinden tedarik edilmiştir. Malın satışından yüzde 25’inden az olmamak üzere 25.000£ kâr elde edilmiştir. Halep’te 1873 yılında 144 balya keçe kilim yapılmıştır. 36 balyası Mısır ve Küçük Asya’ya ihraç edilmiştir. İhraç edildiği bölgedeki komşu kazalara ve köylerde satışı yapılmıştır. Kilimlerin toplam değeri 1.520£ olmak üzere satışından çok az kâr elde edilmiştir. Fas derisinin doğu imitasyonu Halep’te işlenmiştir. İşlenen miktarın 5.800£ değerinde olan üçte biri ihraç edilmiştir; 11.600£ değerinde olan diğer üçte ikisi Halep’te çizme ve ayakkabı yapımında kullanılmıştır. 1873 yılında işçi sınıfının kullanımı için kaba eşyalar olarak nitelendirilen gocuk ve kuşak imalatı yapan dokumacıların sayısında herhangi bir artış yaşanmamış, ancak elde edilen yüksek meblağlar nedeniyle ticaret daha aktif hale gelmişti. Üretilen bu malların toplam değeri 30.000£, kârı ise yüzde 35 olarak hesaplanmıştır.

1873 yılında, inşaat malzemesi ürünlerinden kereste (kalas ve kiriş) ticareti, bir önceki yıla oranla çok da başarılı olmadığı görülmüştür. 1872

⁷⁵ Reports from Her Majesty’s Consuls (1874), pp. 951-952.

yılında kereste ticaretinde önemli artışlar yaşanmıştır⁷⁶. Bu artış, 1872 yılında sık sık yaşanan depremler⁷⁷ nedeniyle insanların barınmak amacıyla bahçelere ahşap kulübeler inşa etmelerinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden 1872 yılı istisnai bir yıl olmuş, komşu sıradağlardan Halep Kenti'ne getirilen kerestenin değeri ikiye katlanmıştır. 1873 yılında ise yaklaşık 15.000£ değerindeki normal seviyesine düşerek yüzde 15'lik bir kâr elde edilmiştir⁷⁸.

Çöl bölgesindeki Araplar tarafından bitkilerin yakılmasıyla⁷⁹ elde edilen soda ve potas, sabun elde etmek için kullanılmıştır. Yüzde 8'lik vergi nedeniyle sabun üretiminin azalması bu maddelerin yerel ticaretteki öneminin azalmasına neden olmuştur. Sabun kaynatmada kullanılan yağ ve sodadan alınan yüzde 8'lik verginin dışında, elde edilen sabundan da yüzde 8 ek vergi alınması, sabun üzerinde 18'lik bir yük oluşturmuştur. Sabunun üzerinde oluşan ek vergi dönem itibariyle Halep sabununun piyasadan çekilmesi için yeterli olmuştur. Bu kalem herhangi eşdeğeri olmadan yok edilen bir finansal kaynağa örnek teşkil etmiştir. Sabun ticareti çok azalmışsa da 1873 yılında 1.118 kasa sabun diğer Türk kentlerine ihraç edilmiş, toplamda 1.677 kasa sabun üretilmiştir. Bu ticaretin 1873 yılında toplam değeri 7.909£'di. Ancak bu değer, yüzde 8'lik vergi öncesinde on kat daha fazla olduğu bilinmektedir.

Yünlü ve pamuklu kumaşları teşkil edilen yerel endüstri dalı, diğerleri kadar kârlı olmasa da, bir iç ticaret dalının istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Mısır'da ve Küçük Asya'da güvenilir satışı olan Halep kumaşlarını üreten 4.000 ila 5.000 dokuma tezgâhı çalışmıştır. 1873 yılında Halep'in iç kesimlerinde yaklaşık 20.000£ değerinde mal dokunmuş ve 180.560£ değerinde Mısır ve Küçük Asya pazarları için farklı desenli ve renklerde kumaşlar dokunmuştur. Sermayeden elde edilen kâr yüzde 12 olarak hesaplanmıştır. 1873 yılında Halep Vilayeti'nde üretilen ipekli kumaşların 34 kasası dâhilde tüketilmiş ve üretilen 68 kasanın kalan 34 kasası ihraç edilmiştir. Elde edilen kâr ile birlikte ürünün toplam değeri 3.680£ olmakla birlikte kâr oranı tespit edilememiştir. Doğu'da, Müslümanların giydiği kırmızı ve sarı renklerde çizme ve ayakkabıların üretimi ile ünlü olan Halep, 1873 yılında bu imalattan önemli kârlar elde etmiş, toplam değeri 20.000£'den az olmamakla birlikte kâr oranı tespit edilememiştir⁸⁰.

⁷⁶ Ibid, pp. 930-957.

⁷⁷ Afad verilerine göre 1872 yılında biri Antakya diğeri Antakya ve Halep'te olmak üzere iki deprem meydana gelmiştir. Bkz; <https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler> (08.04.2021)

⁷⁸ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁷⁹ Bu işlem sabun yapımında kostik yerine kullanılmak üzere kül elde etmek için yapıldı.

⁸⁰ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

Tablo 6: 1873 yılı Halep Vilayeti tahmini iç ticaret değeri⁸¹

Emtia	Değer (£)	Emtia	Değer (£)
Halı	25.000	Yünlü ve Pamuklu Kumaş	20.000
Keçe Kilim	1.520	Sabun	7.909
Gocuk ve Kuşak	30.000	İpekli Kumaş	3.680
Kalas ve Kiriş	15.000	Çizme ve Ayakkabı	20.000
Soda ve Potas	3.600	---	---

1873 yılı Halep Kenti'nde yapılan ticaretinin toplam değeri 2.378.046£ olup üç kaynağın oranlarına bakıldığında ithalatın 1.161.026£, ihracatın 1.090.311£, iç ticaretinin toplam değerinin 126.709£ olduğu görülmektedir.

Halep Kenti'ne yapılan 1873 yılı ithalatı, 118.489£ farkla 1872 yılı ithalatını; Halep Kenti'nden yapılan ihracat, 667.000£ farkla 1872 yılı ihracatını; Halep iç ticareti 14.219£ farkla 1872 yılı iç ticaret değerini aşmıştır. 1873 yılında Halep Kenti'nin ithalatı, ihracatı ve iç ticaretinde artışlar yaşanmıştır. Özellikle üçte biri İngiltere'ye olmak üzere Avrupa'ya yapılan tahıl sevkiyatı, ihracatta önemli artışlar yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Döviz kuru, 1873 yılı itibariyle herhangi bir değişiklik göstermemiştir. Altın, sterlin başına 116¾ olmuş ve senetler-poliçeler yıl boyunca eşit seviyede kalmış ve zaman zaman yüzde 2 veya 3 kâr getirmiştir. Halep konsolosluğunun önceki raporlarında işaret edilen kusurlu finans uygulamaları, büyük ölçüde düzeltilmiş, ithal edilen mamul malların değeri kadar ihraç edilen ürünlerde havale aracı sağlanmıştır. Bu durum, Halep'te paraya çevrilmek üzere diğer çevrelerden getirilen senetlerinin anormal trafığe son vermiş, ticarete dikkate değer bir iyileşme yaşanmıştır⁸².

1.4.Tarım

1873 yılı mevsimin tahıl yetiştirmek için çok uygun olması, kış aylarında dönüşümlü bir şekilde güneşin çıkması ardından yağmurun yağması, 1873 yılı hasadının eşi benzeri görülmemiş bir şekilde verimli olmasına sebebiyet vermiştir. Avrupa'daki tahıl talebinin beklenmedik bir şekilde yüzde 30 oranında artması, fiyatların 1872 yılında olduğu gibi düşmesini engellemiştir. Bu nedenle iki yıllık yerel tüketime yetecek bir stok mevcudu dışında yapılan ihracattan hem yetiştiricilere hem de ihracatçılara tahakkuk eden kârlar oldukça fazla olmuştur. 1873 yılında Halep Vilayetinde üretilen

⁸¹ Ibid, p. 953.

⁸² Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

770.188£ değerindeki buğday, miktar olarak 145.212.260 librenin altına düşmemiştir. Değer açısından 1872 yılının neredeyse iki katına ulaşmıştır. Yerelde çok fazla tüketimi olmadığı için arpa, buğday ekimi kadar fazla olmamıştır. 5.600£ değerinde, 1.405.000 libre ağırlığında mahsul elde edilmiştir. Ekimi yapılan arpaya göre 1873 yılı arpa verimi de fazla olmuştur. Halep'in iklimi, yağmurun yağıp yağmayacağına belirsizliği gibi faktörler nedeniyle pirinç ekimi azalmıştır. Üretilen az miktar yerel tüketim için yeterli olmamış, eksiklik ithalatla karşılanmıştır. Pirinç veriminin iyi olduğu 1873 yılında 7.815£ değerinde 792.000 libre ağırlığında mahsul elde edilmiştir. 1873 yılında mısırdan iyi mahsul elde edilmesine rağmen, önceki yıllara kıyasla daha az ekim yapıldığı için 2.120£ değerinde olup 4.464.000 libre ağırlığında mahsul elde edilmiştir. Genel olarak ihraç edilen darı, 1873 yılında aşırı buğday ihracı nedeniyle geri planda kalmıştır. Bu durum darı fiyatının düşmesine ve mahsulün büyük bir kısmının elde kalmasına sebebiyet vermiştir. 1873 yılında 8.550.360 libre ağırlığında, 7.917£ değerinde darı üretilmiştir. Üretilen pamuğun neredeyse tamamı ihraç edilmiştir, yerel tüketim noktasında pamuk, mobilya yapımında kullanılmıştır. 1873 yılında 86.724£ değerinde yaklaşık 3.000.000 libre ağırlığında pamuk üretilmiştir. 1873 yılı kapsamında yalnızca 400£ değerinde, 360.000 libre ağırlığında yetiştirilen mercimeğin ihracatı da yapılmamıştır. 1873 yılında 8.108.860 libre ağırlığında, 63.952£ değerinde üretimi yapılan susamın tamamı, daha önceki yıllarda olduğu gibi ihraç edilmiştir. 49.444 libre ağırlığında, 240£ değerinde üretimi yapılan Hint yağı bitkisinin ihracatı yapılan tohumu 1872 yılında olduğu gibi, 1873 yılında satıcılarına büyük kâr getirmiştir. Ticaret yapma amacıyla yetiştirilmeyen fiğ, yetiştiricileri tarafından hayvan yemi olarak kullanılmıştır. 1873 yılında 700£ değerinde, 642.000 libre ağırlığında üretildiği tahmin edilmektedir. 1873 yılında çok az miktarda 520£ değerinde, 430 libre ağırlığında afyon, deneme amaçlı yetiştirilmiştir. Aynı yıl son derece az 100£ değerinde, 500 lb ağırlığında safran yetiştirilmiş ve pek başarılı olmamıştır. Yazın hasatı yapılan kimyon, Halep'te ilk kez 1873 yılında ekilmiştir. 80£ değerinde 4.040 libre ağırlığında kimyon yetiştirilmiştir⁸³.

Tablo 7: 1873 yılı Halep Kenti'nde yetiştirilen tarım ürünlerin verimi ve değeri⁸⁴

Emtia	Ağırlık (lbs)	Değer (£)	Emtia	Ağırlık (lbs)	Değer (£)
Buğday	145.212.260	770.188	Susam	3.108.860	63.952

⁸³ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁸⁴ Ibid, p. 955.

Arpa	1.405.000	5.600	Hint Yağı	49.444	240
Pirinç	792.000	7.815	Fiğ	612.000	700
Mısır	4.464.000	2.120	Afyon	430	520
Darı	8.550.360	7.917	Safran	500	100
Pamuk	3.000.000	86.724	Kimyon	4.040	80
Mercimek	360.000	400	Toplam	...	946.356

1873 yılında Halep Vilayeti'nde yetiştirilen tarımsal ürünlerinin toplam değeri, 1872'nin beşte ikisini aşmıştır. Halep'te işçi yevmiyeleri ise nadiren değişiklik göstermiştir. Vasıfsız işçiler için günlük yevmiye 1s'den başlayıp en iyi duvar ustaları ve marangozların günlük yevmiyeleri 2s 8d arasında değişiklik göstermiştir⁸⁵.

1.5. İmalat

Dönem itibarıyla Halep, Ayntab ve Antakya'daki dokuma tezgâhlarının yaklaşık 8.000 aileyi geçindirecek şekilde aktif bir şekilde çalıştığı bilinmektedir. Dokuma tezgâhlarının sayısı, Mısır, Küçük Asya ve Vilâyât-ı Şarkîye'de ipek, yün ve pamuklu ürünlere olan talebin artması ve azalması ile orantılı şekilde artıp azalmıştır. 1873'te dokunan kumaşlar 200.560£ değerindedir. Bu miktarın 180.560£'lik kısmı ihraç edilmiş ve 20.000£'lik kısmı ise kervanlarla iç kesimlere gönderilmiştir. Daha kaliteli ipek kumaşlar, eski oryantal kıyafet tarzını devam ettiren birkaç üretici tarafından Türk kadınlarının kullanımı için imal edilmiştir. 1873 yılında imal edilen ürünlerin toplam değeri 3.680£'e ulaşmış, yerel müşterilere ve ihracatçılara neredeyse eşit oranlarda satılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere sabunun üzerine ağır vergi yükü getirilmesi, bu yerel imalat dalının büyük oranda azalmasına sebebiyet vermiş ve bir zamanlar müreffeh olan eski imalathanelerde az miktarda da olsa imalat devam etmiş, getirisi önemli ölçüde azalmıştır. 1873 yılında 7.909£ değerinde sabun imal edilmiştir. Antakya ovasında bolca yabancı olarak yetişen meyan kökünden, şerbet yapılması için bir Fransız tarafından imalathane tesis edilmiştir. 1873 yılında 2.800£ değerinde meyan kökü şerbeti imal edilmiştir. Yapılan şerbetlerin Fransa'ya ihraç edileceği belirtilmiştir⁸⁶. Asi nehrinin sol yakasında pamuk eğirme için inşa edilen büyük değirmen, acılan bir dava nedeniyle kapatılmıştır. Konsolos Skene, pamuk eğirme imalathanesi olarak her yönden başarılı olan imalathanenin, Manchester'dan ithal edilenden daha

⁸⁵ Ibid, pp. 930-957.

⁸⁶ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957. Fransızların 1858 yılında İskenderun ve civarında meyan kökü toplatmak ve kökün ticaretini yapmak amacıyla bölgedeki yetkililer nezdinde yaptıkları girişimler için bkz; Süleyman Uygun, "Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet", OTAM, 37/Bahar 2015, s. 344-345.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

düşük fiyata, 400£ değerinde mükemmel pamuk sicim üretebildiğini, sahiplerinin yardım için Türk Hükümetine başvurduklarını belirtmiştir. 1870'li yılların başında Asi vadisinde, kozalardan ipek sarmak için yüz tekerlekli büyük bir imalathane inşa edilmiş, ancak sahibinin ölümünden sonra terk edilmiş ve Beyrut'tan gelen bir tacir tarafından yeniden işletmeye açılmıştır. 350£ değerinde üretim yapılmıştır. Konsolos Skene bu açılışla birlikte Antakya ipeğinin, değerini büyük ölçüde artıracığını, Avrupa metoduna göre sarma avantajına sahip olabileceğini belirtmiştir⁸⁷.

Tablo 8: 1873 yılı Halep Kenti'nde imal edilen ürünler ve değerleri⁸⁸

Emtia	Değeri (£)	Emtia	Değeri (£)
Çeşitli Ürünler	204.240	Sabun	7.909
Meyankökü	2.000	Pamuk Sicim	400
Ham İpek	350	---	---

1873 yılında Halep'te imal edilen ürünlerin toplam değeri 214.899£'e ulaşmıştır. Bu artış, 1873 yılında Halep'te yeni imalathanelerin açılmasıyla yaşanmıştır⁸⁹.

1.6.Bayındırlık Hizmetleri

Konsolos Skene, bayındırlık hizmetleri noktasında 1873 yılında rapor edilecek elverişli hiçbir şey olmadığını, valilerin sık sık değişmesi ve de Halep'e atanmış, halefi olmadan İstanbul'a terfi ettirilen çok yetenekli başmühendis Bay J. L. Haddam'ın kaybedilmesi neticesinde devam etmekte olan tüm çalışmalarının durduğunu belirtmiştir⁹⁰. 1869 yılında Halep Kenti'nin mamur hale getirilmesi için padişah fermanı yayınlanmıştı. Sultan Abdülaziz, kentte bir memleket bahçesi yapılması, muntazam surette sokaklar açılması, kurulmakta olan pazarlar için meydanlar ayrılması, ayrıca uygun karakol hane, dükkân ve bina yapılmasını irade etmiştir⁹¹. Ancak başmühendisin değişimiyle birlikte demiryolları, ana yollar, zararlı bataklıkların boşaltılması, su kanallarının açılması ve benzer nitelikteki diğer planların tamamı durmuştur. Skene, ulaşım araçlarının gelişimine yönelik somut adımlar atıldığını, ithalat ve ihracat konusunda, bu türden bir gelişmenin ne kadar önemli olduğunun yeterince söylendiğini ve bu amaçla

⁸⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁸⁸ Ibid, p. 956.

⁸⁹ Ibid, pp. 930-957.

⁹⁰ Ibid, pp. 930-957.

⁹¹ *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, s. 168-170 (Belge No. 39); BOA., İ.DH., 588/40939, Lef 2, 26 Zilkade 1285/ 10 Mart 1869; BOA., İ.DH., 588/40939, Lef 3, 27 Zilkade 1285/ 11 Mart 1869.

kullanılan sermayenin çok kısa süre içinde getirilerinin olacağını belirtmiştir. 1873 yılında iç kesimde bulunan Halep'ten nakliye limanına ürün ve mamul malların nakliyesi için ton başına 3£ gerekmektedir. 1873 yılı kapsamında tacirler tarafından deveçilere ve katırcılara bir yılda ödenen miktar yaklaşık 75.000£'di. Önceki yıllara göre 15.000£ değerinde bir artış yaşanmıştı. Bu miktarın yanı sıra aynı yolda, insan ulaşımı için kullanılmak üzere 10.000 yolcu için 10.000£ ödenmişti⁹².

İngiltere'nin Kuzey Suriye konsolosluk bölgesinin 1873 yılında yaptığı ticaretin toplam değeri 3.768.789£ olup, 1872 yılından 860.131£ daha fazladır; tarımsal üretiminin toplam değeri 2.246.820£ olup, 1872 yılından 1.125.686£ daha fazladır; yerli imalatın ulaştığı toplam miktar 258.677£ olup, 1872'den 47.324£ daha azdır⁹³.

Her biri ayrı bir yerel yönetim tarafından yönetilen, Halep, Adana ve çöl bölgesinden oluşan Kuzey Suriye konsolosluk bölgesi, İngiliz mamul mallarının artan bir şekilde ithalatı ve İngiltere'ye tarımsal ürünlerin ihracatı ile daha da önemli hale gelmiştir. Halep Kenti, Kuzey Suriye'nin merkezi noktasıdır, bu nedenle İngiltere'den ithal edilen mallar farklı hatlarda iç kesimlere taşınmış ve İngiltere'ye ihraç edilecek ürünlerin alımı içinde talepler bu bölgelere iletilmiştir. Kuzey Suriye ile artan İngiliz ticaretinin çıkarları, İngiliz konsolosluk yetkisi ve koruması altındaki tacirlerin faaliyetleriyle sınırlı değildir, İngiltere ile ticaretin iki kolunda (ithalat-ihracat) yer alan tüm milletlerden tacirlerin ticari işlemlerine kadar uzanmıştır. Banka ihtiyacı ise İngiltere'ye tahıl ihracatı, ithalat ve ihracat değerlerinin eşitleme eğiliminde olduğu için eskisi kadar hissedilmemiştir. Ayrıca bölgenin üretim fazlası büyük ölçüde ihraç edildiği için demiryolu veya taşıma yolu ihtiyacı 1873 yılında daha fazla hissedilmiştir⁹⁴.

1.7. Halep Vilayeti Bütçesi

1290-1873 yılı Halep Vilayeti Salnamesinden elde edilen 1289-1872 yılı Halep Vilayeti bütçesine baktığımızda maaş ve masraflar ve de varidat olarak ayrılan cetvelde varidat toplamının 77.208 kese 386 kör kuruş olduğu; maaş ve masrafların 25.089 kese 73 kör kuruş olduğu görülmektedir.

⁹² Reports from Her Majesty's Consuls (1874), pp. 930-957.

⁹³ Bu kısımda Adana Vilayeti ve çöl bölgesi istatistiklerine de yer verilmiştir. Bkz; Reports from Her Majesty's Consuls (1874), p. 969.

⁹⁴ Ibid, pp. 969-970.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Tablo 9: 1289-1872 yılı Halep Vilayeti bütçesi⁹⁵

Maaş ve Masraflar			Varidat/Gelirler		
Gider Türü	Kese	Kör Kuruş	Gelir Türü	Kese	Kör Kuruş
Umur-ı Dâhiliye	14.623	318	Vergi	19.653	140
Umur-ı Maliye	6.800	347	Bedel-i Askeriye	2.074	211
Umur-ı Şer'iyye	2.134	400	Ağnam	9.568	213
Umumi Giderler	168	288	Aşar	41.232	265
Umur-ı Ticaret	1.361	220	Varidat-ı Saire	4.680	58
Toplam	25.089	73	Toplam	77.208	383

Tablo 10: 1289-1872 yılı Halep Vilayeti bütçesi⁹⁶

Sancaklar	Vergi	Bedel-i Askeriye	Aşar	Ağnam ve Deve Resmi	Hasılat-ı Müteferrika ve Rüşumat-ı Mütenevvia
Halep	6.524.777	691.304	13.633.570	4.160.573	1.357.320
Maraş	1.262.197	454.110	2.034.375	1.300.281	336.681
Urfa	1.501.419	193.472	2.643.005	1.456.616	301.188
Toplam	9.288.393	1.338.886	18.310.950	6.917.470	1.995.318

1300-1882 yılı Halep Vilayeti Salnamesinden elde edilen yine 1289-1872 yılı sancak sancak ayrılan Halep Vilayeti bütçesine göre vilayetin varidatı 37.851.017; vilayetin masrafı 14.937.492 kuruş olduğu görülmektedir⁹⁷.

19. yüzyılın ikinci yarısından 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, küresel ticaret politikalarında farklı senaryolar yaşanmıştır. 1860 tarihinde İngiliz ve Fransız arasında imzalanan Cobden-Chevalier ticaret anlaşması Avrupa'nın tüm önemli ülkelerini içine alan ticaret anlaşmaları dalgasını başlatmış ve bu durum Avrupa'nın kısa süre içinde serbest ticarete doğru yönelmesine sebebiyet vermiştir. Amerikan ve Rus kökenli ucuz tahılın Avrupa pazarlarını istila etmesi ile birlikte yaşanan 1873 yılı Küresel Krizi, hızla serbestiye yönelen dış ticaret politikalarında, serbest ticarete yönelik tarımsal destek programları yerini hızla endüstriyel himaye politikalarına bırakmıştır⁹⁸. Kriz öncesi Osmanlı Dış ticaretindeki büyüme oranlarına

⁹⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H. 1290 (M.1873), Def'a 7, s. 83. Bu tabloya, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep* adlı kitapta yer verilmiş, sehven bazı rakamlar hatalı transkript edilmiştir. Bkz; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s. 614.

⁹⁶ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H. 1300 (M.1882), Def'a 13, s. 115; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s. 614.

⁹⁷ Aynı yer, s. 614.

⁹⁸ Mehmet Çetin, "1873 Krizi'nin Osmanlı Dış Ticaretine Etkisi", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3*, İzmir, 25-27 Nisan 2019, s. 218-219.

bakıldığında oldukça fazla olduğu görülmektedir⁹⁹. 1873 yılı Küresel Krizi olduğu dönemde Halep Vilayeti'nin ithalat ve ihracatı hat safhaya çıkmıştır. Ancak daha sonraki dönemde krizin etkileri Halep'te de ciddi şekilde hissedilmiştir.

2. Halep Kenti'nin 1874-1875 Yılları Sosyo-İktisadi Vaziyeti

2.1. Ticaret, Seyrüsefer, İthalat-İhracat

Halep'te bir banka olmadığı için, imal edilmiş malların değerleri ithalatçılara ödenmesi gerektiğinde ithalatçılarına sevkiyatların değerini iade edilmesi gerektiğinde Beyrut, İzmir ve İskenderiye'den getirilen poliçeler kullanılmak zorunda kalmıştır. Bu da poliçeleri satan bir tür spekülör sınıfın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu sınıf faaliyetlerini genişletmiştir. Türk hisse senetleri düşmeye başladığında kayıpları, sermayelerinin teminatından daha fazla işlem yapan firmalar ile bu firmalarda cari hesabı bulunan tacirlerin yaptığı zararları, iflaslar takip etmiştir. Kredileri sona erince ithalatçıların satın alımları nakit ödemeler ve külçe cinsinden havale gönderimleri şeklinde sınırlandırılmıştır. Mal satışları, Halep'te şiddetli ve uzun süren veba salgınıyla engellenmiştir. Bu durum, iç kesimlerdeki tacirleri yıllık mal stoku yapma fikrinden caydırmıştır. Halep ithalatçıları, daha avantajlı olan İzmir ve Küçük Asya'nın Karadeniz limanlarında yeni bağlantılar aramaya başlamışlardır. Konsolos Skene, yaşanan bu olumsuz gelişmelerin neticesinde, Halep Kenti'nin artık Osmanlı Devleti'nin Asya'da kalan kesimlerinin Avrupa mallarına olan talebini karşılayan bir ticaret merkezi olmaktan çıktığını ifade etmiştir. Halep Kenti'nde alıcı olmadan depolarda yatan balya sayılarının artması ve malların fiyatlarının Avrupa'dan alınan malların fiyatlarının da altına düşmesi sonucu iflaslar, sıklıkla yaşanır hale gelmiştir. Alacaklılar genel iş tasfiyesi gereği alacaklarının karşılığı olarak bu malları almaya zorlanmış; bazı tacirler Halep'teki iş yerlerini kapatarak daha avantajlı yerler arayışına girişmişler ve bazıları da ticaretten el çekilmişlerdir. Bu nedenle Halep ticaretinde hızlı bir gerileme dönemi yaşanmış ve yaşanan ticari kriz, daha önceki kriz gibi transit ticaret refahı ile de durdurulamamıştır. Zira Süveyş Kanalı, Bağdat ve Güney İran sevkiyatı için eski usul olan Halep üzerinden deve kervanları ile yapılan ticaretten daha ucuz ve daha güvenliydi. Skene, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte, Kuzey Suriye'nin İzmir ve Küçük Asya'nın Karadeniz sahil limanları ile beraber Avrupalı imalat ürünlerini Arap bölgeleri ve Güney İran'a malların taşınmasında geri dönülmez olarak ticari önemini kaybettiğini ifade etmiştir. Halep Kenti'nin, Kayseri ve geçmişte ticari

⁹⁹ Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the Great Depression of 1873-1896", The Journal of Economic History, Vol. 44, No. 1, March 1984, p. 109.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

ehemmiyeti olan birçok terkedilmiş han ve yarı kapalı pazarları ile Türkiye'nin diğer iç kısımlarındaki kentlerle aynı kaderi paylaştığını belirtmiştir¹⁰⁰. 1869'dan itibaren doğu-batı ticaretinin ağırlık noktası Süveyş'e kayınca bölge eski önemini yavaş yavaş kaybetmeye¹⁰¹ ve Halep'in Bağdat'a ulaşan transit ticaret yolu olma özelliği aşamalı olarak kaybolmaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı merkezi yönetiminin Halep'in ticaretine ilişkin müdahaleleri, gümrük teşkilatının Halep'ten İskenderun'a aktarılması mali ve ticari anlamda tatmin edici bir sonuç doğurmamıştır. Ticaret genişlemesine rağmen elde edilen gelirler azalmıştır¹⁰².

Tablo 11: 1875 yılında İskenderun Limanı'na inen ticari mallar¹⁰³

Ürün	Miktar (Paket)	Ağırlık(Kg.)	Değer (Frank ¹⁰⁴)	Ürün	Miktar (Paket)	Ağırlık(Kg.)	Değer (Frank)
Mamul Ürünler	20.514	1.363.054	14.360.700	Çelik ve kurşun-kalay alaşımı	473	58.861	36.000
Keten	1.027	88.718	210.400	Kurşun ve kalay	699	91.239	122.346
Fes	114	12.718	110.200	Demir	5.040	220.655	130.500
İpekli Kumaş	287	17.565	940.000	Hırdavat	1.716	138.142	571.180
Kahve	1.250	126.346	184.720	Kâğıt	1.765	139.024	190.000
Şeker	4.237	299.162	272.000	Erzak	917	69.836	280.800
Pirinç	4.778	449.520	191.630	Şarap ve alkollü içecekler	1.057	117.865	131.427
Baharat	763	53.964	98.500	Meyve	180	221.062	2.840
Kırmız	342	40.013	287.000	Petrol	15.023	395.666	321.685
Çivit	402	40.522	1.610.750	Kibrit	480	42.015	154.706
İlaç	142	37.767	21.800	Tütün ve sigara	154	9.311	48.175
Bakkam	215	4.892	1.270	Deri	548	59.960	672.180
Cam	806	56.167	72.450	Amber	9	473	14.700
Kına	57	6.962	4.200	Mücevher	6	193	5.450
Tuz		493.622	91.320	Kömür		3.151.000	110.560

¹⁰⁰ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 9 (1876), Printed By Harrison and Sons, London 1876, p. 964-986.

¹⁰¹ Önsoy, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında", s. 829.

¹⁰² Çetin, "1873 Krizi'nin Osmanlı Dış", s. 221.

¹⁰³ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 965.

¹⁰⁴ 1850 tarihinde 1 altın lira, 0.0433 Frank'a denk gelmekteydi. Bkz; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 226.

Bakır	1.496	177.893	712.400	Öteberi	3.013	252.828	812.500
Külçe	520		1.669.526	Toplam	68.035	8.436.680	24.443.915

Tablo 12: 1875 yılı İskenderun Limanı'na giren gemiler vasıtasıyla ithal edilen emtia¹⁰⁵

Mamul Ürünler			Keten		
Gemi	Miktar	Ağırlık / Değer	Fransa	306	18.743
İngiltere	14.775	773.000	Mısır	35	3.463
Avusturya	127	16.521	Türk Lim.	686	66.512
Fransa	1.142	122.572	Toplam	1.027 Balya	88.718 kg.
İtalya	27	3.275	Kırmızı Fes		
Mısır	1.148	152.725	Avusturya	117	12.243
Türk Lim.	2.962	294.961	Türk Lim.	2	140
Toplam	20.514 Balya	1.563.054 kg.	Toplam	119	12.328 kg.
İpekli Kumaş			Kahve		
Avusturya	4	162	İngiltere	20	1.270
Fransa	145	7.815	Fransa	865	87.452
İtalya	2	120	Mısır	244	26.298
Hindistan	4	212	Türk Limanları	121	11.326
Mısır	19	1.090	Toplam	1.250 Çuval/Bags	126.346 kg.
Türk Lim.	114	8.166	Şeker		
Toplam	287 Balya	17.565 kg.	Fransa	3.256	388.959
Pirinç			Mısır	831	87.689
İngiltere	10	1.000	Türk Limanları	150	22.514
Fransa	120	12.000	Toplam	4.237 fiçı	499.162 kg.
İtalya	2.507	250.700	Baharat		
Mısır	1.407	112.420	İngiltere	441	26.670
Türk Lim.	734	73.400	Fransa	247	20.915
Toplam	4.778 çuval	449.520 kg.	Mısır	47	4.252
Kırmızı			Türk Lim.	28	2.127
İngiltere	4	270	Toplam	763 çuval	53.964 kg.
Fransa	338	39.743	Bakkam		
Toplam	342 çuval	40.013 kg.	İngiltere	15.400	33.000
Çivit			Fransa	215	4.892
Hindistan	402 Kasa	45.522 kg.	Toplam	15.615 paket	37.892 kg.
İlaç			Cam		
İngiltere	595	83.300	Mısır	53	6.057
Avusturya	3	300	Türk	4	905

¹⁰⁵ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 965-972.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

			Limaneları		
Fransa	159	19.146	Toplam	57	6.962 kg.
İtalya	3	123	Tuz		
Mısır	45	3.904	Türk Lim.	Dökme olarak/açık	493.622
Türk Lim.	337	30.994		Bakır	
Toplam	1.142 kasa	137.767 kg.	İngiltere	1.379	165.480
			Çelik ve kurşun-kalay alaşımı		
			Avusturya	2	257
İngiltere	290	31.900	Fransa	79	8.523
Fransa	135	21.673	Mısır	10	1.220
Mısır	12	1.680	Türk Lim.	26	2.393
Türk Lim.	36	3.608	Toplam	1.496 paket	177.873kg.
Toplam	473 paket	58.861 kg		Kurşun ve kalay	
			Demir		
			İngiltere	244	23.740
İngiltere	3.194	47.910	Fransa	397	60.782
Avusturya	35	4.275	Mısır	21	3.045
Fransa	193	23.692	Türk Lim.	37	3.672
Mısır	970	123.906	Toplam	699 paket	91.239 kg.
Türk Lim.	648	20.872		Hırdavat	
Toplam	5.040	220.655 kg.	Avusturya	28	2.749
			Fransa	253	21.624
			Kâğıt		
Avusturya	82	13.123	Mısır	172	16.886
Fransa	534	52.937	Türk Lim.	1.263	96.883
İtalya	174	21.773	Toplam	1.716 kasa	138.142 kg.
Mısır	101	11.328		Erzak	
Türk Lim.	874	39.863	Fransa	172	11.525
Toplam	1.765 kasa	139.024 kg.	İtalya	6	223
			Şarap ve Alkollü İçecekler		
			Yunanistan	19	1.349
Avusturya	137	19.396	Mısır	140	12.901
Fransa	232	21.908	Türk Lim.	580	43.833
Mısır	196	21.974	Toplam	917 paket	69.838 kg.
Türk	492	54.587		Meyve	
Toplam	1.057 fiçi	117.885 kg.	Mısır	109	8.735
			Türk	71	212.327
			Kibrit		
Avusturya	46	4.893	Toplam	180 paket	221.062 kg.
Fransa	37	2.932		Petrol	
Mısır	229	20.210	Mısır	1.473	48.609
Türk Lim.	168	13.980	Türk Lim.	13.550	447.057
Toplam	480 kasa	42.015 kg.	Toplam	15.023 kasa	495.666 kg.
				Deri	
			Tütün ve Sigara		
Fransa	4	247	Avusturya	43	4.943
Yunanistan	6	357	Fransa	262	28.415
Türk Lim.	144	8.707	Mısır	132	16.064
Toplam	154balya	9.311 kg.	Türk Lim.	111	10.538
Amber			Toplam	548 Balya	59.960 kg.

İtalya	9 kasa	473 kg.	İvr Zıvır		
Mücevher			İngiltere	103	6.225
Fransa	3	91	Avusturya	21	1.406
Türk Lim.	3	102	Fransa	115	9.742
Toplam	6 kasa	193 kg.	Mısır	1.079	98.957
Külçe			Rusya	2	120
Fransa	12	79.900	Türk Lim.	1.693	136.828
Mısır	113	452.314	Toplam	3.013	256.828
Rusya	1	520	Kömür		
Türk Lim.	394	1.136.792	İngiltere	Dökme olarak/açık	3.151.000 kg.
Toplam	520 çuval	1.669.526 Frank(Değeri)¹⁰⁶			

Mısır ve Türk limanlarından ithal edilen ürünler, İskenderiye ve İzmir’de büyük ölçüde sadece bu limanlara bağlı vapurlardan nakledilmiş ve onları İskenderun’a götüren küçük sahil gemilerine bindirilmiştir. Mamul ürünler noktasında İskenderun’a 1875 yılında, bir önceki yıllara kıyaslandığında beşte biri kadar az miktarda ithalat yapılmıştır ve 1875 yılında 1873’tekine benzer bir azalma göstermiştir. İthal edilen miktarın yarısından fazlası satış imkânı bulamamıştır. 1874 yılında elde kalan kumaş stoku nedeniyle, 1875 yılında kumaş ithalatı yapılmamıştır. 1874 yılında Halep’te azalan ithalat ve o yıl ki yüksek fiyatlar nedeniyle 1875 yılında üç kat fazla miktarda keten ithal edilmiştir. Ancak spekülasyon felakete sonuçlanmış ve neredeyse hiçbiri satılmamıştır. 1875 yılında yerli halkın alımını kısıtlayan ekonomik açıdan olumsuz koşullar nedeniyle kırmızı fes, 1874’te ithal edilen miktarının yaklaşık onda biri kadar olmuştur. Önceki yıllarda ham ipeğe fazla talep olmasına rağmen 1875 yılında ham ipek ithal edilmemiştir. Yüksek fiyatlar nedeniyle az miktarda ipekli kumaş ithal edilmiş, ürünlerin çok az bir kısmı satılmıştır. Kenevir, Halep için bir ithalat kalemi olmaktan çıkmıştır. 1874 yılında geniş ve kazançlı bir ticaret yapılması beklentisiyle ortaya çıkmış hazır giyim kıyafetlerden iyi sonuçlar elde edilememiştir. 1875 yılına ithalatı yapılmamış ve 1874 yılında getirilenlerin büyük bir kısmı açık artırımla çok düşük fiyatlara satılmıştır. Kahve, 1875 yılında önceki yıllara göre üçte bir oranında daha az ithal edilmiştir. Fiyatlar değişmemiş, ekonomik koşullar nedeniyle tüketimin azalması fiyatlardaki yükselmeyi engellemiştir. 1875 yılında şeker ithalatı da azalmış ancak neredeyse sadece varlıklı kesimler tarafından tüketildiği için azalma az miktarda olmuştur. Pirinç ithalatı da benzer nedenlerden dolayı şekerle neredeyse aynı oranda azalmıştır. Baharat ithalinde, miktar veya fiyat olarak fazla dalgalanma yaşanmamıştır. Kırmızı, çivit ve bakkam satışı boyanması gereken pamuklu kumaş ve ipliğin

¹⁰⁶ Reports from Her Majesty’s Consuls (1876), p. 965-972.

miktarına bağlı olarak değişmiştir. 1875 yılında tüketimin azalması, önceki yıllarda tüketilen miktarın yaklaşık yarısına gerilemesine sebebiyet vermiştir. 1875 yılı ilaç ithali, önceki yıllara kıyasla dörtte biri oranında olmuştur. Halep piyasasında bol miktarda bulunan nişadır ve şap, 1875 yılında ithal edilmemiştir.

1874 yılında ithal edilen miktarın yaklaşık üçte ikisi kadar cam ithal edilmiştir ve ithal edilen camların yarısı dahi düşük fiyata alıcı bulamamıştır. Kına, 1875 yılında daha önceki tarihlerde ithal edilen miktarın yalnızca onda biri kadar ithal edilmiştir. Tuz ithalinde fiyat veya miktar bakımında çok fazla değişiklik yaşanmamıştır. Bakır, çelik, kalay, kurşun, kurşun-kalay alaşımı ve demir önceki yıllara yakın miktarlarda ithal edilmiş, fiyatlar ise 1875 yılında yüzde yirmi düşmüş ve stokun yarısı satılamamıştır. 1874 ve 1875 yıllarında aynı miktarlarda hırdavat ithali yapılmış ancak 1875 yılında satılan miktar önceki yıllara kıyasla daha sınırlı ve daha az kazançlı olmuştur. 1875 yılında ithal edilen kâğıt miktarı, yedide bir oranında artış göstermiştir. Ancak fiyatlar 1874 yılından daha aşağı seviyelere gerilemiş ve büyük bir kısmının satışı yıl içinde gerçekleşmemiştir. Halep'te yaşanan kolera salgını, bostancıların dört ay çalışmamasına sebebiyet vermiş, bu durum 1875 yılında ithal edilen erzak miktarını iki katına çıkarmıştır. 1874 yılında elde kalan stok nedeniyle 1875 yılında yağ ithal edilmemiştir. 1874-1875 yıllarında ithal edilen şarap ve alkollü içecekler miktar ve fiyat olarak çok fazla değişiklik göstermemiştir. 1875 yılında, önceki yıllarda olduğu gibi un ithal edilmemiştir. Suriye kıyısındaki diğer bölgelerden alımı yapılan meyveler, 1875 yılında, önceki yıllara kıyasla getirilen miktarın onda birinden fazla olmamıştır¹⁰⁷.

Gaz lambaları, Halep'e 1863-1864 yıllarında ulaşmıştır. İnsanlar ilk başta kokusunun göğse ve parlak ışığının ise gözlere zarar verdiğini iddia ederek bu lambaları kullanmaktan kaçınmışlardı. Ancak kısa süre sonra bu tür lambaların avantajları fark edilerek, kullanımı yaygınlaşmış ve diğer aydınlatma araçlarının kullanımından vazgeçilmiştir¹⁰⁸. Kullanımının yaygınlaşmasıyla petrolün önemi artmıştır. İthal edilen miktarın tamamı uygun fiyatlara satılmıştır. 1875 yılında ithal edilen kibrit miktar olarak artış göstermiş ve fiyatlarda iyileşme yaşanmıştır. 1874 yılına oranla 1875 yılında tütün ve sigara ithalinde hem miktar hem de fiyat olarak artış yaşanmıştır.

1875 yılına kadar ticarete ithalat ürünü olarak yerini koruyan peruk, mobilya, çanak çömlek, safran ve kürk gibi ürünler, 1875 yılında piyasadandan çekilmiştir. 1875 yılında işlem gören deri miktar ve elde edilen kâr açısından

¹⁰⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986.

¹⁰⁸ Issawi, *The Fertile Crescent 1800-1914*, p. 87.

artış göstermiştir. Avrupa’da imal edilen deri, Halep’te üretilenden daha ucuza geldiği için 1875 yılında önceki yıllara kıyasla 5 kat daha fazla ithal edilmiş ve satışı yapılmıştır. Amber, mercan, saat ve mücevherat, ticarete yaşanan sıkıntı ve refahın azalması nedeniyle itibarını kaybetmiştir. 1874’te ithal edilen miktarların yalnızca üçte biri kadar 1875 yılında ithalat yapılmış ve bir zamanlar talep gören bu ürünler az miktarda ve kârsız olarak satılmıştır. 1875 yılında ipekböceği ithalatı yapılmamış, elde edilen verim ipek yetiştiricilerine yetecek kadar olmuştur. Çeşitli eşyaların-öteberi alımı 1875 yılında çok artmıştır. Bu durum, olağan ticaretin bunalımını telafi etme umuduyla yeni ithalat ürünleri sunmaya yönelik kayıtsız girişimlerden kaynaklanmıştır. Ancak kayda değer bir sonuç elde edilmemiştir.

1875 yılında İskenderun Limanına daha önceki yıllardan daha fazla miktarda kömür indirilmiştir. Ancak bu artış, artan buhar seyrüseferinin kanıtı değildir, aksine Rus buharlı vapurları kolera salgınının devam ettiği dört aylık süreçte düzenli sefer yapmayı bırakmışlardı. Kötü kömür stoku azalmış ve birkaç şirket daha sonraki yıllarda kullanılması amacıyla kömür yenilemesi yapmışlardı.

1875 yılında, güvenilir poliçe temin etmenin zorluğu ve Halep’te birkaç işyeri, ödemeleri karşılayabilecek konumda olması nedeniyle, 1874’dekenden beşte bir oranında daha fazla külçe ithal edilmiştir.

1875 yılında İskenderun’a bırakılan toplam paket sayısı, 1874 yılına kıyasla beşte bir oranında daha az olmuştur ve ürünlerin toplam değeri, yine bir önceki yıla kıyasla dörtte birin altına düşmüştür. 1874’te bu miktar 1.345.782£ 5s 7d iken 1875’te 977.756£ 12s’e düşmüştür. İthalat değerindeki 368.025£ 13s 7d’lik bu düşüş, Halep’te ticaret ve genel refahın azaldığını açık bir şekilde göstermektedir. Halep yüzyıllardır elinde tuttuğu komşu vilayetlerin ticaret merkezi konumunu, Avrupa mallarının Asya tüketim alanlarına akışı için daha avantajlı kanalların benimsenmesi nedeniyle kaybetmiştir. Halep’in ithalatını etkileyen faktörler, ihracat ürünlerinde, hatta daha ziyade aksesuar niteliği taşıyan ürünlerini de etkilemiştir. Konsolos Skene, yerli ürünlerin daha çok ithal edilen malların değerinin geri ödenmesi amacıyla ihraç edildiğini, ithalat düştüğünde ihracatın da düşmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁹.

Tablo 13: 1875 yılında ihraç edilen ürünlerin ayrıntılı istatistiği¹¹⁰

¹⁰⁹ Reports from Her Majesty’s Consuls (1876), pp. 964-986.

¹¹⁰ Ibid, p. 975.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Ürün	Miktar (Paket)	Ağırlık (Kg.)	Değer (Frank)	Ürün	Miktar (Paket)	Ağırlık (Kg.)	Değer (Frank)
Buğday ve arpa	30.936	547.186	1.340.500	İpek	35	2.034	62.000
Hint Yağı Tohumu	448	39.531	68.420	Tiftik	1.126	82.908	420.360
Tütün	5.394	268.358	944.300	Post	1.199	130.073	135.785
Yün	19.547	2.380.604	4.52.000	Kumaş	2.244	252.073	910.000
Pamuk	9.731	1.141.104	1.480.500	Deri	426	23.390	221.420
Mazı	4.923	557.274	985.420	Sabun	1.308	110.843	105.150
Zamk	99	10.58	19.785	Meyve	2.192	177.675	341.000
Balmumu	302	26.963	104.200	At	120		6.500
Tutkal	427	38.269	70.840	Sığır	5.475		547.500
Susam	9.386	799.919	384.550	Koyun	59.161		118.320
Yağ	9.201	745.343	1.120.000	Öteberi	9.319	642.468	878.000
Erzak	2.986	255.180	248.520	Külçe	564		4.023.235
İpek böceği	429	23.209	457.400	Toplam	177.978	14.255.245	19.155.705

Tablo 14: 1875 yılında ihraç edilmek üzere İskenderun Limanı'ndan yüklenen ürünler¹¹¹

Nereden	Miktar	Ağırlık/Değeri	Nereden	Miktar	Ağırlık/Değeri
Buğday ve Arpa			Hint Yağı Tohumu		
İngiltere	Dökme olarak/açık	2.687.140	İngiltere	21	2.485
Avusturya	100	13.000	Fransa	215	21.030
Fransa	7.541	1.414.131	İtalya	212	16.016
İtalya	3.451	582.309	Toplam	44 çuval	39.531 kg.
Yün			Tütün		
Yunanistan	21	1.830	İngiltere	1.202	76.109
Mısır	582	56.953	Mısır	3.320	130.051
Türk Lim.	19.241	1.791.823	Rusya	10	566
Toplam	30.936 çuval	6.547.186 kg.	Türk Lim.	862	61.632
Pamuk			Toplam	5.394 balya	268.385 kg.
İngiltere	719	83.128	Pamuk		
Avusturya	2	250	Avusturya	159	18.634
Fransa	17.653	2.153.988	Fransa	6.092	723.517
İtalya	1.079	135.797	İtalya	469	52.649
Türk Lim.	94	7.441	Yunanistan	13	1.350
Toplam	19.547 balya	2.380.604 kg.	Mısır	157	17.451

¹¹¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), pp. 975-981.

Mazı			Türk Lim.	2.841	327.503
İngiltere	258	25.905	Toplam	9.731 balya	1.141.104 kg.
Avusturya	182	18.353	Zamk		
Fransa	4.202	486.443	İngiltere	53	5.832
İtalya	30	3.512	Fransa	6	721
Yunanistan	4	587	Mısır	16	1.415
Mısır	111	9.753	Türk Lim.	24	2.090
Türk Lim.	136	12.721	Toplam	99 kasa	10.058 kg.
Toplam	4.923 torba	557.274 kg.	Balmumu		
Tutkal			Avusturya	9	800
İngiltere	242	23.815	Fransa	168	16.091
Mısır	52	4.805	İtalya	32	2.672
Türk Lim.	133	9.649	Rusya	75	6.125
Toplam	427 kasa	38.269 kg.	Türk Lim.	18	1.275
Susam			Toplam	302 kasa	26.963 kg.
Fransa	7.992	656.324	Tereyağı		
Mısır	611	73.792	Fransa	1	80
Türk Lim.	783	69.803	Mısır	8.435	688.615
Toplam	9.386 çuval	799.919 kg.	Türk Lim.	765	56.648
Erzak			Toplam	9.201 tulum	745.343 kg.
İngiltere	101	8.915	İpek Kozası		
Avusturya	1	30	Fransa	241	12.092
Fransa	20	1.114	Türk Lim.	188	11.117
İtalya	6	449	Toplam	429 balya	23.209 kg.
Yunanistan	40	3.145	İpek		
Mısır	1.073	98.918	İngiltere	2	90
Türk Lim.	1.745	142.609	Fransa	12	954
Toplam	2.986 paket	255.609 kg.	Mısır	9	566
Tiftik			Türk Lim.	12	424
İngiltere	20	600	Toplam	35 balya	2.034 kg.
Fransa	1	45	Post		
İtalya	17	1.430	İngiltere	9	940
Türk Lim.	1.088	80.833	Avusturya	1	66
Toplam	1.126 balya	82.908 kg.	Fransa	994	110.152
Kumaş			İtalya	13	1.520
Fransa	13	980	Yunanistan	3	270
Mısır	893	67.720	Türk Lim.	179	17.808
Türk Lim.	2.338	183.373	Toplam	1.199 balya	130.756 kg.
Toplam	3.244 balya	252.073 kg.	Deri		
Meyve			Fransa	14	1.097
İngiltere	188	18.800	Mısır	229	6.241
Fransa	148	11.660	Türk Limanları	183	16.652
İtalya	4	358	Toplam	426 balya	23.390 kg.
Yunanistan	5	285	Sabun		
Mısır	508	47.235	Mısır	4	317

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Rusya	32	1.850	Türk Lim.	1.304	110.526
Türk Lim.	1.307	97.485	Toplam	1.308kasa	110.843 kg.
Toplam	2.192	177.673	At		
Sığır			Fransa	6	
Mısır	5.473		Yunanistan	5	
Türk Lim.	2		Mısır	22	
Toplam	5.745 baş		Türk Lim.	87	
Koyun			Toplam	120 baş	
Mısır	59.161 baş		Çeşitli Eşyalar		
Külçe			İngiltere	24	2.228
İngiltere	103	1.679.150	Avusturya	22	2.200
Avusturya	6	10.245	Fransa	2.369	143.009
Fransa	143	945.553	İtalya	1	90
İtalya	1	2.100	Yunanistan	11	640
Yunanistan	7	15.641	Mısır	843	62.835
Mısır	75	301.436	Türk Lim.	1.668	110.232
Rusya	1	206	Toplam	4.938 paket	321.234 kg.
Türk Lim.	228	1.038.874	---	---	---
Toplam	564 çanta	4.023.235 Frank¹¹²	---	---	---

Mısır ve Türk limanlarına ihraç edilen mallar, İskenderun'a kadar gelmeyen vapurlarla, genellikle Avrupa'ya sevk edilmek amacıyla sevk edilmiştir. İskenderun Limanı'ndan 1875 yılında, 1874 yılında ihraç edilen miktarın yaklaşık üçte biri kadar ihraç edilmiştir. Bunun sebebi, yaşanan bir problem ya da kârsız fiyatlar değil, büyük ölçüde spekülasyon yapamayan veya yapmak istemeyen ticaret sınıflarının ellerinin darda olmasından kaynaklanmıştır. Paçavra, önceki yıllarda olduğu gibi ihraç ürünü olmaktan çıkmıştır. Hint yağı tohumu, 1875 yılında önceki yıllarda ihraç edilen miktarın yaklaşık yarısı kadar ihraç edilmiştir. Tütün ne sevkiyat miktarı ne de elde edilen fiyatlar açısından çok fazla değişiklik göstermemiştir. Tuzlu balık, daha önceki yıllarda olduğu gibi ihracat maddesi olarak görülmemiştir. Kuru üzüm de ihraç ürünü olmaktan çıkmıştır. Yün, ihraç edilen miktar bakımından ticaretteki konumunu korumuş ve Fransa'daki artan talebe bağlı olarak fiyatlarda hafif bir artış olmuştur. 1875 yılı kapsamında daha büyük miktarlarda üretimi yapılan pamuk, özellikle Fransa'ya sevk edilen miktarın üçte bir oranında artmıştır. 1874 ve 1875 yıllarında neredeyse aynı miktar ve değerde mazı ihraç edilmiştir. Önemli bir ihracat ürünü olan cehri, 1875 yılında önemiyle orantılı bir şekilde ihraç edilmemiştir. Sakız, 1875 yılında daha önceki yıllarda yapılan ihracatın dörtte biri kadar ihraç edilmiştir.

¹¹² Reports from Her Majesty's Consuls (1876), pp. 975-981.

Balmumu ihracatı büyük ölçüde artmıştır. İtalya ve Fransa'daki talep, balmumunu ihraç eden kişilerin çabaları neticesinde 1875 yılında, normal sevkiyatın on katına çıkmıştır. İhraç ürünü olan zambak, 1875 yılında miktar veya fiyat açısından fazla dalgalanma yaşamamıştır¹¹³. Susam, 1875 yılında sevkiyat miktarı olarak artmış ve ancak değer kaybetmiştir. Bu nedenle 1875 yılı ile 1874 yılı arasında çok fazla bir fark meydana gelmemiştir. 1875 yılında bal ve yağ ihraç edilmemiş, daha önceki yıllarda ihraç edilen miktarın az olması nedeniyle ürünlerin ihracattan çekilmesi pek hissedilmemiştir. Önceki yılların ihracatına kıyasla 1875 yılı tereyağı ihracatı üç kat fazla önem kazanmış, 1875 yılında özellikle Mısır'dan tereyağı talebi büyük ölçüde artış göstermiştir. 1875'te ihraç edilen erzak miktarı iki katına çıkmıştır. Verim yetersiz olduğu için ipek kozalarının ihracı, normal miktarlarının üçte birine düşmüştür. 1875 yılında, bir önceki yıla kıyasla ipek ihracatı miktarının yarısının da altına düşmüş, ancak fiyatlar az da olsa yükselmiştir. Kürk, 1875 yılında önceki yıllarda olduğu gibi ihraç edilmemiştir. İhraç edilen tiftik, miktar ve fiyat olarak düşse de diğer ürünler kadar keskin bir düşüş yaşanmamıştır. 1875 yılında önceki yıllarda olduğu gibi halı ihraç edilmemiştir. Post ihracatı yarı yarıya düşmüştür.

Yerli üretim kumaşlar, ortalama yıllık ihracatlarının dörtte birini kaybetmiş, fiyatlarda biraz da olsa düşüşler görülmüştür. Deri 1875 yılında 1874 yılına kıyasla dörtte bir oranında daha az ihraç edilmiş ve fiyatlar düşmüştür. Mahmude otu, afyon, ilaç, maden, un ve darı gibi ürünler, 1875 yılı öncesinde piyasada az çok avantajlı bir şekilde yer edinmişken, 1875 yılında aranan ürünler olmuşlardır. 1875 yılında sabun ihracatı 1874 yılına oranla yüzde 20 artmıştır. Ancak üründen, talep kadar yüksek meblağlar elde edilememiştir. 1875 yılı ihracatında başta şam fıstığı olmak üzere, Avrupa'ya uygun fiyatlarla gönderilen meyveler istikrar kazanmıştır.

Arap atı neslinin tükenmesi tehlikesi nedeniyle, artan at ihracatını önlemek için sınırlandırmalar getirilmiş¹¹⁴, Arap atı ırkının hem nicel hem de nitel olarak büyük bir gerileme yaşaması neticesinde 1850'li yıllardan itibaren başta Irak bölgesi olmak üzere Suriye ve Halep Vilayetlerinden özellikle Hindistan yönünde yoğunlaşan Arap atı ihracatı bölgesel ticareti sekteye uğratmayacak bazı tedbirlerle düzenlenmeye çalışılmıştır¹¹⁵. Bu nedenle 1875 yılında özel izinlerle sınırlı sayıda Arap atı ihraç edilmiştir. Oldukça fazla sayıda sığır, Mısır'a ihraç edilmiştir. 1875 yılı ihracatı 1874'dekinden beş kat daha fazla olmuştur. 1875 yılı koyun sevkiyatı,

¹¹³ Ibid, pp. 964-986.

¹¹⁴ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986.

¹¹⁵ Seda Tan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Hindistan Ticaretine Bir Örnek: At İhracatı", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. IV, S. II, 2014, s. 243.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

önceki yıllarda kıyasla çok fazla olmamıştır. Ancak kara yoluyla koyun sürmek için en uygun mevsime denk gelen dört aylık kolera döneminde İskenderun'a gelen birkaç vapur nedeniyle daha büyük sürülerin karadan İskenderiye'ye gittiği belirtilmiştir. Çoğunlukla iyi sonuçlar vermeyen yeni ürünlerin piyasaya sürülmesinin bir sonucu olarak, çeşitli eşyalar-öteberi 1874 yılına kıyasla 1875 yılında iki kat fazla miktarlarda ithal edilmiştir. Poliçeleri, piyasadan uzaklaştıran kredilerin değer kaybından dolayı külçe, 1875 yılında 1874 yılına kıyasla neredeyse üç kat daha büyük bir değerde ihraç edilmiştir.

1875 yılında İskenderun Limanına toplam, 177.978 paket indirilmiştir. Bu rakam bir önceki yıl ile kıyaslandığında 37.451 paket daha az olduğu görülmektedir. 1875 yılı ihraç edilen ürünlerinin toplam değeri 766.221£ 4s 0d idi. 1874 yılı ile karşılaştırdığımızıza 113.605£ 12s 9 ½ d'den daha az olduğu görülmüştür. İhracat ticaretindeki bu düşüş, bağımlı olduğu ithalat ticaretindeki düşüşle orantılıdır. Halep vilayetinin dış ticaret gelirinin 1875 yılında azalması, gümrük gelirinin 1874 yılı geliri olan 70.000£'den 58.762£'e düşmesine sebebiyet vermiştir¹¹⁶.

Tablo 15: 1875 yılında İskenderun Limanı'na giren gemilerin ülkelere göre dağılımı ve yük kapasiteleri¹¹⁷

Ülke/Taşıdığı Bayrak	Buharlı Gemi	Tonaj (Yük Kapasitesi)	Yelkenli Gemi	Tonaj
İngiltere	73	38.212	2	796
Fransa	52	57.333
Almanya	1	307
Avusturya	4	1.662
İtalya	8	1.755
Rusya	26	22.466	1	466
Yunanistan	11	1.028
Mısır	4	604
Türkiye	39	25.506	150	6.883
Toplam	190	143,517	181	13.501

1875 yılında İskenderun Limanı'na 157.018 toplam tonajla 190 vapur ve 181 yelkenli gemi yanaşmış ve 1874 yılıyla neredeyse aynı sayıda İngiliz ve Fransız gemisi limana giriş çıkış yapmıştır. Ancak bu gemiler içerisinde taşınan mallar, yalnızca Kuzey Suriye bölgesi için değil kıyıdaki diğer limanlara da sevk edilecek mallarla dolu olmuştur. Rus gemileri, koleranın yaygın olması nedeniyle Suriye kıyılarına sefer yapmayı bırakmış, önceki yılların yarısı kadar İskenderun Limanı'na yanaşmışlardır. İtalyan,

¹¹⁶ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986.

¹¹⁷Ibid, p. 983.

Avusturya, Yunan ve Türk gemilerinin İskenderun Limanı'na giriş-çıkış sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak hem ithalat hem de ihracat ticaretindeki düşüşün bir sonucu olarak İskenderun Limanı'na uğrayan Mısır gemilerinin sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Mısır gemileri, esas olarak Liverpool ile İskenderiye arasında dolaşan İngiliz vapurlarına mal taşımak ve bu vapurlardan mal almak için kullanılmıştır. 1874'te 84 Mısır gemisi bu şekilde İskenderun'a gelirken; 1875'te sadece 4 gemi İskenderun limanına giriş-çıkış yapmıştır¹¹⁸.

2.2.Halep İç Ticaret

Avrupa mallarının çekilmesi, yerli ürünlerin İzmir ve Karadeniz limanları yoluyla sevk edilmesi, Küçük Asya'ya ürün sevkinin durması Halep'in iç ticaretini menfi manada etkilemiştir. Halep, yerel ürünleri komşu vilayetlere tedarik eden konumunu kaybetmiştir. Ticari ilişkilerin kesintiye uğraması, hesapların yani ithalat-ihracatın dengelenmesi amacıyla ürünlerin ihraç edilmesi gerekliliğini ortadan kaldırmıştır. Halep ticaretinin genel durgunluğu, ülkenin diğer tüm bölgeleri ve Avrupa ile olan ticari akışını içermektedir.

Halı, iç ticaret ürünü olmaktan neredeyse çıkmıştır. Özellikle köylüler tarafından çok fazla talep gören keçe kilimler, önceki yıllarda satılan miktarın yaklaşık yarısına gerilemiştir. Halep'te doğuya özgü çizme ve ayakkabı yapımı için tabaklanan deri, yerel ticaretteki eski önemini yitirmiştir. Gocuk ve kuşak satışları da çok az miktarlarda gerçekleşmiştir. 1875 yılında satışı yapılan ürünler, çoğunlukla 1874'te satılmayan elde kalan ürünlerdi. Halkın yoksullaşması nedeniyle iç ticarete kalas ve kirşlere neredeyse hiç ihtiyaç duyulmamıştır. Sabun üzerindeki yüksek verginin düşürülmesi ve sabun üretiminin artması nedeniyle soda ve potas, pazardaki yerini korumuştur. Yünlü ve pamuklu kumaşların satışı büyük oranda azalmıştır. Küçük Asya'dan bu ürünlere olan talep durmuş ve ürünlerin ticareti Mısır ile sınırlı kalmıştır. Önemi artmaya devam eden sabun, 1875 yılı dâhilinde Halep'in iç ticaretini zenginleşen tek ürün olmuştur. Yerli üretim ipekli kumaşların ticareti oldukça azalmıştır. Bir zamanlar Halep'in iç kesimlerine sevk edilerek önemli kazançlar sağlanan çizme ve ayakkabı satışı 1875 yılı Halep iç ticaretinde az da olsa yer almıştır. Satılan miktarın değeri 1873 yılında 20.000£, 1874 yılında 13.000£, 1875 yılında ise 3.600£'den fazla olmamıştır¹¹⁹.

¹¹⁸ Ibid, pp. 964-986.

¹¹⁹ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986.

Tablo 16: 1875 yılı Halep iç ticaretinin yaklaşık toplam değeri¹²⁰

Emtia	Değer (£)	Emtia	Değer (£)
Keçe Kilim	600	Deri	8.000
Soda ve Potas	22.000	Yünlü ve Pamuklu Kumaş	6.500
Sabun	54.000	Çizme ve ayakkabı	3.600 ¹²¹

Halep Kenti'nin 1875 yılı toplam 94.700£'lik iç ticaret değeri, 1874 yılı ile kıyaslandığında yaklaşık üçte birlik bir azalma olduğu görülmektedir. Bu azalma iç ticaret refahını sağlayan iş ilişkilerine son veren dış ticaretteki kanal değişikliğinin ve kısmen de Halep'te genel refah durumunu maddi sıkıntı ve evrensel kıtlık durumuna dönüştüren her türlü trafikteki durgunluğunun bir sonucudur.

1875 yılı Halep ticaretinin toplam değeri, 1.838.684£ 16s'dir. Halep'in üç kaynaktan elde edilen ticaret dağılımına bakıldığında, ithalat 977.756£ 12s¹²²; ihracat 766.228£ 4s 0s; iç ticaret 94.700£ değerinde olduğu görülmektedir.

1875 yılı ithalatı, 1874 yılına kıyasla 368.025£ 13s, 1875'teki ihracat 1874 yılı ile karşılaştırıldığında 113.603£ 12s 9 ½, 1875'teki iç ticaret 1874 yılına kıyasla 61.440£ daha azdır. 1875 yılında ithalat-ihracat ve iç ticaret hacminde önemli düşüşler yaşanmıştır. Halep Kenti'nin önceki birkaç yılın ortalaması olan 2.000.000£ ithalat, 1.000.000£ ihracat ve 500.000£ iç ticaret hacmini, 1875 yılı ile karşılaştırdığımızda düşüşün ne derece olduğu daha net bir şekilde görülmektedir. 1875 yılında Türk lirası, sterlin başına 117 kuruştan 120 kuruşa yükselmiştir¹²³.

2.3. Tarım

1874 yılında Kuzey Suriye Konsolosluk bölgesinin toplam tarımsal üretim değeri 1.494.305£'e ulaşmıştır. Bu değer, bir önceki yıl ile kıyaslandığında değer 7.763£ daha fazla olduğu görülmektedir¹²⁴. Ticari faaliyetler açısından 1875 yılı Halep için kötü bir yıl olmuş ancak ilkbaharın bol yağmurlu geçmesi hasatın bol olmasını sağlamıştır. Bu vesile ile halkın

¹²⁰ Konsolos Skene, yerli satıcılardan kesin veri elde etmek imkânsız olduğunu ifade ederek, hazırlanan istatistiğin takribi rakamlar olduğunu belirtmiştir.

¹²¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 984.

¹²² Shilling/şilin (s) İngiltere'de 1971 yılında yapılan düzenleme öncesinde kullanılan bir para birimidir. Bu para biriminde 20 şilin, 1 sterline denk gelmekteydi. Aynı sistem dâhilinde 12 penny (d) bir şiline, 240 penny, 1 sterline denk gelmektedir. Bkz; <https://victorianweb.org/economics/currency.html> (13.01.2021)

¹²³ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986.

¹²⁴ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, (1875), pp. 1658-1709.

fakir kesimi makul fiyatlara bol yiyecekler temin edebilmişlerdir. Buğday ve arpa, 1875 yılında 1874 yılındaki fiyatlarının yarısının altına düşmüştür. 1875 yılında çok fazla pirinç yetiştirilmemiş ve bol olan verim sadece dâhili tüketime hizmet etmiştir¹²⁵. Daha sonraki dönemlerde az da olsa Halep'te pirinç yetiştirilmiştir¹²⁶. Darı, mısır ve mercimek de köylülerin kullanımı için yetiştirilmiş ve bol mahsul elde edilmiştir. 1875 yılı pamuk üretimi artmıştır. Susamdan bol verim elde edilmiş, ancak uygun fiyatlara satıldığı için yetiştiricileri için çok kârlı olmamıştır. Az miktarda ekilen hint yağı tohumundan çok az mahsul elde edilmiştir. Halep Vilayeti'nde yetiştirilen fiğ, afyon, safran ve kimyon, 1875 yılında yetiştirilmemiştir¹²⁷.

Tablo 17: 1875 yılı Halep Vilayeti'nde yetiştirilen tarım ürünleri ve değerleri¹²⁸

Emtia	Ağırlık (kg.)	Değer (frank)
Buğday ve Arpa	140.000.000	30.000.000
Pirinç	320.000	160.000
Pamuk	1.675.000	1.920.000
Susam	850.000	480.000
Hint Yağı Tohumu	150.000	65.000

1.306.000£'e eşit olan 32.625.000 frank toplam değer, 1874'ün yaklaşık iki katıdır. İşçi yevmiyeleri, vasıfsız işçiler için günlük 1s, duvarcılar ve marangozlar için 2s ile 2s 6d arasında değişmiş, önceki yıllarla neredeyse aynı kalmıştır¹²⁹.

2.4. İmalat

1874 yılında Kuzey Suriye konsolosluk bölgesinde yerli imalat miktarı 266.402£'e ulaşmıştır. 1874 yılı miktarının bir önceki yıldan 7.763£ daha fazla olduğu görülmektedir¹³⁰. 1875 yılı Halep'te 70.000£ değerinde imal edilen kumaşların yarısından fazlası Mısır ve Türk limanlarına ihraç edilmiş, satışı 1875 yılı içinde tamamlanamamıştır. Konsolos Skene'in belirttiği üzere Halep Kenti'nde bulunan 8.000 el dokuma tezgâhının sayısı, bazen 11.000'e yükselmiş, ancak 2.400 dokuma tezgâhından fazlası aktif olarak çalışmamıştır¹³¹. 19. yüzyılın başlarında Halep'te 4.500 dokuma tezgâhı

¹²⁵ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), pp. 964-986.

¹²⁶ Ruppin, *Syria: An Economic Survey*, p. 17.

¹²⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), pp. 964-986.

¹²⁸ Ibid, p. 985.

¹²⁹ Ibid, pp. 964-986.

¹³⁰ Reports from Her Majesty's Consuls (1875), pp. 1658-1709.

¹³¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), pp. 964-986.

olduğu bilinmektedir¹³². Kırım Savaşı (1853-1856) öncesinde 4.000 tezgâh çalışmakla birlikte bu sayı, Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) sonrasında 3.000'e gerilemiştir¹³³. 1910-1913 yıllarında ise Halep'teki el dokuma tezgâhlarının sayısı 2.500'e düşmüştür¹³⁴.

1875 yılında, Küçük Asya'da yerli kumaşlara olan talep sona ermiştir. 1874 yılında Ankara'da yaşanan kıtlık nedeniyle talebin azalması, Halep dokuma tezgâhlarının sayısında düşüslere neden olmuştur. Belirsizlikler nedeniyle dokumacıların çoğu iş bulabilecekleri diğer vilayetlere göç etmişlerdir¹³⁵.

1875 yılında yaklaşık olarak 58.000£ değerinde sabun imal edilmiştir. Bu değer, 1874 yılında kaynatılan sabun değerinin yüzde 15'inin üzerindedir. 1875 yılında Antakya'da meyankökünden şerbet yapılmadığı ve iplik üretilmediği, 1873 yılında karşımıza çıkan değirmen problemin 1875 yılında hala çözülmediği görülmektedir. İpek, Antakya'da sadece 2.500£ değerinde sarılmış ve ipek böceği verimi yetersiz kalmıştır. 1875 yılında Halep Vilayeti'nde yerli imalatların toplam değeri, bu nedenle yalnızca 130.500£ olmuştur.

Konsolos Skene, Halep Vilayeti'nde 1875 yılı boyunca herhangi bir bayındırlık çalışması yapılmadığını belirtmiş, Halep-İskenderiye yolu üzerinde, Afrin Çayı üzerine bir köprü yapılması için bir takım girişimlerde bulunduğu, ancak kayda değer bir gelişme yaşanmadığını belirtmiştir¹³⁶. 1875 yılı dâhilinde Halep'te Bahsita (Sita) Cami, Türki Cami ve Caviliye Medresesi tamir edilmiştir¹³⁷.

2.5. Gelirler

1874 yılında Kuzey Suriye konsolosluk bölgesinin brüt geliri, gümrük vergileri dahil, 628.538l 12s 11d idi. Halep, Adana ve çöl bölgesini içeren Kuzey Suriye'deki üç bölgenin ihtiyaçları için harcanan toplam meblağ

¹³² Önsoy, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında", s. 826.

¹³³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, C. VII, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 262.

¹³⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 88.

¹³⁵ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986. 19. yüzyılın başlarında Halep'te 4.500 dokuma tezgâhı olduğu bilinmektedir. Bkz; Önsoy, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında", s. 826.

¹³⁶ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), p. 964-986.

¹³⁷ *Osmanlı Belgelerinde Halep*, s. 63.

220.798£ 16s 6 ½ d idi. Kalan 407.739£ 16s 6 ½ d değerinde meblağ devlet hazinesine aktarılmıştır¹³⁸.

Gelirler, elde edildikleri kaynakların aşağı yönlü seyrine zorunlu olarak ayak uydurmuş, tek istisna, mahsul bolluğuyla yükselen vergilerde görülmüştür. Ancak bu artış, fiyatlar düştüğü için mahsullerin artışıyla orantılı olmamıştır. 1875 yılı Halep Kenti'nin farklı kalemlerden elde edilen takribi gelirlerine bakıldığında 80.100£ değerinde doğrudan vergiler, 8.400£ değerinde bedel-i askeriye, 20.300£ değerinde dolaysız vergiler, 28.000£ değerinde ağnam, 248.800£ değerinde öşür, 8.400£ değerinde diğer çeşitli küçük vergiler toplam da ise 394.000£ tahsilat yapılmıştır. Elde edilen gelirlerin yaklaşık 80.000£'i taşra teşkilatının masrafları için harcanmış ve kalan 314.000£'in bir kısmı İstanbul'daki hazineye gönderilmiş, bir kısmı Halep Vilayeti'nde konuşlanmış birliklerin maaş ve ihtiyaçları için bir kısmı Suriye Ordusu'nun askeri sandığına gönderilmiştir. Gümrük gelirlerinin 58.762£'i İstanbul'daki Genel Gümrük Dairesi tarafından çekildiği için yukarıdaki gelir tablosuna dâhil edilmemiştir¹³⁹.

Halep'te 1875 yılı Mart ayında bir deprem yaşanmış, bu depremden İngiliz Konsolosluk binası da dâhil olmak üzere birçok yer zarar görmüştür. Aynı dönem Halep, bir de sel felaketi ile sarsılmıştır¹⁴⁰.

3. 1876 Yılı Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti

3.1. İthalat

1875-1876 yılları öncesi, yaklaşık son 10 yıllık süreçte ithalatın kademeli olarak azalması, transit ticaretin durması nedeniyle 1875 ve 1876 yıllarında daha da hızlanmıştır. Avrupa mallarının Asya'daki ticaret merkezlerine akışı için kullanılan yeni kanallar, Halep'in ithalat ticaretini kendi nüfusunun ihtiyaçlarının dar sınırlara indirgemıştır. Bu menfi gelişmelere bağlı olarak pek çok ticari işletme kepenkleri kapamış ve ayakta olan işletmelerin çoğu ticari faaliyetler için daha umut verici alanlara geçmek için işlerini tasfiye etmişlerdir. Bu durum özellikle yabancı tacirler için geçerli olmuş ve 1876

¹³⁸ Reports from Her Majesty's Consuls (1875), pp. 1658-1709.

¹³⁹ Reports from Her Majesty's Consuls (1876), pp. 964-986.

¹⁴⁰ Hakan Akköz, *XIX. Yüzyılın Son Çeğreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz-Amerikan Kaynaklarına Göre)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 104.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

yılı Halep Kenti'nde ticaretle uğraşan tek bir İngiliz vatandaşı kalmamıştır¹⁴¹.

Tablo 18: 1876 yılında İskenderun Limanı'na inen ticari mallar¹⁴²

Emtia	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)	Emtia	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)
Mücevher	3	135	Amber	11	660
İpek	99	6.757	Mamul Ürünler	16.025	604.254
Kırmızı Fes	439	229.254	Çuval Bezi	1.000	78.071
Çivit	514	207.508	Kırmız	419	40.677
Kına	51	5.355	Kahve	1.641	130.432
Şeker	1.915	242.356	Biber	426	25.517
İlaç	1.179	104.879	Bakkam	57	2.525
Tütün	4	2.794	Kibrit	415	43.955
Hırdavat	757	55.570	Cam	1.060	75.012
Petrol	21.052	568.400	Post ve deri	683	216.945
Demir	3.994	373.662	Mum (Wax Candles)	44	4.793
Kâğıt	884	92.467	Şarap ve Alkollü İçecekler	960	48.379
Makarna	5	200	Pirinç	790	80.361
Erzak	126	10.215	Meyve ve Sebze	587	45.106
Bakır	821	87.200	Çelik ve Kurşun-Kalay Alaşımı	556	357.598
Kurşun ve Kalay	873	86.956	Tuz	55	25.517
Çeşitli Eşyalar	1.077	65.555	Toplam	58.562	3.300.182

Tablo 19: 1876 yılında İskenderiye'ye inen malların ithal edildiği yerler¹⁴³

İthal Yer	Edilen	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)	İthal Yer	Edilen	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)
Mücevher				İpek			
Fransa	2	2	95	Fransa	46	46	1.882
Türk Limanları	1	1	40	Mısır	2	2	180
Toplam	3	3	135	İtalya	1	1	95
Amber				Türk Limanları	50	50	4.660
Fransa	8	8	540	Toplam	99	99	6.757
İtalya	2	2	98	Mamul Ürünler			
Türk Limanları	2	2	22	İngiltere	11.149	11.149	110.340

¹⁴¹ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 18 (1877), Printed By Harrison and Sons, London 1877, pp. 942-959.

¹⁴² Reports from Her Majesty's Consuls (1877), p. 943.

¹⁴³ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 943-949.

Toplam	11	660	Avusturya	55	.380
Kırmızı Fes			Fransa	1.676	205.713
Avusturya	439	229.338	Mısır	325	32.00
Çuval			İtalya	75	7.600
Fransa	823	60.871	Yunanistan	13	1.165
Türk Limanları	177	17.200	Türk Limanları	2.732	240.556
Toplam	1.000	78.071	Toplam	16.025	604.254
Çivit			Kırmız		
Fransa	1	48	İngiltere	185	18.540
Türk Limanları	513	207.460	Fransa	234	22.137
Toplam	514	207.508	Toplam	419	40.677
Şeker			Kına		
Fransa	1.535	205.936	Türk Limanları	51	5.355
Mısır	380	36.420	Kahve		
Toplam	1.915	242.356	İngiltere	242	24.250
Biber			Fransa	1.291	96.122
İngiltere	624	59.180	Mısır	108	10.060
Fransa	555	45.699	Toplam	1.915	130.32
Toplam	1.179	104.879	Bakkam		
Tütün			İngiltere	30	1.255
Türk Limanları	44	2.794	Fransa	27	1.270
Kibrit			Toplam	87	2.525
Avusturya	30	3.500	Hırdavat		
Fransa	97	13.160	Avusturya	48	4.850
Türk Limanları	288	27.295	Fransa	363	124.760
Toplam	415	43.955	Türk Limanları	346	25.960
Cam			Toplam	757	55.570
Avusturya	300	30.000	Petrol		
Fransa	415	25.742	Türk Limanları	21.052	568.400
Türk Limanları	345	19.270	Post ve Deri		
Toplam	1.060	75.012	Avusturya	76	7.360
Demir			Fransa	288	28.627
İngiltere	2.747	237.470	Türk Limanları	319	280.958
Fransa	419	53.797	Toplam	683	316.945
Türk Limanları	828	82.662	Mum (Wax Candles)		
Toplam	3.994	373.662	Fransa	44	4.793
Şarap ve Alkollü İçecekler			Biber		
Avusturya		431	3.985	75	12.852
Fransa	362	29.204	Fransa	473	42.620
Türk Limanları	167	15.190	İtalya	165	19.540
Toplam	960	48.379	Türk Limanları	171	17.455
Makarna			Toplam	884	92.467
Yunanistan	5	200	Erzak		
Pirinç			Fransa	85	5.610
Fransa	135	18.500	Türk Limanları	41	4.605
İtalya	340	30.600	Toplam	126	10.214
Türk Limanları	315	31.261	Meyve ve Sebze		
Toplam	760	80.361	Türk Limanları	587	45.106

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Çelik ve Kurşun-Kalay Alışımı			Bakır		
İngiltere	345	335.800	İngiltere	804	85.306
Fransa	211	21.793	Mısır	17	1.840
Toplam	556	357.593	Toplam	821	87.200
Çeşitli Eşyalar			Kurşun ve Kalay		
İngiltere	50	475	İngiltere	229	31.991
Avusturya	145	12.459	Fransa	376	30.165
Fransa	275	17.696	Türk Limanları	268	24.800
Yunanistan	2	60	Toplam	873	86.956
Rusya	14	1.425	Tuz		
Türk Limanları	591	33.440	Türk Limanları	55	6.550
Toplam	1.077	65.555¹⁴⁴	---	---	---

Konsolos Skene, ithal edilen külçe miktarının hesaba katmamış, 1876 yılı ticaretinin ya pahalı külçe nakliye işlemiyle ya da malları bir çeşit takas usulü ile sevk etmenin ilkel pratiği ile gerçekleştirildiği ifade etmiştir¹⁴⁵. 18. yüzyılın ilk yarısında da Marsilyalı tacirler Halep Kenti'nden aldıkları pamuklulara karşılık getirdikleri çivit, kırmızı boya ve özellikle de Languedoc yünlülerini takas etmişlerdi. İstanbul ve İzmir'de ise mübadele daha kompleks mekanizmalarla yürütülmüştü¹⁴⁶. İngilizler getirdikleri malları sattıktan sonra karşılığında alacakları malları almışlar ve yine de büyük kârlar elde etmişlerdir. Bu vesile ile İngiliz hazinesinden Osmanlı ticaretine değerli madenler çıkmamış, aksine bu ticaretten İngiliz tacirlerin kasasına kâr girmiştir¹⁴⁷.

1876 yılı kapsamında Mısır ve Türk limanlarından ithal edilen emtia, büyük ölçüde diğer ülke vapurlarından İskenderiye ve İzmir'deki gemilere sevk edilen ürünlerdir. Ticaretin gerilemesi, nüfusun fakirleşmesi nedeniyle mücevher ithali 1875 yılında ithal edilen miktarın yarısından da az olmuştur. Amber ithalatı artmıştır. Ürünü daha çok tarımla uğraşan Müslüman kesim talep etmiştir. Yerel ticarete ipek ithalatı, önceki oranının üçte birine gerilemiştir. Mamul ürünler, 1875 yılı ithalatının yarısından daha az miktarda ithal edilmiş ve ithal edilen emtianın büyük bir kısmı elde kalmıştır. Fes ithali artmış ancak ithal edilen miktarın çok azı satılmıştır. Çuvallar, ürünlerin sevkiyatı için getirilmiştir. Çivit ve kırmızı, sevk edilen miktar bakımından çok fazla değişiklik göstermemiş, ancak yerli imalatların düşüşü, ithalatçıların ellerinde büyük miktarlarda stok kalmasına sebebiyet vermiştir. Kına piyasadaki yerini korumuş, kahve ithalatı azalmıştır. Şeker,

¹⁴⁴ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 943-949.

¹⁴⁵ Ibid, pp. 942-959.

¹⁴⁶ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 265.

¹⁴⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 179.

1875'te alınan miktarın yaklaşık yarısına düşmüştür. Biber ve ilaç ithalatı sabit kalmıştır. Bakkam, bir önceki yılın dörtte birinden fazla ithal edilmemiştir. Tütün, genellikle alınan miktarın üçte birine düşmüştür. Kibrite olan talep ve arzda azalma olmuştur. Hırdavat ithali bir önceki yıl miktarının üçte birine düşmüştür. Yerel üretimindeki başarısızlık nedeniyle ithal edilen cam miktarı artmıştır. Hazır bir arz olmadan petrol talebi artmıştır. Deri ve post ithalinde önceki yıllara kıyasla herhangi bir değişiklik olmamıştır. Demir, ithal edilen miktarın beşte birine gerilemiştir¹⁴⁸.

Önemli bir ticari emtia olmayan mum, az miktarda ithal edilmiştir. Kâğıt, daha önce ithal edilen miktarın yarısı kadar ithal edilmiştir. Şarap ve alkollü içeceklerin ithalinde azalma olmuştur. İthalat ticaretinde çok az bir yere sahip olan makarna, 1876 yılında çok az miktarda ithal edilmiştir. Pirinç, eskiden ithal edilen miktarın altıda birine düşmüş, halkın artan yoksulluğunun bir sonucu olarak tüketilen miktar azalmıştır. Erzak ithali de azalmış, 1876 yılında bir önceki yılın sekizde biri kadar erzak ithal edilmiştir. 1876 yılında ithal edilen meyve ve sebze miktarı, önceki yılların beşte birine gerilemiştir. 1876 yılı bakır ithali, önceki yıllara kıyasla miktarın yarısından daha az olmuştur. İthalat ticaretinde çelik ve kurşun-kalay alaşımı neredeyse sabit kalmıştır. Kurşun ve kalay, ithal edilen miktar olarak biraz artmışsa da satışı olmamıştır. Avrupa kalitesindeki ince tuzun ithalatı neredeyse tamamen sona ermiştir. Öteberi, daha önceki dönemlerde ithal edilen miktarın beşte birine gerilemiştir.

İskenderun Limanı'na indirilen paketlerin toplam ağırlığı 1875'te 8.133.343 kilogram iken, 1876 yılında 3.900.182 kilograma düşmüştür. Malların toplam değeri 1875 yılında 977.750£ iken, 1876 yılında 513.722£'e düşmüştür. Avrupa mallarındaki ticaretin önemindeki bu azalma, yaklaşık 2.000.000£'lik bir ortalama değerden bu meblağın dörtte birine düşmüştür¹⁴⁹.

3.2. İhracat

Halep Kenti'ni çevredeki vilayetlerin merkezi haline getiren transit ticaretin durması, kentin hem ithalat hem de ihracat ticaretinde geri dönülemez bir şekilde düşüşler yaşamasına sebebiyet vermiştir. İhracat rakamlarını, ithalat rakamları ile karşılaştırdığımızda ihracattaki düşüşün daha az olduğu, ithalat bir önceki yılın dörtte birine gerilediği, ihracatın ise yarı yarıya azaldığı görülmektedir. Konsolos Skene, ihracatın ithalat olmadan ayakta kalamayacağını, Halep kentinden nakliye limanına ucuz ulaşım imkânı olmadığını belirtmiş, Halep ticaretinde herhangi bir iyileşme

¹⁴⁸ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 942-959.

¹⁴⁹ Ibid, pp. 942-959.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

beklemenin artık imkânsız olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Halep ticaretinin yok olmaya mahkûm olduğunu, Suriye'nin doğusundaki ülkelere Avrupa mallarının tedarik edilmesi için artık Halep'in yardımına ihtiyaç duyulmadığını, Halep'in Palmira¹⁵⁰ ile aynı kaderi paylaştığını ifade etmiştir¹⁵¹. Ortadoğu iktisat tarihçisi Charles Issawi de Süveyş Kanalı'nın açılmasının Halep'in ticari refahına ölümcül darbe vurduğunu belirtmektedir¹⁵². Danold Quarter, Süveyş Kanalı'nın açılmasının ürünlerin kanaldan Avrupalı tüketicilere ulaştırılmasını mümkün kıldığı için Irak topraklarının zenginleştiğini; Halep, Şam, Musul, hatta Beyrut ve İstanbul'un, Irak, Arabistan ve İran ticaretinin kanala yönelmesi nedeniyle işlerini kaybettiğini, kanalın karayolu ticaret yollarının yönünü değiştirmesiyle birlikte bu kentlerin ciddi kayıplar yaşadığını belirtmiştir¹⁵³.

Tablo 20: 1876 yılında İskenderun Limanı'ndan ihraç edilen ürünler¹⁵⁴

Emtia	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)	Emtia	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)
İpek	262	21.323	Tütün	6.356	425.654
İpek Böceği Kozası	119	6.775	Buğday	21.446	2.274.173
Mamul Ür.	4.178	1.331.038	Susam	38.587	4.114.152
Pamuk	10.431	1.091042	Erzak	1.330	126.495
Yün	14.766	1.890.300	Yağ	10.294	82.640
Balmumu	600	53.597	Post ve deri	2.064	176.273
Sakız	381	33.259	Tuzlu Balık	1.721	49.915
Mazı	5.682	764.812	Tiftik	261	17.735
Mahmude Otu	1.452	139.896	Kurutulmuş Meyveler	1.673	138.581
Sabun	456	34.990	Çeşitli eşyalar	2.675	156.346

1876 yılında İskenderun Limanı'ndan 12.928.696 kg. ağırlığında 124.729 paket ürün ihraç edilmiştir¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Eskiçağlardan beri yerleşim merkezi olduğu anlaşılan Palmira/Palmyra (Tedmür) Kenti, Mezopotamya'yı Suriye'ye bağlayan tarihi ticaret yolunun önemli duraklarından biriydi. Bkz; Ahmet Ağırakça, "Tedmür", *DİA.*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 2011, s. 264.

¹⁵¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 942-959.

¹⁵² Issawi, *The Fertile Crescent 1800-1914*, p. 74.

¹⁵³ Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 120-121.

¹⁵⁴ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), p. 951.

¹⁵⁵ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), p. 951.

Tablo 21: 1876 yılında İskenderun Limanı üzerinden sevk edilen ürünler¹⁵⁶

İhraç Edilen Yer	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)	İhraç Edilen Yer	Miktar (Paket)	Ağırlık (kg.)
İpek			Mamul Ürünler		
Fransa	6	120	Mısır	1.377	109.573
Mısır	128	12.635	İtalya	317	3.587
Türk Limanları	128	8.568	Türk Limanları	2.479	1.217.878
Toplam	262	21.323	Toplam	4.178	1.331.038
İpek Böceği Kozası			Pamuk		
Fransa	116	6.650	Fransa	8.184	809.018
Türk Limanları	3	125	İtalya	1.331	138.372
Toplam	119	6.775	Türk Limanları	916	143.652
Yün			Toplam	10.431	1.091.042
Fransa	13.496	1.707.961	Sakız		
İtalya	1.141	166.06	Fransa	133	15.100
Türk Limanları	129	16.033	Mısır	115	10.350
Toplam	14.766	1.890.300	İtalya	37	2.675
Balmumu			Türk Limanları	91	5.134
Fransa	337	27.548	Toplam	381	33.259
İtalya	182	17.894	Mazı		
Rusya	81	8.155	İngiltere	526	46.155
Toplam	600	53.597	Fransa	4.697	663.952
Mahmude Otu			Avusturya	80	8.500
İngiltere	1.226	120.892	Mısır	24	2.600
Fransa	7	469	İtalya	283	37.105
Mısır	11	1.115	Rusya	24	2.400
İtalya	115	10.340	Türk Limanları	47	4.100
Türk Limanları	93	7.080	Toplam	5.681	764.812
Toplam	1.452	139.896	Sabun		
Buğday			Türk Limanları	456	34.990
İngiltere	500	43.903	Tütün		
Fransa	15.330	1.247.776	İngiltere	2.561	174.880
Mısır	657	58.430	Mısır	1.962	69.079
İtalya	2.327	677.814	İtalya	62	5.150
Türk Limanları	2.632	246.250	Türk Limanları	1.765	176.545
Toplam	21.446	2.274.173	Toplam	6.358	425.654
Susam			Kurutulmuş Meyveler		
Fransa	34.816	3.634.907	Fransa	304	25.240
Mısır	134	6.700	Mısır	703	60.467
İtalya	2.512	251.200	Türk Limanları	666	52.874
Türk Limanları	1.125	221.345	Toplam	1.673	138.581
Toplam	38.587	4.114.152	Yağ		
Post ve Deri			Türk Limanları	10.294	82.640
Fransa	1.105	107.348	Çeşitli eşyalar		

¹⁵⁶ Ibid, pp. 951-955.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Mısır	427	27.456	Fransa	362	18.361
İtalya	25	2.480	Mısır	1.632	85.280
Türk Limanları	507	38.989	İtalya	119	3.525
Toplam	2.064	176.273	Yunanistan	150	17.800
Tuzlu Balık			Türk Limanları	412	31.380
Mısır	1.142	2.350	Toplam	2.675	156.346
Türk Limanları	579	6.185	Erzak		
Toplam	1.721	49.915	Mısır	949	93.973
Tiftik			Türk Limanları	381	32.522
Türk Limanları	261	17.435	Toplam	1.330	126.495 ¹⁵⁷

Mısır ve Türk limanlarına ihraç edilen mallar, aslında Avrupa'ya sevk edilmek amacıyla İskenderun Limanı'na kadar gelmeyen vapurlara aktarılmak üzere bu bölgelere gönderilmiştir. İpek ihracatı önemli ölçüde artmıştır ve güvenilir poliçe yokluğunda ithal edilen malların ödemesini yapmak için güvenli bir yatırım olmuştur. İpek böceği kozası üretimi yetersiz kaldığı için ihraç edilen miktar düşmüştür. Mamul ürünler, bir dereceye kadar havale aracı olarak kullanılmış ve poliçeye dönüştürülmek üzere Mısır ve İzmir'e gönderilmiştir. Pamuk, olağan ihraç miktarının üçte biri oranında azalmıştır. Yün ihracatı, 1875 yılı ihracat değerinin yarısına gerilemiştir. Fransa, İtalya ve Rusya'daki kiliselerde kullanılmak üzere ihraç edilen bal mumu oranı önemli ölçüde artmış ve ihracatçılar için kazancı bol olmuştur. Sakız, mazı ve mahmude otunun ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Sabun, 1875 yılında ihraç edilen miktarın üçte birine düşmüştür. Sevk edilen miktar olarak artan tütünün kârı yüksek olmuş ve talep devam etmiştir. Buğday, ihracatta 1875 yılında sevk edilen miktarın üçte birine düşmüştür. İthalat ödemelerinin karşılanması açısından en elverişli madde olan susam, 1875 yılından beş kat daha fazla ihraç edilmiştir. Kurutulmuş meyvelerin ihracı, miktar bakımından önceki yıla kıyasla azalmıştır. Tereyağı, genel olarak ihraç edilen miktarın on ikide birine düşmüştür. İhracat ticaretinde post ve deri neredeyse sabit kalmıştır. 1876 yılında Amik Gölü'nden tutulan balık, kaliteli ve verimli olduğu için ihraç edilen miktar artmıştır. 1876 yılında, 1875 yılında sevk edilen miktarın yalnızca beşte biri kadar tiftik ihraç edilmiştir. İhraç edilen erzak, genel olarak sevk edilen miktarın yarısına düşmüştür. Çeşitli eşyalar-öteberi, 1875'te ihraç edilen miktarın dörtte birinin altına düşmüştür.

1875 yılında İskenderun Limanı üzerinden ihraç edilen paketlerin toplam ağırlığı 19.155.705 kg iken, 1876 yılında 12.928.696 kilograma gerilemiştir. 1875 yılında yapılan ihracatın toplam değeri 766.228£ iken, 1876 yılında 421.378£'e gerilemiştir. 1876 yılında ihracat hızlıca düşmüş ve ihracatın

¹⁵⁷ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 951-955.

değeri önceki yaklaşık 1.000.000£'lik değerinin yarısının da altına düşmüştür. İthalat miktarı ile orantılı olan gümrük resmi, 1875 yılında 58.762£ iken 20.000£'in altına düşmüştür¹⁵⁸.

3.3. Seyrüsefer

1876 yılında 377 gemi İskenderiye Limanı'na giriş-çıkış yapmıştır. Bu gemilerin 205'i yelkenli, 172'i farklı buharlı gemi şirketlerinin vapurları olup, Suriye kıyılarında düzenli olarak sefer yapmışlardır. İki sınıf geminin toplam tonajı 135.043'tür¹⁵⁹.

Tablo 22: 1876 yılı İskenderun Limanı'na giren gemilerin ülkelere ve bölgelere göre dağılımı ve yük kapasiteleri¹⁶⁰

Ülke/Taşıdığı Bayrak	Buharlı Gemi	Tonaj (Yük Kapasitesi)	Yelkenli Gemi	Tonaj
İngiliz	57	27.253	2	705
Avusturya	2	632
Fransız	52	60.579
İtalyan	25	5.571
Rus	40	24.571
Mısır	1	556
Yunan	10	1.368
Türkiye	22	5.234	166	13.808
Toplam	172	118.193	205	22.084

1876 yılında İskenderun limanına giriş-çıkış yapan gemilerin sayısı, bir önceki yıla kıyasla çok az değişiklik göstermiştir. Buharlı gemiler çoğunlukla posta hizmeti için sefer yapmış ve bu seferler, ticaret durumu için herhangi bir ölçüt oluşturmamaktadır¹⁶¹.

3.4. İç Ticaret

Transit ticaretin kesilmesiyle Halep'in iç ticareti, komşu vilayetler ile ticari ilişkileri kopmadan önce sahip olduğu avantajların yaklaşık yarısına gerilemiştir. 1875 yılında olduğu gibi 1876 yılında da halı ve keçe kilimler artık ticaret emtiası olmaktan çıkmıştır. Kentte ayakkabıcıların kullanımı için tabaklanan deri, sadece halkın ihtiyacı olan oranda hazırlanmıştır. Çok kazançlı bir iş olan gocuk ve kuşakların çok az satışı olmuştur. 1875 yılında olduğu gibi 1876 yılında da artık dağlardan kalas ve kırımların getirilmediği ve evler inşa edilmediği görülmektedir. Arap aşiretleri tarafından sabun

¹⁵⁸ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 942-959.

¹⁵⁹ Ibid, pp. 942-959.

¹⁶⁰ Ibid, p. 957.

¹⁶¹ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 942-959.

yapılması için çölde bitki yakmak suretiyle soda ve potas imal edilmiştir. Bu ürünlerin satışı yapılmaya devam etmiştir. Ancak sabun üretilmesi için diğer bir önemli madde olan zeytinyağı azlığı sabunun az imal edilmesine sebebiyet vermiştir. Yünlü ve pamuklu kumaşların satışı oldukça az olmuştur. Sabun ticaretinde yalnızca geçmiş yılların fazla stoku satılmıştır. İpekli kumaşlar, Mısır ve Türk limanlarına ihraç edilmek üzere herhangi bir kısıtlama olmadan, serbestçe ihraç edilmiştir. Diğer bölgelere çizme ve ayakkabı ihraç edilmemiştir. 1876 yılında iç ticaretin toplam değeri 35.350£'e ulaşmıştır¹⁶².

Tablo 23: 1876 yılı Halep Kenti iç ticaret gelirlerini oluşturan kalemler¹⁶³

Emtia	Değer (£)	Emtia	Değer (£)
Deri	1.300	Sabun	1.650
Gocuk ve kuşak	2.100	İpekli kumaş	24.500
Soda ve potas	3.000	Çizme ve ayakkabı	1.000
Yünlü ve pamuklu kumaş	1.800	Toplam	35.350£

Bu rakamlar, 1875 yılına kıyasla neredeyse üçte iki oranında bir azalmaya işaret etmiştir. “*Bir zamanlar müşterilerle dolu olan dükkânların sokakları şimdi kapalı ve ıssızdır.*” ifadeleriyle 1876 yılı Halep Kenti’ni anlatan Konsolos Skene, dükkânların iş yapamadığını, para kazanmanın artık çok zor olduğunu ve Haleplilerin alışkın oldukları ürünleri satın alma veya perakende ticaret yapma araçlarına sahip olmadıklarını belirtmiştir.

1876 yılında 513.722£ ithalat, 421.378£ ihracat ve 35.350£ iç ticaret olmak üzere Halep’in toplam ticaret değeri, 970.450£’e ulaşmıştır. 1876’da yapılan ticaret 1875 yılı ile kıyaslandığında ithalatın değeri 464.034£; ihracat değeri, 364.850£; iç ticaretin değeri 59.350£ ile 1875 yılından azdır. 1876 yılı ithalat, ihracat ve iç ticaret toplamı, 1875 yılından 868.234£ daha azdır. Bu da yaklaşık yarı yarıya bir azalma demektir. Döviz kuru, sterlin başına, 120 kuruştan 123 ½ kuruşa yükselmiştir¹⁶⁴.

3.5. Tarım

1876 yılı, kırsal işgücü üretimi açısından elverişli bir yıl olmamasına rağmen 1875 yılı hasadından kalan fazla tahıl stoku, 1876 yılını rahatlatmıştır. Dönem itibariyle elde edilen hasat, ucuz ulaşım araçları olmaması nedeniyle avantajlı bir şekilde ihraç edilememiştir. 1876 yılında buğday ve arpa, normal mahsulün yaklaşık yarısı kadar ürün vermiş, pirinç, yağmur ihtiyacı nedeniyle neredeyse hiç üretilmemiştir. Pamuğun olağan

¹⁶² Ibid, pp. 942-959.

¹⁶³ Ibid, p. 957.

¹⁶⁴ Reports from Her Majesty’s Consuls (1877), pp. 942-959.

üretimi devam etmiş, susam bol mahsul vermiştir. Hint yağı tohumu, mısır, darı, mercimek, fiğ ve safran getirileri dikkate alınamayacak kadar verimsiz olmuştur. 1876 yılı Halep Kenti'nde toplamı 795.000£ olmak üzere 400.000£ değerinde buğday ve arpa, 120.000£ değerinde pamuk, 275.000£ değerinde susam yetiştirilmiştir.

1875 yılı ile kıyaslandığında, 1876 yılı tarım ürünlerinin toplam değeri 1875 yılı gelirinin yaklaşık yarısı kadar olmuştur. Günlük işçi yevmiyeleri, önceki yıllara kıyasla herhangi bir değişiklik göstermemiştir. Vasıfsız işçilerin yevmiyeleri 1s, duvar işçileri ve halıcuların yevmiyeleri 2s ila 2s 6d'ye arasında değişiklik göstermiştir.¹⁶⁵.

3.6. İmalat

Halep'te çalışan dokuma tezgâhların sayısı bir zamanlar 11.000 iken ve sonraki birkaç yıl için yaklaşık 8.000'e 1874 yılında 5.000'e ve 1875 yılında 2.400'e gerilemiştir. 1876 yılında pamuklu kumaşlara olan düşük talep nedeniyle Halep'te 700'den fazla dokuma tezgâhı çalışmamıştır. İşsiz kalan dokumacıların bir kısmı başka işlere yönelmiş, bir kısmı Mısır'a göç etmiştir. Aynı yıl, ihraç edilmek üzere 24.500£ değerinde ipekli kumaş üretilmiştir. Sabun, yaklaşık yarısı ihraç edilmek üzere ve yarısı dâhilde tüketilmek üzere sadece 3.000£ değerinde kaynatılmıştır. Antakya'da yaklaşık 1.200£ değerinde az miktarda ipek üretilmiştir. Yünlü ve pamuklu kumaşlar 8.500£ değerinde dokunmuştur. Eski yıllarda da çok aranan Halep işçiliği gocuk ve kuşaklar yalnızca 2.000£ değerinde üretilmiştir. Halep'te imal edilen Halep'e özgü çizme ve ayakkabılar dâhilde kullanmak amacıyla 1.500£ değerinden fazla üretilmemiştir. 1876 yılında Halep'te imal edilen ürünlerin toplam değeri 39.200£'dir. Bu meblağ, 1875 yılı yerel imalat değerinin üçte birinden az, 1874 yılı yerel imalat değerinin yaklaşık yarısı kadardır. Daha önceki yıllarda ise miktar olarak on kat daha fazla imalat yapıldığı bilinmektedir. Konsolos Skene, Halep ve İskenderun arasındaki yolda Afrin Çayı üzerinde bir köprü inşa etme girişimi dışında, 1876'da herhangi bir bayındırlık çalışması yapılmadığını belirtmiştir¹⁶⁶. 1876 yılında Halep'te bulunan Büyük Emevi Cami, 1877 yılında Sultaniye Cami tamir edilmiştir¹⁶⁷.

3.7. Gelirler

Kamu gelirlerinin elde edildiği kaynakların düştüğü Halep'te, mali gelirlerin azalması olağan bir sonuçtur. 1876 yılı Halep'in farklı kalemlerden

¹⁶⁵ Ibid, pp. 942-959.

¹⁶⁶ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 942-959.

¹⁶⁷ *Osmanlı Belgelerinde Halep*, s. 63.

elde edilen gelirlerine bakıldığında 74.350£ değerinde doğrudan vergi, 14.750£ değerinde dolaylı vergi, 7.700£ değerinde bedel-i askeriye, 26.000£ değerinde ağnam, 79.500£ değerinde tarımsal üretim vergisi, 7.200£ değerinde küçük ölçekli çeşitli vergiler toplam da ise 209.500£ tahsilat yapılmıştır. Konsolos Skene, Halep vergi gelirleriyle ilgili olarak resmi kaynaklardan hiçbir bilgi elde edemediğini belirterek sunduğu vergi gelirlerinin takribi rakamlar olduğunu ifade etmiştir. Bu meblağın yaklaşık 80.000£'inin taşra teşkilatında kullanılmak üzere ayrıldığını, kalan meblağın bir kısmının askeri birliklere ayrılarak bir kısmının maliye hazinesine gönderildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu istatistiğe gümrük vergileri dâhil edilmemiştir. Konsolos Skene, 1876 yılı sonuçları çerçevesinde, transit ticaretinin kesilmesi ve yeterli tarımsal kaynakların bulunmayışının Halep ticaretin kati bir şekilde yıkıldığının kesin göstergesi olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁸.

4. 1878 Yılı Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti

İngiliz Konsoloslugu tarafından 1877 yılı Kuzey Suriye Konsolosluk bölgesine dair herhangi bir ticaret raporu hazırlanmamıştır¹⁶⁹. Muhtemeldir ki bu durum 1877 yılında Halep İngiliz Konsolosu James Henry Skene'in emekli olması¹⁷⁰ yerine henüz bölgeyi tanımayan Patrick Henderson atanmasından kaynaklanmıştır. Yeni Konsolos Patrick Henderson, Halep'e 3 Eylül 1877 tarihinde atanmıştır¹⁷¹. Aynı yıl Halep Valisi Emin Paşa yerine¹⁷², Kamil Paşa tayin edilmiştir¹⁷³.

¹⁶⁸ Reports from Her Majesty's Consuls (1877), pp. 942-959, 969.

¹⁶⁹ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 19 (1879), Printed By Harrison and Sons, London 1879, p. 983. 1877 yılı İngiliz gizli belgelerine bakıldığında Halep İngiliz Konsolosluginun kavaslarından İbrahim Kubevar'ın öldürülmesi ve katilin dava süreci ile ilgili yazışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bkz; TNA., FO., 424/50, No. 179, Konsolos Skene'den Earl of Derby'ye, 20 Şubat 1877, s. 94; No. 179/1, Konsolos Skene'den Mr. Jocelyn'e, 20 Şubat 1877, s. 9; No. 194, Earl of Derby'den Mr. Jocelyn'e, 16 Mart 1877, s. 101; No. 195, Earl of Derby'den Konsolos Skene'e, 16 Mart 1877, s. 101; No. 202, Earl of Derby'den Mr. Jocelyn'e, 16 Mart 1877, s. 103; No. 294, Earl of Derby'den Mr. Jocelyn'e, 21 Mart 1877, s. 142; No. 300, Mr. Jocelyn'den Earl of Derby'ye, 11 Nisan 1877, s. 142; No. 315, Konsolos Skene'den Earl of Derby'ye, 29 Mayıs 1877, s. 196; No. 315/1, Konsolos Skene'den Mr. Layard'a, 29 Mayıs 1877, s. 196; No. 379, Earl of Derby'den Mr. Layard'a, 20 Haziran 1877, s. 225; No. 490, Mr. Layard'dan Earl of Deby'ye, 26 Haziran 1877, s. 287.

¹⁷⁰ The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1878, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-first Publication, p. 185.

¹⁷¹ The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1880, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-third Publication, p. 113. Patrick Henderson bu görevini 1888 yılına kadar sürdürmüştür. 1 Nisan 1888'de Cardiz'de ikamet etmek üzere Kordova, Sevilya, Huelva ve Cardiz'i içine alacak bölgeye konsolos olarak atanmıştır. Bkz;

Halep Kenti'ne ait 1878 yılı ticaret raporuna geçmeden önce, Konsolos Patrich Henderson'un 1878 yılının son aylarında Maraş ve Zeytin bölgesini ziyaret etmek için çıktığı yolculuğunda Ayntab bölgesinin iktisadi yapısına dair yaptığı değerlendirmelere burada yer vermek uygun olacaktır. Konsolos Henderson, seyahati esnasında hastalandığı için Maraş ve Zeytin'a gidememiş, Ayntab'tan Halep'e geri dönmüştür. Konsolos, Ayntab sokakların ürün yüklü develer ve katırlarla dolu olduğunu ve bölgenin Halep'te arzulan genel refah havasına sahip olduğunu belirtmiştir. Ayntablı imalatçıların tezgâhlarının tam kapasite çalıştığını, sakinlerinin çalışkan ve işgücünün talep gördüğünü, işçilerin Halep'e nispeten daha yüksek ücret aldıklarını yazmıştır. Henderson, yerli imalatların üretiminde Ayntab'ın giderek Halep'in yerini alacağını, yerli pamuklu ve yünlü maddeler ile sabun, balmumu, şarap ve tütünde kapsamlı ve kârlı bir ticaret yaptıklarını, Halep Kenti'nin ihtiyaç duyulan iplikler ve diğer metaller için antrepo olmaktan çıktığını ifade etmiştir. Dönem itibarıyla Ayntablı tacirler, mallarını doğrudan İngiltere ve Fransa'dan ithal etmişler ve yerli imalatlarını, bölge mahsulünü doğrudan limana göndermişler, böylece komisyon ücretlerinden tasarruf etmişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde Ayntab ile İskenderiye arasındaki kervan yolu, sadece Halep'in öneminden dolayı ikinci sırada kalmıştır¹⁷⁴.

Çalışmada yer verilen son rapor, yeni konsolos Patrich Henderson tarafından 1879 yılı Mart ayında kaleme alınmıştır. Rapor, Halep Vilayeti'ne dair 1877 özellikle de 1878 yılı değerlendirmesini içermektedir. Konsolos Henderson, kentin mevcut ticaret durumunu sunmadan önce Halep ile ilgili daha önceki ticaret raporlarının bir değerlendirmesini yapmıştır. İlgili değerlendirme şöyledir;

“1878'de Halep ticareti, son beş yılın hasılatı ile karşılaştırıldığında kayda değer bir artış göstermektedir. 1876'dan önceki on yıl boyunca ithalat ticaretinin kademeli olarak gerilemesi, eskiden büyük ve gelişen transit ticaretin diğer kanallara sapmasına bağlıyordu. Süveyş Kanalı'nın

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1883, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Sixty-second Publication, p. 119.

¹⁷² TNA., FO., 424/50, No. 369/1, Konsolos Skene'den Mr. Jocelyn'e, 28 Şubat 1877. Eski Halep Valisi Emin Paşa, 1876 yılı yazında Halep Valiliğine atanmıştır. Bkz; BOA., İ.DH., 725/50570, 3 Haziran 1293/ 15 Haziran 1877; TNA., FO., 424/43, No. 243, Konsolos Skene'den Earl of Derby'ye, 3 Ağustos 1876, s. 144; No. 243/1, Konsolos Skene'den H. Elliot'a, 3 Ağustos 1876, s. 144.

¹⁷³ BOA, İ.DH., 741/60565, 30 Muharrem 1294/14 Şubat 1877.

¹⁷⁴ *Turkey No. 1 (1880), Correspondence Respecting The Commission Sent By The Porte To Inquire Into The Condition of The Vilayet of Aleppo*, No. 9, Konsolos Handerson'dan Salisbury Markisine, 2 Aralık 1878, s. 6-7.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

açılması kuşkusuz sadece Halep ticaretine değil, tüm Suriye ticaretine ağır bir darbe indirdi. Halep ithalatının düşmesi Süveyş Kanalı'nın açılmasına bağlandı, ancak bu düşüşle ilgili raporların abartılı olduğuna inanıyorum, zira bu vesile ile sadece Bağdat ve pazarlarından tedarik edilen bölgeler kaybedildi. Kuzey Mezopotamya ve Vilâyât-ı Şarkıye ithalatının büyük kısmı hâlâ Halep'ten geçiyor, ancak Dicle'den kelekler üzerinde ağır yüklerin yüzdürülmesine yönelik araçlar vasıtasıyla ihracat ticareti olduğu gibi Bağdat'a yönlendirilmiştir ve Süveyş Kanalı üzerinden Avrupa'ya ulaşmak için Basra ve limandan ayrılan hızlı ve güvenli ulaşım araçları olan düzenli buharlı vapurlar artık Bağdat'ta mevcuttur. Küçük Asya'nın son iki veya üç yıldır belirsiz siyasi durumu, ticari faaliyetleri en dar sınırlarla kısıtlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, 1877 hasadı hiç görülmemiş bir şekilde verimliydi ve tarımsal ürünlerden, özellikle savaşın Avrupa'nın tahıl üreten bölgeleri üzerindeki kötü etkilerinin ciddi şekilde hissedildiği Levant'ta yüksek fiyatlar elde edildi. İskenderun'dan Ege'nin kuzey kıyılarına birçok mal ihraç edildi, yüksek kârlar elde edildi ve yatırılan paranın hızlı bir geri dönüşü oldu. Kırsal nüfus böylece zenginleşti, temel ihtiyaçları ve lüks eşyalar satın almak için araçlara sahip oldular ve İngiltere'deki ticaretin durgunluğu ve bunun sonucunda Manchester mallarının satın alınabileceği düşük fiyatlar, yerli tacirlere büyük alımlar yapmak ve bu malların büyük stoklarına yatırmak için ek bir teşvik görevi gördü¹⁷⁵.”

Tüm bu ticari canlanmanın sonucu olarak 1878 yılında İngiltere'den ithal edilen mamul malların değeri 1.265.000£'e ulaşmıştır. 1878 yılı rakamı, ithal edilen bu tür malların değerini, 1873 yılında 528.436£; 1874 yılında 831.806£, 1875 yılında 911.645£; 1876 yılında 1.112.000£ aşmıştır. 1878 yılında Fransa'dan ithal edilen mamul malların değeri 220.000£'e, İtalya'dan ithal edilen mamul malların değeri 8.400£'e, Türkiye'den ithal edilen mamul malların değeri 39.600£'e, Mısır'dan ithal edilen mamul malların değeri 12.600£'e ulaşmıştır. İngiltere dışındaki ülkelerden Halep'e ithal edilen mamul malların toplam değeri 365.000£'e ulaşmıştır. İngiltere'nin mamul mal ticareti bu nedenle Fransa'dan 54 kat, Türkiye'den 15 kat, Avusturya'dan 32 kat, Mısır'dan 100 kat ve İtalya'dakinden 150 kat daha fazla; diğer tüm ülkelerin toplamından ise 37 kat daha fazla olmuştur. 1878 yılı ithalatın toplam değeri 2.250.374£ veya sikke ve mücevher değeri olan 135,994£ düşürüldüğünde 2.114.380£ olduğu görülmektedir. İngiltere'den yapılan ithalatın değeri 1.390.050£, Fransa'dan yapılan ithalatın değeri 368.980£, İtalya'dan yapılan ithalatın değeri 27.270£, Avusturya'dan yapılan ithalatın değeri 30.430£, Türkiye'den yapılan ithalatın değeri 290.614£ ve

¹⁷⁵ Reports from Her Majesty's Consuls (1879), p. 982.

Mısır'dan yapılan ithalatın değeri 72.830£'dir. Bu nedenle İngiliz ithalatının toplam değeri, diğer tüm ülkelerin toplam değerinin yaklaşık iki katı, Fransa'nın 3 katı, İtalya'nın 51 katı, Avusturya'nın 17 katı, Türkiye'nin 4 katı ve Mısır'ın 19 katı olmuştur. İngiltere'ye 78.934£, Fransa'ya 326.419£, İtalya'ya 175.298£, Avusturya'ya 21.862£, Yunanistan'a 4.715£, Türkiye'ye 347.559£ ve Mısır'a 144.184£, toplamda 1.098.971£ değerinde ihracat yapılmıştır¹⁷⁶.

Tablo 24: Halep Vilayeti'nin 1873, 1874, 1875, 1876¹⁷⁷, 1878 yıllarına ait başlıca ihracat ürünleri ve değerleri¹⁷⁸

Tarih	Yerli imalat ürünleri (£)	Buğday (£)	Yün (£)	Pamuk (£)	Tereyağı (£)
1873	180.560	70.000	257.568	78.840	54.378
1874	50.700	124.000	169.320	40.000	16.000
1875	36.800	53.620	164.280	59.200	44.800
1876	53.240	90.600	75.640	43.500	3.320
1878	149.145	196.470	234.680	57.980	51.000

Halı, keçe kilim, yünlü, pamuklu ve ipekli kumaş, gocuk ve kuşak, deri, çizme ve ayakkabı satışından oluşan iç ticaret eski yıllara göre artış göstermiştir. Maraş ve Toros Dağlarından gelen kalas ve kırı, soda, potas ve sabun ticaretinden önemli kazançlar elde edilmiştir. 1878 yılı Halep ticaretinin 3.499.345£ olan toplam değerinin dağılımına bakıldığında 2.250.374£ değerinde ithalat, 1.098.971£ değerinde ihracat, 150.000£ değerinde iç ticaret yapıldığı görülmektedir. Halep Kenti'nin toplam ticaret değerleri noktasında 1873 yılında 2.378.046£, 1874 yılında 2.381.756£, 1875 yılında 909.773£, 1876 yılında 970.450£, 1878 yılında 3.499.345£'e ulaştığı görülmektedir. 1873 yılına bakıldığında, ihracatın ve ithalatın toplam değeri 2.378.046£, gümrük gelirleri 70.000£, 1876'da ihracat ve ithalatın toplam değeri 970.450£, gümrük gelirleri 71.476£'dir. 1876 yılı gümrük geliri, 1873 yılı gelirini 1.476£ aşmıştır. 1873 yılı ihracat ve ithalatın değeri, 1876 yılını ihracat ve ithalat değerinden 1.407.596£ daha fazla olmuştur¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Ibid, pp. 982-983.

¹⁷⁷ 1877 yılı için herhangi bir istatistik tutulmamıştır. Bkz; Ibid, p. 983.

¹⁷⁸ Ibid, p. 983.

¹⁷⁹ Reports from Her Majesty's Consuls (1879), pp. 982-987.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Tablo 25: 1878 yılı İskenderun Limanı'na giriş-çıkış yapan gemiler¹⁸⁰

Ülke/Taşıdığı Bayrak	Buharlı Gemi			Yelkenli Gemi			Toplam		
	Sayı	Tonaj	Mürettebat	Sayı	Tonaj	Mürettebat	Sayı	Tonaj	Mürettebat
İngiliz	99	48.156	1.926				99	48.156	1.926
Fransız	64	82.216	3.643				64	82.216	3.643
İtalyan	6	3.643	168	10	2.591	113	15	6.234	281
Avustur.	33	32.845	1.279	1	305	11	34	33.150	1.290
İsviçre	3	1.269	51				3	1.269	51
Yunan				12	1.035	77	12	1.035	77
Türkiye	10	2.380	200	280	11.047	1.696	290	13.427	1.896
Toplam	215	170.509	7.267	303	14.978	1.897	518	185.487	9.164

¹⁸⁰ Ibid, p. 987.

Tablo 27: 1878 yılı İskenderun Limanı üzerinden ihraç edilen emtia¹⁸¹

Toplam	Değer	149.145	4.620	57.980	234.680	38.400	6.730	16.640
	(£)							
Mısır	Ağırlık (Ton)	310	11	1.115	2.933	673	42	140
	Değer (£)	41.800				480		1.400
Türkiye	Ağırlık (Ton)	64				9		14
	Değer (£)	107.345	2.520	17.732	10.320	4.160	960	4.840
Yunanistan	Ağırlık (Ton)	246	6	341	129	57	6	61
	Değer (£)							
Avusturya	Ağırlık (Ton)							
	Değer (£)			14.248		2.560	2.080	1.760
İtalya	Ağırlık (Ton)			274		46	13	11
	Değer (£)			8.216	5.760	3.480	640	
Fransa	Ağırlık (Ton)			158	72	58	4	
	Değer (£)		2.100	16.224	193.600	17.760	3.040	2.560
İngiltere	Ağırlık (Ton)		5	312	2.420	319	19	16
	Değer (£)			1.560	25.000	9.960		6.080
	Ağırlık (Ton)			30	312	184		38
	Yerli Mamul		İpek Böceği	Pamuk	Yün	Maizi ve cehri	Balmumu	Sakız

¹⁸¹ Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 19 (1879), Printed By Harrison and Sons, London 1879, p. 986.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

25.164	196.470	3.704	1.200	1.200	2.820	51.000	15.944	15.440	60.160
1.398	19.486	116	30	15	47	872	261	848	376
72		64		880	480	36.400	768	5.520	
4		2		11	8	480	12	290	
1.944	19.600	3.640		320	1.920	6.840	3.328	2.320	46.720
108	1.960	114		4	32	95	52	63	292
	4.520								
	452								
							704		
							11		
1.062	153.080						320	180	
59	15.308						5	12	
22.086	17.990				420	13.760	10.824	5.020	320
1.227	1.646				7	297	181	283	2
	1.280		1.200					2.400	13.120
	120		30					200	82
Susam	Tahıl	Sabun	Tütün	Jambac (?)	Şam Fıstığı	Tereyağı ve koyun	Deri	Erzak	Tiftik

44.000	58.558	115.128	1.098.971
	2.855		31.528
36.000	14.000	12.320	144.184
	2.375		3.269
8.000	33.810	71.240	347.559
	149		3.715
	160	35	4.715
	2		454
	386	124	21.862
	5		360
	2.280	280	175.298
	225		15.901
	7.360	13.355	326.419
	92		6.826
	560	17.774	78.934
	7		1.003
Sığır ve koyun	Öteberi	Kılıç	Toplam

Dönem itibariyle Anadolu'da vuku bulan kıtlık nedeniyle hükümetin ihrac yasağı uygulaması, 1875 yılında ortaya çıkan kolera salgını ve 93 Harbi, Halep Kenti'nin dış ticaretini şekillendiren önemli gelişmeler olmuştur. Kıtlıklar nedeniyle Halep'in tahıl fazlası dış ticarete kanalize edilememiş, kolera hastalığı nedeniyle, aracılar İskenderun'a gelmek yerine İzmir ve Karadeniz limanları ile yeni bağlantılar kurmayı tercih etmişlerdir. Ancak 93 Harbi'nin yıkıcı etkisi kendisini Anadolu'nun diğer kentlerinde daha sert bir biçimde gösterirken savaş nedeniyle fiyatların yüksek seyretmesi Halep'in bölgesel gelirlerini arttırmıştır. Bu gelir nedeniyle yatırımlar için gerekli fon sağlanabilmiş ve de Avrupa piyasalarındaki ticari depresyonun yol açtığı düşük fiyatlar Halep'teki yerli tacirlerin büyük çaplı alım yapmasını mümkün kılmıştır¹⁸³. 19. yüzyılın sonu itibariyle Halep ticaretinin oldukça canlı olduğu; 1885 yılında, 1.558.368£ ithalat, 998.476£ ihracat; 1887 yılında 1.618.881£ ithalat, 884.895£ ihracat; 1889 yılında 1.764.510£ ithalat 980.642£ ihracat rakamlarına ulaştığı görülmektedir. Ayrıca bu rakamlara Osmanlı ülkesinin diğer kentleriyle yapılan ticaret dâhil değildir¹⁸⁴. Halep, Birinci Dünya Savaşı sonunda Suriye'ye ilhak edilmiştir. Yeni siyasi ve gümrük sınırları ile Halep, o döneme kadar ticari ilişkilerde

¹⁸² Gerçek toplam ise 150.184'tür.

¹⁸³ Çetin, "1873 Krizi'nin Osmanlı Dış", s. 222.

¹⁸⁴ Fulya Dövençi Karakoç, "19. Yüzyıl Sonunda Halep'te İngiliz Belgelerine Göre Toplum, Yöntem ve Konsoloslar Arasında İlişkiler", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2013/1, s. 79-80.

bulunduğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Irak gibi yerlerden ayrıldığı için ağır iktisadi buhrana uğramıştır¹⁸⁵.

Sonuç

Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan, doğu ve batı ticaretinin önemli bir merkezi olan Halep Kenti, 1870'li yıllarda ticari faaliyetler noktasında önemli gelişmeler yaşamıştır. Bu gelişmeler, orantılı olarak İngiliz ticaretiyle bağlantılı olmuştur. 1873 yılı kapsamında tahıl, özellikle de Halep için yeni ihracat maddesi olarak piyasaya sürülen mısır, dikkat çekici bir emtia olmuş, ihraç edilecek miktar, İskenderun Limanına yanaşan gemilerin tonajını aşmıştır. 1873 yılı öncesinde ihracatın değeri, nadiren ithalatın yarısını aşmakta iken 1873'te, ithalat ve ihracat neredeyse eşit değerlere ulaşmıştır. Ticaretle paralel olarak 1872 yılında İskenderun Limanı'na giriş çıkış yapan yabancı gemilerin sayısı artmış, 1873 yılında İskenderun Limanı üzerinden ithal edilen malların toplam değeri 1.161.026£'e ulaşmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Yunanistan gibi devletlere, Mısır ve diğer Türk Limanlarına, Küçük Asya'ya ihracat yapılmıştır. 1873 yılında İskenderun Limanı üzerinden önemli bir kısmının yün olduğu toplam 1.090.311£ değerinde emtia ihraç edilmiştir.

Küçük Asya'da yaşanan kıtlık ve bunun sonucunda tahıl ihracatının yasaklanması, 1874 yılında Kuzey Suriye ticaretinin gelişmesine engel olmuştur. Halep'te bir bankanın olmaması, bölgede poliçeleri satan bir tür spekülör sınıfın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu sınıf faaliyetlerini genişletmiştir. Türk hisse senetleri düşmeye başladığında kayıpları, sermayelerinin teminatından daha fazla işlem yapan firmalar ile bu firmalarda cari hesabı bulunan tacirlerin yaptığı zararları, iflaslar takip etmiştir. Ayrıca mal satışları, Halep'te şiddetli ve uzun süren veba salgını nedeniyle engellenmiştir. Halep ithalatçıları, daha avantajlı olan İzmir ve Küçük Asya'nın Karadeniz limanlarında yeni bağlantılar aramaya başlamışlardır. Bazı tacirler Halep'teki iş yerlerini kapatarak daha avantajlı yerler arayışına girişmişler ve bazıları da ticaretten el çekmişlerdir. Halep'te alıcı olmadan depolarda yatan balya sayılarının artması ve malların fiyatlarının Avrupa'dan alınan malların fiyatlarının da altına düşmesi, iflasların sıklıkla yaşanır hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Halep ticaretinde hızlı bir gerileme dönemi yaşanmış ve yaşanan ticari kriz, daha önceki kriz gibi transit ticaret refahı ile de durdurulamamıştır.

¹⁸⁵ Sauvaget, "Halep", s. 122.

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kuzey Suriye'nin, İzmir ve Küçük Asya'nın Karadeniz sahil limanları ile beraber Avrupalı imalat ürünlerini Arap bölgeleri ve Güney İran'a taşınmasında ticari önemi zedelenmiştir. Birçok ihraç ürünü ticarete yaşanan sıkıntı ve refahın azalması nedeniyle 1875 yılında piyasadan çekilmiştir. 1875 yılında İskenderun'a inen toplam paket sayısı, önceki yıla kıyasla beşte bir oranında azalmış ve ürünlerin toplam değeri, yine bir önceki yıla kıyasla dörtte birin altına düşmüştür. İthalat ticaretindeki düşüşle bağlantılı olarak ithalatta önemli düşüşler yaşanmış, bu durum Halep'te ticaret ve genel refahın azaldığını açık bir şekilde göstergesi olmuştur. Avrupa mallarının çekilmesi, yerli ürünlerin İzmir ve Karadeniz limanları yoluyla sevk edilmesi, Küçük Asya'ya ürün sevki noktasında Halep'te işlerin durması, Halep'in iç ticaretini olumsuz etkilemiştir. Halep, yerel ürünlerini komşu vilayetlere tedarik eden konumunu kaybetmiştir. Ticari ilişkilerin kesintiye uğraması, hesapların yani ithalat-ihracatın dengelenmesi amacıyla ürünlerin ihraç edilmesi gerekliliğini ortadan kaldırmış ve Halep ticaretin genel durgunluğu, Türkiye'nin diğer tüm bölgeleri ve Avrupa ile olan ticari akışı içermiştir. Halep, yüzyıllardır elinde tuttuğu komşu vilayetlerin ticaret merkezi konumunu, Avrupa mallarının Asya tüketim alanlarına akışı için daha avantajlı kanalların benimsenmesi nedeniyle kaybetmiştir. Avrupa mallarının Asya'daki ticaret merkezlerine akışı için kullanılan yeni kanallar, Halep'in ithalat ticaretini kendi nüfusunun ihtiyaçlarının dar sınırlara indirgemıştır. Bu menfi gelişmelere bağlı olarak pek çok ticari işletme kepenkleri kapamış ve ayakta kalan işletmelerin çoğu ticari faaliyetler için daha umut verici alanlara geçmek için işlerini tasfiye etmişlerdir. Bu durum özellikle yabancı tacirler için geçerli olmuş ve 1876 yılı Halep Kenti'nde ticaretle uğraşan tek bir İngiliz vatandaşı kalmamıştır. Halep'te çalışan dokuma tezgâhların sayısı bir zamanlar 11.000 iken ve sonraki birkaç yıl için yaklaşık 8.000'e 1874 yılında 5.000'e ve 1875 yılında 2.400'e gerilemiştir. 1876 yılında pamuklu kumaşlara olan düşük talep nedeniyle Halep'te 700'den fazla dokuma tezgâhı çalışmamıştır. İşsiz kalan dokumacıların bir kısmı farklı işlere yönelmiş bir kısmı ise Mısır'a göç etmiştir.

1878 yılına gelindiğinde, Halep ticaret hasılatında kayda değer bir artış yaşanmıştır. Gelirlerin artması nedeniyle yatırım için gerekli meblağ sağlanabilmiş, ekonomik bunalımın Avrupa'da meydana getirdiği düşük fiyatlar Halep'teki yerli tacirlerin büyük çaplı alım yapmasını mümkün kılmıştır. 1878 yılı Halep Kenti'nde, ithalat, ihracat ve iç ticaretin toplam değeri bir önceki yıla kıyasla üç buçuk kat artmıştır. 93 Harbi nedeniyle fiyatların yüksek seyretmesi Halep Kenti'nin gelirlerini arttırmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Dahiliye (İ.DH.), 741/60565, 30 Muharrem 1294/14 Şubat 1877; 588/40939, Lef 2, 26 Zilkade 1285/ 10 Mart 1869; İ.DH., 588/40939, Lef 3, 27 Zilkade 1285/ 11 Mart 1869; 725/50570, 3 Haziran 1293/ 15 Haziran 1877.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.), 29/65, Lef 1, 23 Mart 1310/ 4 Nisan 1894; 29/65, Lef 2, 23 Mart 1310/ 4 Nisan 1894.

The National Archives/ İngiliz Milli Arşivi (TNA)

FO., 424/43, No. 243, Konsolos Skene'den Earl of Derby'ye, 3 Ağustos 1876; No. 243/1, Konsolos Skene'den H. Elliot'a, 3 Ağustos 1876.

FO., 424/50, No. 179, Konsolos Skene'den Earl of Derby'ye, 20 Şubat 1877; No. 179/1, Konsolos Skene'den Mr. Jocelyn'e, 20 Şubat 1877; No. 194, Earl of Derby'den Mr. Jocelyn'e, 16 Mart 1877; 424/50, No. 195, Earl of Derby'den Konsolos Skene'e, 16 Mart 1877; No. 202, Earl of Derby'den Mr. Jocelyn'e, 16 Mart 1877; No. 294, Earl of Derby'den Mr. Jocelyn'e, 21 Mart 1877; No. 369/1, Konsolos Skene'den Mr. Jocelyn'e, 28 Şubat 1877.

FO., 424/51, No. 300, Mr. Jocelyn'den Earl of Derby'e, 11 Nisan 1877.

FO., 424/55, No. 315, Konsolos Skene'den Earl of Derby'ye, 29 Mayıs 1877; No. 315/1, Konsolos Skene'den Mr. Layard'a, 29 Mayıs 1877; 424/55, No. 379, Earl of Derby'den Mr. Layard'da, 20 Haziran 1877; No. 490, Mr. Layard'dan Earl of Deby'ye, 26 Haziran 1877.

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 15 (1874), Printed By Harrison and Sons, London 1874.

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, (1875).

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 9 (1876), Printed By Harrison and Sons, London 1876.

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 18 (1877), Printed By Harrison and Sons, London 1877.

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce. &c., of Their Consular Districts, Commercial No. 19 (1879), Printed By Harrison and Sons, London 1879.

Turkey No. 1 (1880), Correspondence Respecting The Commission Sent By The Porte To Inquire Into The Condition Of The Vilayet of Aleppo, No. 9, Konsolos Handerson'dan Salisbury Markisine, 2 Aralık 1878.

Salnâmeler

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H. 1290 (M.1873), Def'a 7.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H. 1300 (M.1882), Def'a 13.

Kitaplar

Bayraktar, Hilmi, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.

Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C. II, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Epstein, M., *The Early History of the Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London 1908.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 14. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Vol. V (In Twelve Volumes), James McLehose and Sons, Glasgow 1903.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Issawi, Charles, *The Fertile Crescent 1800-1914, A Document Economic History*, Oxford University Press, 1988.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, Çev. Halil Berktaş, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, C. VII, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Laidlaw, Christine, *Levant'taki İngilizler, 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Ticaret ve Siyaset*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2014.

Marcus, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Çev. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Osmanlı Belgelerinde Halep, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2018.

Osmanlı Belgelerinde Suriye, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 129, İstanbul 2013.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Ed: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer, Orsam, Ankara 2020.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Quataert, Donald, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Reber, Vera Blinn, *British Mercantile Houses in Buenos Aires, 1810-1880*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

Ruppin, Arthur, *Syria: An Economic Survey*, Translated and abridged by Nellie Straus, Published by The Provisional Zionist Committee, New York 1918.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1878, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-first Publication.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1880, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Fifty-third Publication.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1883, Compiled by Edward Hertslet, C.B., Sixty-second Publication.

The Public General Statutes Passed In The Forty-First & Forty-Second Years Of The Reign Of Her Majesty Queen Victoria 1878, With a Copious Index, Tables, &C, by Great Britain, Publisher by George Edward Eyre and William Spottiswoode, Queen's Printing Office, London 1878.

Wood, Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, (Çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

Zupko, Ronald Edward, *A Dictionary Of Weights and Measures For The British Isles: The Middle Ages To The Twentieth Century*, American Philosophical Society, Philadelphia 1985.

Makaleler

Bulut, Mehmet, "XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, S. 39, 2000, s. 23-35.

Çetin, Mehmet, "1873 Krizi'nin Osmanlı Dış Ticaretine Etkisi", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3*, İzmir, 25-27 Nisan 2019, s. 217-236.

Demir Görür, Emel, "İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosu John George Taylor'ın Diyarbakır Eyaleti'ne Dair İthalat-İhracat İstatistikleri ve Değerlendirmeleri (1853-1863)", *TAD*, C. 37, S. 64, 2018, s. 323-346.

- Düvenci Karakoç, Fulya, “19. Yüzyıl Sonunda Halep’te İngiliz Belgelerine Göre Toplum, Yöntem ve Konsoloslar Arasında İlişkiler”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2013/1, s. 67-91.
- Faroqhi, Suraiya, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Ed: Halil İnalçık, Donald Quataert, 2. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 543-757.
- İlter, Erdal, “Ermeni Meselesi’nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere’nin Rolü”, *OTAM*, S. 6, 1995, s. 155-171.
- Karaköse, Hasan, “Halep’te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 51, Ağustos 2017, s. 289-301.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 1982, s. 151-166.
- Masters, Bruce, “Halep: Osmanlı İmparatorluğu’nun Kervan Kenti”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Ed: Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Çev. Sermet Yalçın, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 19-94.
- Önsoy, Rifat, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye’nin Sanayi ve Ticareti”, *Bellekten*, C. L, S. 198, Aralık 1986, s. 825-832.
- Öztürk, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, *OTAM*, S. 8, 1997, s. 249-293.
- Pamuk, Şevket, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para 1326-1914”, Çev. Serdar Alper, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1600-1914*, C. II, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 1055-1093.
- Pamuk, Şevket, “The Ottoman Empire in the Great Depression of 1873-1896”, *The Journal of Economic History*, Vol. 44, No. 1, March 1984, pp. 107-118.
- Tan, Seda, “XIX. Yüzyılda Osmanlı-Hindistan Ticaretine Bir Örnek: At İhracatı”, *Mediterranean Journal of Humanities*, C. IV, S. II, 2014, s. 239-247.
- Uğuz, Sacit, “Karataban (Pebrine) Ve Baygınlık (Flacherie) Salgınlarının Osmanlı İpek Böcekçiliğine Etkileri”, *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 3, s. 31-47.
- Uygun, Süleyman, “Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet”, *OTAM*, 37/Bahar 2015, s. 337-373.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münesebatına Dair Vesikalar” *Bellekten*, C. XIII, S. 51, s. 573-648.

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Ansiklopedi Maddesi

Ağırakça, Ahmet “Tedmür”, *DİA.*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 2011, s. 264-265.

Masters, Bruce, “Halep”, *DİA.*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 1997, s. 244-247.

Sauvaget, J., “Halep”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 117-122.

Yâzîcî, Tâlib, “Halep”, *DİA.*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul 1997, s. 239-244.

Tez

Akköz, Hakan, *XIX. Yüzyılın Son Çeğreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz-Amerikan Kaynaklarına Göre)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.

İnternet Kaynağı

<https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler> (08.04.2021)

<https://victorianweb.org/economics/currency.html> (13.01.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90478---0085.jpg> (14.01.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90791---0044.jpg> (12.04.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90429---0038.jpg> (14.01.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90567---0061.jpg> (14.01.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90478---0091.jpg> (12.04.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90429---0011.jpg> (12.04.2021)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90573---0057.jpg> (12.04.2021)

Ekler

Ek 1. Halep Kenti'nin Genel Görünüşü

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478---0085.jpg> (14.01.2021)

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478---0086.jpg> (14.01.2021)

Ek 2. Halep Madik Kalesi

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90791---0044.jpg> (12.04.2021)

Ek 3. Halep Fransız Konsolosluğu

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90429---0038.jpg> (14.01.2021)

Ek 4. Halep'te İpek Kozalarından İpek Çıkaran Genç İşçiler

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90567---0061.jpg> (14.01.2021)

Ek 5. İskenderun Limanı

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90478---0091.jpg> (12.04.2021)

Ek 6. İskenderun'daki İngiliz Konsolosluğu

İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo-İktisadi Vaziyeti (1873-1878)

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90429---0011.jpg> (12.04.2021)

Ek 7. Halep ile İskenderun Arasındaki Güzergâhta Bir Deve Kervanı

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90573---0057.jpg> (12.04.2021)